ОМБУДСМАН ЗА ДЈЕЦУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

DJECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠĆAVANJA

Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?

Zbornik radova sa Godišnje konferencije Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope

Banja Luka, 2010.

Izdavač:

Ombudsman za djecu Republike Srpske Banja Luka

Za izdavača:

mr Nada Grahovac Ombudsman za djecu Republike Srpske

Urednik:

Zlatoljub Mišić

Štampa:

GRAFOPAPIR Banja Luka

Za štampariju:

Petar Vukelić, graf. ing.

Tiraž:

100 primjeraka

Štampanje omogućio Save the Children Norway

СІР - Каталогизаци ја у публикаци ји Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бана Лука

343.541-053.2(082) 364.63-053.2(082) 316.624-053.2(082)

ГОДИШНА конференција Мреже омбудсмана за дјецу Југоисточне Европе (5 ; 2010 ; Бања Лука)

D jeca imaju pravo na zaštitu od seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja : Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo? : zbornik radova sa Godišnje konferencije Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope, Banja Luka, 19-21. maj 2010. god. / [urednik Zlatoljuh Mišić; prevod Nikolina Skenderija, Sandra Prodićl. - Banja Luka: Ombudsman za djecu Republike Srpske, 2010 (Banja Luka: Grafopapir). - 166, 167 str.: ilustr.; 25 cm

Nasl. str. prištampanog engl. prevoda: Children have the right to protection from sexual abuse and exploitation: Have we done enough to protect them?: The SEE Children's Ombudspersons' Network Annual Conference Papers and Presentations. - Oba teksta štampana u međusobno obrnutim smjerovima. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz

ISBN 978-99955-687-2-6

COBISS.BH-ID 2014232

SADRŽAJ

PREDGOVOR5
Ivanka Marković SEKSUALNO NASILJE NAD DJECOM11
Snežana Živković SUDSKI POSTUPAK - DJECA ŽRTVE SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA, SASLUŠANJE ŽRTVE, SVJEDOCI, DRŽAVNA STRATEGIJA ZA BORBU PROTIV NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI45
Gordana Vidović SLUŽBE ZA PODRŠKU ŽRTVAMA ZLOSTAVLJANJA - ISKUSTVA IZ PRAKSE SIGURNE KUĆE I CENTRA ZA SOCIJALNI RAD57
Sanja Sumonja ZAŠTITA DJECE OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA69
Darko Laksar ZAŠTITA DJECE OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠTAVANJA 75
Nataša Jović DECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLjANjA I ISKORIŠĆAVANjA Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?81
Nevenka Stanković ZAŠTITA DJECE OD SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA I ZLOSTAVLJANJA 85
Lan Vošnjak SEKSUALNO ISKORIŠĆAVANJE I SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE DJECE U REPUBLICI SLOVENIJI91
Zlatoljub Mišić DJECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠĆAVANJA99
Nevenka Krušarovska DECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I EKSPLOATACIJE Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?115
Marija Kordić SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE DECE - Pravo deteta na zaštitu od seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja (Konvencija o pravima deteta, član 34)127

Svetlana Lazić	
GOVORE LI DECA DA SU ŽRTVE SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I/ILI	
INCESTA?	137
Aleksandra Marin – Diklić	
DJECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG	
ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠTAVANJA	
Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?	147
Carmen Loredana Antoanela Iliescu	
ZAŠTITA OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA DJECE U RUMUNIJI	161
ZAKLJUČCI	165

PREDGOVOR

Prava djeteta kako ih utvrđuje UN Konvencija o pravima djeteta samo su potrebe svakog djeteta koje obezbjeđuju njegov pravilan rast i razvoj na njegovom putu odrastanja.

Jedno od prava garantovanih Konvencijom je i pravo na zaštitu od svakog oblika nasilja, zanemarivanja, nemarnog odnosa, seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja.¹

Na Drugom Svjetskom kongresu protiv seksualnog iskorišćavanja djece održanom u Japanu 2001.godine ocijenjeno je da su seksualno iskorišćavana djeca žrtve jedne vrste terorizma, a na Trećem kongresu održanom u Brazilu 2008.godine ocijenjeno je, između ostalog, da je seksualno iskorišćavanje djece najgora vrsta demonstracije moći.

Savjet Evrope nizom mjera, između ostalog i novom Konvencijom², apeluje na zemlje da prepoznaju potrebu i osiguraju uslove da, prihvatajući Konvenciju o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i zloupotrebe, obezbijede mehanizme koji će osigurati efikasniju zaštitu djece. To prije svega zahtijeva dogradnju zakonodavnog okvira koji će:

- spriječiti i suzbijati seksualno iskorišćavanje i seksualnu zloupotrebu djece,
- zaštiti prava djece žrtve seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe i
- unaprijediti nacionalnu i međunarodnu saradnju protiv seksualnog iskorišćavanja i zloupotrebe djece.³

Osnovno pravo svakog djeteta, pravo na život i razvoj, ne samo da je povrijeđeno, već i ozbiljno ugroženo različitim oblicima zlostavljanja i iskorišćavanja.

Seksualno zlostavljanje djece tek u novije vrijeme izaziva sve više pažnje javnosti. Pri tome stvarni broj djece koja žive sa traumama seksualnog zlostavljanja ostaje zauvijek nepoznat, jer statistike pokazuju kako se samo mali broj djela procesuira.

Statistički pokazatelji nažalost potvrđuju da, bez obzira što je zakonodavac sankcionisao sve oblike nasilja nad djecom, sistem još uvijek nije dovoljno spreman da na adekvatan način zaštiti djecu, što dovodi do ozbiljnog ugrožavanja prava djeteta na dostojanstvo, zdravlje, razvoj, odrastanje i vaspitanje.

¹ UN Konvencija o pravima djeteta, član 19

Konvenciju Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe usvojio je Komitet Ministara 2007. godine

³ Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe, Poglavlje I, član 1.

Imajući u vidu svu težinu ovih djela i posebno njihove posljedice na zdravlje i psiho-socijalni razvoj djeteta, te teške i dugotrajne traume sa kojima dijete odrasta, sistem bi morao pronaći način da prepozna takvu djecu, morao bi pronaći mehanizme za podršku toj djeci i u toku sudskog postupka i što je jednako važno i po njegovom okončanju i morao bi adekvatnim sankcijama prema počiniocima djelovati preventivno.

Mnoga djeca danas žive sa patnjom i strahom, povrijeđeni i poniženi, sa osjećajem krivnje da su sami tome doprinijeli i da su sami krivi za traume sa kojima odrastaju. Vrlo često u svojoj patnji ostaju sami i bez podrške koja bi im omogućila nastavak života, koliko je to moguće u sredini u kojoj su bili žrtve. Sami su, jer se boje i stide da prijave onoga ko je djelo počinio, sami su, jer i kad prijave počinjeno njima se ne vjeruje.

Razlozi za dječiju šutnju su mnogobrojni, najčešće je u pitanju strah od zlostavljača koji koristi sve moguće načine da manipuliše povrijeđenim djetetom, da ga ucjenjuje i da mu prijeti. Djeca se stide da govore o poniženju koje su doživjela, stide se da će osramotiti porodicu i da će cijela škola i svi njihovi vršnjaci o tome pričati.

Primjeri iz prakse pokazuju da kaznena politika nema preventivnu ulogu. Prvo iz razloga što izrečene kazne zatvora u prosjeku nisu veće od polovine maksimalno dozvoljene kazne i drugo, što počinioci pored izrečene kazne zatvora ili uslovne osude, ne prolaze posebne programe i tretmane koji bi ih po izlasku iz zatvora spriječili u ponovnom vršenju ovih krivičnih dijela. Pored toga, nema registra počinilaca ovih krivičnih djela kako bi se, između ostalog, spriječila svaka mogućnost da, poslije izdržavane kazne za ova djela, lice bude u situaciji da radi sa djecom u bilo kojem sektoru.

Javnost je vrlo često s pravom ogorčena na izrečene sankcije za počinioce ovih djela. Nijedna kazna nije dovoljna za uništen dječiji život, ali takav odnos prema počiniocima - izricanje minimalne kazne uz uvažavanje svih olakšavajućih okolnosti, dodatno je nasilje nad djecom žrtvama, ali i dodatna opasnost za novu djecu - žrtve bolesnih namjera ovih počinilaca.

Društvo još uvijek ovaj problem doživljava kao porodični problem, iako to nije niti smije biti stvar samo porodice.

Bez obzira što se nasilje dešava najčešće unutar porodice, to je društveni problem koji kao takav mora biti prepoznat, o kojem djeca moraju otvoreno govoriti, a odrasli svaku njihovu izjavu koja upućuje na zlostavljanje od bilo koga ozbiljno shvatiti i provjeriti, i za koje počinioci djela moraju biti adekvatno sankcionisani. Počinioci ovih krivičnih djela sa takvim poremećajem mentalnog zdravlja, pored kazne zatvora koja im se izriče, moraju i da se liječe i, što je veoma važno, mora im se zabraniti

obavljanje djelatnosti koja ih može dovesti u vezu sa djecom - škole, vrtići, centri sa socijalni rad, sportski klubovi i sl.

Seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje djece je najteži oblik nasilja nad djecom koji je na žalost sve prisutniji.

Polazeći od činjenice da je najbolji interes djeteta i njegova dobrobit osnovna vrijednost koju moraju poštovati svi subjekti zaštite djece, tema 5.redovne Godišnje konferencije Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope – The SEE Children's Ombudspersons' Network bila je

"Djeca imaju pravo na zaštitu od seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja -Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?"

Konferencija je održana u Banjaluci od 19 - 21 maja 2010.godine na inicijativu ombudsmana za djecu Republike Srpske, a realizovana je uz podršku Save the Children Norway Regionalne kancelarije za jugoistočnu Evropu..

Ozbiljnost i složenost teme kojom su se bavili učesnici Konferencije iz Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Srbije, AP Vojvodine, Crne Gore, Rumunije, Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te predstavnik Regionalne kancelarije za jugoistočnu Evropu Save the Children Norway, potvrđuje i naše opredjeljenje da u ovom Zborniku prenesemo viđenja svih prisutnih članova Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope i relavantnih stručnjaka.

Prvi dio Zbornika sadrži radove stručnjaka različitih profila iz različitih oblasti koji su bili uvodničari na održanoj Konferenciji, a koji se profesionalno bave zaštitom djece od seksualnog zlostavljanje i iskorišćavanja.

Izlaganje prof. dr Ivanka Marković, profesor krivičnog prava na Pravnom fakultetu u Banjaluci, SEKSUALNO NASILJE NAD DJECOM donosi sveobuhvatan uvid u međunarodne standarde, zakonske okvire za borbu protiv seksualnog nasilja nad djecom, pravne posljedice osude, te pitanja zastare krivičnog gonjenja i registra izvršilaca.

Snežana Živković, tužilac Okružnog tužilaštva u Banjaluci, iznosi iskustva iz svog dugogodišnjeg rada na predmetima i objašnjava pravila i procedure koje ima SUDSKI POSTUPAK u kojem su djeca žrtve seksualnog zlostavljanja i svjedoci, kao i Državnu strategiju za borbu protiv nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini.

Gordana Vidović, iz Udruženja građana "Budućnost" Modriča, u čijoj organizaciji djeluje i sigurna kuća za zaštitu djece od svih oblika nasilja, prenosi viđenje problema iz ugla onih koji pružaju podršku i djeci i majkama žrtvama svih oblika nasilja pa i seksualnog.

Sanja Sumonja, inspektor u MUP-u Republike Srpske, angažovana je na predmetima zaštite djece od seksualnog zlostavljanja i u svjetlu tih iskustava govori o radu policije sa djecom žrtvama seksualnog zlostavljanja i preventivnim aktivnostima koje provodi MUP Republike Srpske.

Drugi dio Zbornika sadrži stavove institucija ombudsmana za djecu, članova mreže CRONSEE koji su prisustvovali Konferenciji, koji su polazeći od međunarodnih standarda i zakonske regulative u svojim zemljama govorili o iskustvima institucija ombudsmana u zaštiti djece po ovom osnovu.

U Zborniku su dati i Zaključci usvojeni na Konferenciji koji su još jednom potvrdili koliko je problem osjetljiv i zahtjevan i koliko je važno osigurati mjere za koordinaciju svih subjekata zaštite iz svih oblasti: obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, policije i pravosudnih organa.

Nadam se da će radovi objavljeni u ovom Zborniku doprinijeti boljem sagledavanju složenosti i osjetljivosti ovog problema, potrebi multidisciplinarnog pristupa u njegovom rješavanju, potrebi većeg angažovanja svih subjekata zaštite prije svega u preventivnim aktivnostima, vođenju istrage i krivičnog postupka poštujući prava djeteta i njegov najbolji interes, te potrebi promjena u kaznenoj politici koja će obezbijediti odgovarajuću i srazmjernu sankciju za počinioca i što je najvažnije - DA DJECA NISU SAMA.

Ombudsman za djecu

mr Nada Grahovac

Godišnja konferencija Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope – CRONSEE

DJECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠĆAVANJA

Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?

Banja Luka, 19-21. maj 2010. god.

Prof. dr Ivanka Marković

Pravni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

SEKSUALNO NASILJE NAD DJECOM

(međunarodni standardi, zakonski okvir za borbu protiv seksualnog nasilja nad djecom, pravne posljedice osude, zastara krivičnog gonjenja, registar izvršilaca)

1. UVODNE NAPOMENE

Seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje djece predstavlja takvu negativnu društvenu pojavu koja nije karakteristika samo današnjeg vremena. To je fenomen koji karakteriše ljudsku civilizaciju od njenog nastanka i koji je dugo vremena bio obavijen velom tajnosti, a često i skriven iza zidina porodične privatnosti. O seksualnom nasilju nad djecom se govorilo samo onda kada je ono poprimalo drastične oblike i predstavljalo flagrantno kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda. Međutim, savremeni razvoj društva koji karakteriše nagli razvoj telekomunikacionih sistema te dostupnost kompjuterske tehnike velikom broju korisnika, uticao je ne samo na širenje pojedinih oblika seksualnog zlostavljanja djece, već i na veću dostupnost informacija o ovom društveno neprihvatljivom obliku ponašanja koji je kao takav inkriminisan u svim civilizovanim društvima. Posmatrano sa krivičnopravnog aspekta, seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje djece predstavlja takav oblik kriminaliteta koji u savremenom društvu karakteriše izuzetna ekspanzija, dinamika, organizovanost i transnacionalna povezanost, a posebno starosna dob i uzrast žrtava koje su njime pogođene. U tom pogledu, ovaj vid kriminaliteta izbija u sam vrh najopasnijeg kriminaliteta jer je usmjeren prema djeci, posebno ženskog pola, što može imati veoma negativne implikacije na polni kao i na ukupni psihički i fizički razvoj ličnosti i njihov duhovni integritet. Kao takav, ovaj vid kriminaliteta danas je jedna od vrhunskih tema kojom se bave ne samo pravosudne strukture, kriminolozi i sociolozi, već i javnost i mediji, odnosno sredstva masovnih komunikacija.

Zapravo, može se reći da seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje djece po svojoj prirodi i svojim višestruko negativnim implikacijama, naročito na planu zaštite ljudskih prava, predstavlja supranacionalnu i supradržavnu negativnu socijalnu pojavu, jer tangira savjest i humana osjećanja svakog čovjeka, cijelog čovječanstva, svih ljudi bez obzira na njihovu rasnu, nacionalnu, polnu, državnu, geografsku, religijsku, političku, ideološku ili drugu pripadnost ili opredijeljenost. Stoga ne čudi činjenica da je posljednja decenija prošlog, a pogotovo prva decenija ovog vijeka,

obilježena mnogobrojnim konferencijama i sastancima, kako na evropskom tako i na međunarodnom nivou, koji su rezultirali donošenjem značajnih konvencija, rezolucija i deklaracija kojima se apsolutno zabranjuje svaki oblik seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja djece. Međutim, bilo bi pogrešno reći da je društvo prije navedenog perioda tolerisalo ovakve i slične oblike povrede osnovnih ljudskih prava i sloboda djece, jer su dječja prava, kao posebna kategorija ljudskih prava, na neki način, prvi put priznata Deklaracijom o pravima djeteta iz 1959.godine. Od tada pa do danas donijet je niz međunarodih akata, kako neobavezujućeg tako i obavezujućeg karaktera, koji na različite načine tangiraju problematiku seksualnog nasilja, odnosno seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja djece. Neke od njih potpisala je i ratifikovala i Bosna i Hercegovina i na taj način preuzela obavezu da svoje nacionalno zakonodavstvo uskladi sa normama međunarodnog prava i standardima koje ono postavlja u oblasti zaštite polnog integriteta djece i maloljetnika.

2. MEĐUNARODNI STANDARDI

Najznačajniji međunarodni instrument koji utemeljuje i taksativno nabraja pojedinačna prava djeteta jeste *Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine.*⁵ To je prvi dokument u kojem se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Pojam djeteta određen je u članu 1 ove Konvencije, a u njemu se izričito kaže da "u svrhu na koju se ova Konvencija odnosi, dijete označava svaku osobu mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetnosti ne odredi ranije". Za razliku od Deklaracije o pravima djeteta iz 1959. godine koja ima moralnu snagu, Konvencija o pravima djeteta je pravni akt koji ima snagu zakona i obvezuje stranke na pridržavanje njezinih

⁴ Zaštita djeteta od različitih oblika seksualnog iskorišćavanja nije ovom deklaracijom izričito navedena, ali bi se ona mogla podvesti pod član 9 kojim se propisuje da je: "Dijete zaštićeno od svih formi zapostavljanja, strahota i iskorištavanja. Ono niti u jednoj formi ne smije biti predmet trgovine. Dijete se prije dostizanja odgovarajućeg starosnog doba ne smije slati na rad; ono ne smije biti zapostavljeno niti mu se smije dozvoliti da obavlja bilo kakav posao, koji može oštetiti njegovo zdravlje i odgoj ili utjecati na njegov duhovni i tjelesni razvoj".

Ova Konvencija je usvojena na sjednici Generalne skupštine UN 20. novebra 1989. godine, a BiH je postala članicom ove Konvencije 6. marta 1992. godine. Ustavom BiH je predviđeno da će Bosna i Hercegovina ostati ili postati ugovorna strana međunarodnih sporazuma koji su navedeni u Aneksu I ovog Ustava, dok se Aneksom II, po principu kontinuiteta pravnih propisa, preuzimaju međunarodni dokumenti koje je ratifikovala prethodna Jugoslavija. Princip kontinuiteta pravnih propisa predviđen je i čl 12. Ustavnog zakona za provođenje Ustava Republike Srpske. U BiH važi na osnovu Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima djeteta, «Službeni list R BiH», br. 2/92 i 13/94).

odredaba te uključuje pravo nadziranja primjene u državama koje su ju prihvatile i ratifikovale. Potpisivanjem Konvencije o pravima djeteta države su preuzele obavezu da preduzmu odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mjere za zaštitu djeteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualno zalostavljanje, dok je pod brigom roditelja, zakonskih zastupnika ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu (čl 19. Konvencije). Odredbom čl. 34. Konvencije o pravima djeteta predviđena je obeveza država članica da štite djecu od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja. Nadalje, Konvencijom je predviđeno da će u tu svrhu države ugovornice naročito preduzimati sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere za sprečavanje: a) navođenja ili prisiljavanja djeteta na učešće u ma kojoj nezakonitoj seksualnoj aktivnosti; b) iskorišćavanja djece za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje; c) iskorišćavanja djece u pornografskim predstavama i materijalima. U istom kontekstu treba navesti i odredbu čl. 35. Konvencije, kojom se strane ugovornice obavezuju da preduzmu sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere da spriječe otmicu, prodaju ili trgovinu djecom u bilo koju svrhu ili u bilo kojoj formi. Na Konferenciji koju su članice Vijeća Evrope održale 1998. godine u Strazburu, a sa ciljem provjere preduzetih aktivnosti utvrđenih Deklaracijom i Planom akcije koji su prihvaćeni na Svjetskom kongresu protiv komercijalne eksploatacije djece i mladih (Štokholm, 1996. godine), zaključeno je da Konvencija o pravima djeteta treba da posluži kao konceptualni i organizacijski okvir u osmišljavanju i provedbi radikalne politike u prevenciji zloupotrebe djece.6

Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji iz 2000. godine⁷ sadrži nove standarde za postizanje ciljeva

V. I. Kovčo: Zaštita seksualnog integriteta djece i maloljetnika, objavljeno u časopisu «Dijete i društvo», god. 2. br. 1. Zagreb, 2000. str. 10.

Bosna i Hercegovina je ratifikovala ovaj Fakultativni protokol 2002. godine («Službeni glasnik BiH», Međunarodni ugovori br. 5/02). Prilikom donošenja ovog protokola države su se pozvale na Međunarodnu konferenciju o suzbijanju dječije pornografije na Internetu (Beč, 1999.), te posebno na njene zaključke koji zagovaraju svjetsku kriminalizaciju proizvodnje, distribucije, izvoza, prenosa, uvoza, namjernog posjedovanja i oglašavanja dječije pornografije. Značajan međunarodni skup pod nazivom «Seksualno zlostavljanje djece, dječja pornografija i pedofilija na Internetu: Međunarodni izazov», održan je i u Parizu 18. i 19. januara 1999. godine, u organizaciji UNESCO-a. U njegovom radu je učestvovalo više od 300 stručnjaka za zaštitu djece, stručnjaka za Internet, predstavnika vlada, pravnika, stručnjaka za medije i drugih. Cilj ovog skupa je bio da se razmotre mogućnosti borbe protiv pedofilije i dječije pornografije na Internetu. Na kraju sastanka doneseni su Deklaracija i Plan djelovanja, koji predstavljaju prvi korak u kidanju okova šutnje koja okružuje

koji su utvrđeni Konvencijom o pravima djeteta i utvrđuje proširene mjere koje države ugovornice treba da preduzmu kako bi se garantovala zaštita djece od prodaje, dječije prostitucije i dječije pornografije.

Države ugovornice su se obavezale da će zabraniti prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju na način kako je to predviđeno Protokolom (član 1). U svrhu navedenog Protokola, prodaja djece znači svako djelo ili transakciju u kojoj dijete prenosi neka osoba ili skupina osoba drugim osobama za naknadu ili bilo kakvu drugu nagradu, a dječja pornografija znači prikazivanje, bilo kakvim sredstvima, djeteta u pravim ili simuliranim eksplicitnim seksualnim aktivnostima ili prikazivanje seksualnih dijelova djeteta u prvome redu u seksualne svrhe (čl. 2. tačka a i b). Tačkom c ovog člana definisana je dječja prostitucija kao upotreba djeteta u seksualnim aktivnostima za naknadu ili bilo kakav drugi oblik nagrade. S tim u vezi, svaka država članica je dužna osigurati da se, kao minimum, sljedeća djela i aktivnosti u cjelosti obuhvate krivičnim pravom, bilo da su te povrede učinjene u državi ili u inostranstvu, bilo da su učinjene pojedinačno ili organizovano: a) u kontekstu prodaje djece kako je utvrđeno u članku 2: (i) Nuđenje, izručivanje ili prihvaćanje, bilo kojim sredstvima, djeteta u svrhe: a. seksualnog iskorištavanja djeteta, b. transfera organa djeteta radi dobiti, c. uključivanja djeteta u prisilni rad, (ii) nepropisno dobiven pristanak, kao pretpostavka za posvojenje djeteta kršenjem važećih međunarodnih pravnih instrumenata o posvojenju, b) nuđenje, dobivanje, te davanje djeteta za dječju prostituciju, kako je utvrđeno u članku 2, c) proizvodnja, distribucija, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaja ili posjedovanje u gore navedene svrhe dječje pornografije kako je utvrđeno u članku 2. Protokola. Svaka država stranka će kazniti ove povrede odgovarajućim kaznama koje uzimaju u obzir njihovu težinu, pri čemu će se predvijeti kažnjavanje i za pokušaj i različite oblike saučesništva u navedenim radnjama. Protokolom se nameće veliki broj obaveza državama potpisnicama koje imaju za cili jačanje međunarodne saradnje u oblasti sprječavanja, otkrivanja, istraživanja, sudskog gonjenja i kažnjavanja lica odgovornih za djela koja uključuju prodaju djece, dječiju prostituciju, dječiju pornografiju i turizam u svrhe seksualnog iskorišćavanja djece.

Pitanje seksualnog zlostavljanja djece regulisano je i Konvencijom međunarodne organizacije rada (ILO) o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece Br. C182 (1999),⁸ koja u definiciji najgorih oblika dječijeg rada sadržava "korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, za proizvodnju pornografskog materijala ili pornografske predstave" (član 3). U istom kontekstu treba

problem seksualnog zlostavljanja djece: šutnje same djece, šutnje izvršioca, šutnje sudova i pravde, šutnje psihologa i psihijatara.

⁸ Objavljena u «Službenom glasniku BiH» - Međunarodni ugovori, br. 3/01

spomenuti i *Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala od 15. novembra 2000. godine (oba dokumenta ratifikovana od strane BiH). U pitanju je prvi međunarodno obavezujući akt koji se eksplicitno bavi preventivnim mjerama protiv trgovine ljudskim bićima, uz poklanjanje posebne pažnje ženama i djeci, zatim pitanjem zaštite i pomoći žrtvama takve trgovine, uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava, i najzad unapređivanjem saradnje među državama potpisnicama kako bi se ostvarili ovi ciljevi.*

Zaštita polnog integriteta djece i maloljetnika je predmet regulative velikog broja akata koji su doneseni u okviru Evropske unije, Savjeta Evrope, Evropskog parlamenta i različitih komisija, kojima se nastoji obezbijediti adekvatna zaštita djece i maloljetnika od svih oblika seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja. Iako mnogi pravni akti nemaju obavezujuću pravnu snagu, njihovo donošenje je od izuzetnog značaja jer utiče na ujednačavanje nacionalnih zakonodavstava svih država članica Evropske unije, kao i onih koje žele postati njene članice. Pored većeg broja rezolucija koje su usvojene u okviru Evropskog parlamenta, a koje se ne odnose samo na zaštitu polnog integriteta djece, već na različite načine dotiču i ovu problematiku,⁹ Evropski parlament je usvojio nekoliko Rezolucija koje se odnose samo na zaštite djece i maloljetnika. Tako npr. Rezolucija Evropskog parlamenta o mjerama za zaštitu maloljetnika u Evropskoj uniji (1996), koja se odnosi na djecu ispod 18 godina, osim ako nije drugačije navedeno u Rezoluciji, ističe da bi prioritet trebala biti borba protiv dječjeg seksualnog turizma, dječje pornografije i njene upotrebe od strane pedofilske mreže. Pored ostalog, Rezolucija predviđa obavezu država da inkriminišu proizvodnju i posjedovanje dječije pornografije, kao i mjere za sprečavanje širenja pedofilskog materijala putem interneta, pri čemu posebnu pažnju treba posvetiti informisanju djece o opasnostima koje krije upotreba novih tehnologija. Komisija u Komunikaciji Komisije protiv seksualnog turizma djece (1996.)¹⁰ definiše dječji seksualni turizam kao oblik seksualnog iskorišćavanja djece u svrhu zarade, koji je povezan sa organizovanim kriminalom. Naglašava se da je u borbi protiv ovog oblika kriminaliteta, zbog neujednačenih inkriminacija, različito određene dobne granice djeteta do koje ono ne može dati valjan pristanka na seksulni čin, te zbog drugih razlika u regulativi između država, neophodno jačati međunarodnu saradnju. Preporuka Odbora ministara Savjeta Evorope R (91) 11 o

Tako npr. Rezolucija Evropskog parlamenta o iskorištavanju prostitucije drugih u trgovini ljudima (1989), Rezolucija Evropskog parlamenta o trgovini ženama (1993), Rezolucija Evropskog parlamenta o trgovini ljudima (1995).

¹⁰ COM (96) 547on smobating child seks tourism, prihvaćena 27.11.1996. godine

seksualnom iskorištavanju, pornografiji, prostituciji i seksualnoj trgovini s djecom i omladinom predstavlja akt kojim Savjet Evrope državama članicama predlaže da, suočene sa zastrašujućim porastom komercijalnog iskorišćavanja djece i omladine u pornografiji, prostituciji i trgovini ljudima, probude svijest najšire javnosti o opasnosti seksualne zloupotrebe djece i omladine, posebno upotrebe djece za proizvodnju audio-vizuelnih zapisa s erotičnim i seksualnim sadržajima. U tom cilju, pored ostalog, Preporuka ističe važnost organizovanog i redovnog obavještavanja roditelja i drugih, koji vode brigu o maloljetnicima, o opasnostima seksualnog iskorišćavanja djece i omladine, kao i važnost uključivanja informacija o opasnosti seksualnog iskorišćavanja i zloupotrebe djece i mogućnosti njihove odbrane od takvih postupaka u nastavne planove osnovnih i srednjih škola. U završnom dijelu ove Preporuke nalazi se poziv za vršenje naučnih istraživanja različitih oblika seksualnog iskorišćavanja djece, posebno na raskršću različitih kultura, pedofilije, veze između usvajanja i seksualnog zlostavljanja, strukture klijentele dječije prostitucije, različitih oblika seksualne industrije i njene veze sa organizovanim kriminalom i spolno prenosivim bolestima i slično. U vezi sa djelovanjem Savjeta Evrope na području krivičnopravnog reagovanja i kriminalne politike u vezi sa ljudskom seksualnošću i zaštitom djece i omladine treba pomenuti i Rezoluciju 1099 (1996.) Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope o seksualnom iskorištavanju djece. Ova Rezolucija poziva međunarodnu zajednicu da novelira relevantne međunarodne konvencije i sporazume, posebno Konvenciju UN o dječijim pravima iz 1989. godine, a sve u cilju njihovog usaglašavanja sa novonastalom situacijom u oblasti seksualnog iskorišćavanja djece koje stepen karakteriše visok organizovanosti transnacionalnosti. Rezolucija poziva na inkriminisanje (namjernog) posjedovanja dječije pornografije, njene proizvodnje i distribuiranja, kao i njenog snimanja i emitovanja. Sva krivična djela u vezi sa seksualnim integritetom djece moraju se smatrati ozbiljnim zločinom za koji je predviđena visoka kazna i dugi rokovi zastarjevanja (član 12/IV Rezolucije). Posebno je interesantna odredba prema kojoj članice međunarodne zajednice, posebno članice Savjeta Evrope, trebaju u svoje krivično pravo uključiti načelo da maloljetnik ispod 15 godina biološke starosti ne može dati pravno valjan pristanak na seksualne kontakte sa odraslima. Između ostalog, Rezolucija predlaže i niz preventivnih mjera kojima bi se trebalo uticati na smanjenje seksualnog iskorišćavanja djece.

U okviru aktivnosti koje se vode u vezi sa zaštitom polnog integriteta djece i maloljetnika treba spomenuti i Zajedničku akciju Evropske unije i Savjeta Evrope u vezi sa borbom protiv trgovine ljudima i seksualnog iskorištavanja djece (1997).¹¹

Eu Joint Action of 24 February 1997 concerning action to combat trafficking in human beings and eksploitation of children, OJ L 063, 4.3.1997.

Pored toga što upozorava na povezanost ovih negativnih pojava sa organizovanim kriminalom, ona daje definiciju seksualnog iskorišćavanja djece i odraslih. Seksualno iskorišćavanje djece obuhvata podstrekavanje ili prisiljavanje djece na učešće u nezakonitim seksualnim aktivnostima, iskorišćavanje dječije prostitucije ili drugih nezakonitih seksualnih aktivnosti djece i iskorišćavanje djece za dječiju pornografiju, uključujući proizvodnju ili druge oblike prometa takvog materijala kao i posjedovanje dječije pornografije. S druge strane, seksualno iskorišćavanje odraslih definiše kao iskorišćavanje prostitucije drugih u svrhu sticanja profita, gdje je bila upotrijebljena prinuda, posebno nasilje ili prijetnja, prevara ili zloupotreba autoriteta ili drugih pritisaka kada lice nema realne i prihvatljive alternative osim da se preda pritisiku ili zlostavljanju.

Komunikacija Komisije Savjetu i Evropskom parlamentu o borbi protiv trgovine ljudima i protiv seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije usvojena 2000. godine¹² oblikovala je prijedlog za dvije okvirne odluke: jednu protiv trgovine ljudima a drugu protiv seksualnog iskorišćavanja djece i dječije pornografije. Potreba za donošenjem Okvirnih odluka proizlazi iz odsutnosti jedinstvene definicije, jedinstvene inkriminacije i sankcija u državama članicama, što je dovelo do neuspjeha ranije donesenih pravnih akata Evropske unije na tom području. Prilikom sastavljanja ovih prijedloga Komisija je uzela u obzir akte drugih međunarodnih organizacija, posebno Konvenciju protiv međunarodnog organizovanog kriminaliteta i njene protokole, kao i Konvenciju o kibernetičkom kriminalu. Savjet Evrope u svojoj Odluci o borbi protiv dječije pornografije na internetu iz 2000. godine¹³ podstiče borbu protiv proizvodnje, posjedovanja i distribucije dječije pornografije i efikasne istrage i kažnjavanje takvih krivičnih djela. Rezolucija Savjeta o sudjelovanju civilnog drušva u pronalaženju nestale ili seksualno eksploatisane djece (2001.)14 obuhvata sljedeće situacije: nestanak, otmice, odbjeglu djecu, otmice od strane trećeg lica, nestalu djecu, seksualno iskorišćenu djecu, trgovinu djecom, prostituciju i pornografiju, pedofilske mreže na internetu i neorganizovano seksualno zlostavljanje djece izvan porodice. Odbor ministara je usvojio Preporuku (2001) 16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja¹⁵ koja daje definiciju seksualnog iskorišćavanja djece, dječije pornografije, dječije prostitucije i trgovine djecom. Dječija pornografija je

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Combating trafficking in human beings and combating the sexual exploitation of children and child pornography, COM/2000/0854 final. 21.12.2000.

¹³ Council decision to combat child pornography on te Internet. OJ L 138, 9.6.2000.

¹⁴ Council Resolution on the contribution of civil society in finding missing or sexually exploited children, OJ C 283, 9.10.2001.

¹⁵ Usvojena 31.10.2001.

definisana kao pornografski materijal koji vizuelno prikazuje maloljetnika, lice koje izgleda kao maloljetnik, ili realne slike koje predstavljaju maloljetnika koji učestvuje u eksplicitnom seksualnom aktu. Države treba u svom zakonodavstvu da inkriminišu proizvodnju dječije pornografije za distribuciju, nuđenje ili omogućavanje pristupa do nje, širenje ili prenos dječije pornografije, naručivanje dječije pornografije za sebe ili drugoga ili posjedovanje dječije pornografije. Dječija prostitucija je definisana kao nuđenje, dobijanje, pružanje ili korištenje djece za seksualne aktivnosti za naknadu u bilo kojem obliku. Trgovina s djecom je dobijanje, promet, davanje smještaja, isporuka ili prodaja djece za namjene seksualnog iskorišćavanja. S tim u vezi, države moraju u svom krivičnom zakonodavstvu inkriminisati sve navedene radnje, pri čemu je irelevantno da li su one povezane sa organizovanim kriminalitetom ili ne. Pri tome se ističe da djeca koja su bila žrtve seksualnog iskorišćavanja ne smiju biti krivično gonjena za krivična djela povezana sa iskorišćavanjem.

Rezolucija 1307 (2002) o seksualnom iskorištavanju djece¹⁶ posebno ističe opasnost interneta za širenje mogućnosti seksualnog iskorišćavanja djece. Konvencija o kibernetičkom kriminalu¹⁷, koju je usvojio Savjet Evrope 23. 11. 2001. godine, predviđa mjere zaštite polnog integriteta djece od njihove zloupotrebe putem računarske mreže i elektronskih informatičkih sredstava. Konvencija u čl. 9. stav 1.¹⁸ propisuje da su države članice obavezne u svojim nacionalnim zakonodavstvima inkriminisati i sljedeća ponašanja ako su učinjena neovlašteno i s namjerom (intentionally and without right): a) proizvodnja dječije pornografije za svrhu njene distribucije putem računarskog sistema; b) nuđenje ili činjenje dostupnim dječije pornografije putem računarskog sistema; c) distribuisanje ili prenošenje dječije pornografije putem računarskog sistema; d) pribavljanje dječije pornografije putem informatičkog sistema za sebe ili drugoga, e) posjedovanje dječije pornografije u računarskom sistemu ili na mediju za pohranu računarskih podataka. U stavu 2. ovog člana predviđeno je da za potrebe stava 1 izraz "dječija pornografija" uključuje pornografski materijal koji vizuelno prikazuju: a) maloljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju; b) osobu koja izgleda kao maloljetnik koji učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju; c) realistične slike koje

Resolution 1307 (2002) on sexual exploitation of children: zero tolerance, usvojena na Parlamentarnoj skupštini 29.07.2002. godine

¹⁷ Convention on Cybercrime, ETS, no. 185. BiH je potpisala ovu Konvenciju 09.02.2005. i ratifikovala 19.05.2006. tako da je ona stupila na snagu 01.09.2006.

Article 9 –Offences related to child pornography 1 Each Party shall adopt such legislative and other measures as may be necessary to establish as criminal offences under its domestic law, when committed intentionally and without right, the following conduct: a) producing child pornography for he purpose of its distribution through a computer system; b) offering or making available child pornography through a computer system; c) distributing or transmitting child pornography through a computer system; d) procuring child pornography through a computer system for oneself or for another person; e) possessing child pornography in a computer system or on a computer-data storage medium.

predstavljaju maloljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju.¹⁹ U stavu 3 izričito je nagalašano da za potrebe stava 2. termin "maloljetnik" uključuje sve osobe mlađe od 18 godina. Stranka može odrediti nižu starosnu dob, ali ona ne smije biti ispod 16. godine.²⁰ Konvencija je predvidjela da svaka stranka može zadržati pravo neprimjenjivanja u cjelosti ili djelimično, stava 1, tačke d i e, i stava 2 tačke b i c.²¹

Okvirna odluka Savjeta o borbi protiv seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije (2003.) je, zbog svoje obavezujuće prirode, najznačajniji pravni akt Evropske unije na ovom području.²² Prema ovoj odluci, države članice su obavezne inkriminisati određene vrste ponašanja i predvidjeti odgovarajuće kazne. Odlukom su predviđena dva krivična djela: seksualno iskorišćavanje djece i dječija pornografija. Države moraju inkriminisati: 1. prisiljavanje djeteta na prostituciju ili sudjelovanje u pornografskim predstavama ili profitiranje od takvog ili drugačijeg iskorišćavanje djece za takve namjene; 2. podstrekavanje djeteta na prostituciju ili na sudjelovanje u pornografskim predstavama; 3. učešće u seksualnom činu s djetetom u kojem je upotrijebljena prinuda, sila ili prijetnja, uz plaćanje novcem ili drugim oblicima nagrade ili kompenzacije u zamjenu za djetetovo učešće u seksualnim aktivnostima, ili zloupotrebom stanja povjerenja, moći ili uticaja nad djetetom. U cilju sprečavanja dječije pornografije države treba da inkriminišu sljedeća ponašanja: 1. pravljenje dječije pornografije; 2. distribucija i širenje dječije pornografije; 3. stavljanje na raspolaganje dječije pornografije ili opskrbljivanje njom i 4. pribavljanje ili posjedovanje dječije pornografije.

Na kraju treba spomenuti i *Konvenciju Vijeća Europe o zaštiti djece protiv seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja iz 2007.godine,*²³ koju BiH nije još potpisala i ratifikovala. Cilj ove Konvencije jeste da se obezbijede efikasne mjere za sprečavanje i borbu protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja djece, za zaštitu prava djece žrtava seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i za

¹⁹ 2 For the purpose of paragraph 1 above, the term "child pornography" shall include pornographic material that visually depicts: a) a minor engaged in sexually explicit conduct; b) a person appearing to be a minor engaged in sexually explicit conduct; c) realistic images representing a minor engaged in sexually explicit conduct.

²⁰ 3 For the purpose of paragraph 2 above, the term "minor" shall include all persons under 18 years of age. A Party may, however, require a lower age-limit, which shall be not less than 16 years.

²¹ 4 Each Party may reserve the right not to apply, in whole or in part, paragraphs 1, sub-paragraphs d. and e, and 2, sub-paragraphs b. and c.

²² Council Framework Decision 2004/68/JHA of 22 December 2003 on combating the sexual exploitation of children and child pornography, OJ L 13/44, 20.1.2004.

²³ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse Lanzarote, 25.X 2007.

unapređenje nacionalne i međunarodne saradnje u borbi protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja djece. Za potrebe ove Konvencije "dijete" znači svaka osoba mlađa od 18 godina. U članu 18 u kojem se govori o seksualnom zlostavljanju (**Sexual abuse**) određeno je da će svaka stranka preduzeti potrebne zakonodavne ili druge mjere kako bi osiguralo da se inkriminišu sljedeća namjerna (umišljajna) ponašanja: 1. a) uključenje u seksualne aktivnosti s djetetom koje, prema relevantnim odredbama nacionalnog prava, nije postiglo zakonsku dob za seksualne aktivnosti; b) uključenje u seksualne aktivnosti s djetetom u kojima se:- upotrebljava prinuda, sila ili prijetnja; - zloupotrebljava pozicija povjerenja, vlasti ili uticaja na dijete, uključujući takva ponašanja i unutar porodice; ili – zloupotrebljava posebno osjetljiva situacije djeteta, naročito zbog psihičkog ili fizičkog invaliditeta ili stanja zavisnosti. 2. Za potrebe stava 1, svaka stranka će odrediti dob ispod koje je zabranjeno vršenje seksualnih aktivnosti s djetetom. 3. Odredbe stava 1.a ne odnose se na dobrovoljne seksualne aktivnosti među maloljetnicima. Članom 19 koji se odnosi na dječiju prostituciju, predviđena je obaveza inkriminisanja sljedećih namjerih aktivnosti: a) regrutovanje djeteta za prostituciju ili omogućavanje djetetu da sudjeluje u prostituciji; b) prisiljavanje djeteta na prostituciju ili profitiranje od dječije prostitucije ili na drugi način iskorišćavanja djeteta za takve svrhe; c) vršenje dječije prostitucije. Za potrebe ovog člana, izraz "dječija prostitucija" označava činjenicu korišćenja djeteta za seksualne aktivnosti, za koje je dogovoren ili obećan novac ili neki drugi oblik naknade, bez obzira da li je plaćanje ili sporazum, odnosno obećanje učinjeno u korist djeteta ili treće osobe. Konvencija predviđa i krivična djela u vezi sa dječijom pornografijom (čl. 20), i u tom smislu predviđa da će svaka stranka osigurati da se inkriminisu sljedeća neovlaštena i namjerna ponašanja: a) proizvodnja dječije pornografije; b) nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije; c) distribucija ili prenošenje dječije pornografije; g) nabavljanje dječije pornografije za sebe ili drugo lice; e) posjedovanje dječije pornografije i f) svjesno dobijanje pristupa kroz informacione i komunikacione tehonologije do dječije pornografije. Za potrebe ovog člana izraz "dječija pornografija" podrazumijeva bilo kakav materijal koji vizuelno prikazuje dijete koje se bavi stvarnim ili simuliranim eksplicitnim seksualnim ponašanjem, ili bilo koji prikaz dječijih seksualnih organa prvenstveno za seksualne svrhe. Svaka strana može zadržati pravo da ne primjenjuje, u cjelini ili djelimično, stav 1. a i e za proizvodnju i posjedovanje pornografskog materijala: -koji se sastoji isključivo od simulirane predstave i realne slike nepostojećeg djeteta (virtuelna dječja pornografija); - uključivanje djece koja su dostigla godine života koje su označene u članu 18, stavu 2 (godine života iznad kojih je dozvoljeno vršenje obljube), ako se te slike proizvode i posjeduju uz njihovu saglasnost i samo za svoje privatne svrhe. Države mogu rezervisati pravo da ne primjenjuju, u cjelini ili djelimično, stav 1. f. Na sličan način je određeno i

uključivanje djece u pornografske predstave, a Konvencija predviđa inkriminisanje i namjernog omogućavanja djetetu (koje nije dostiglo određenu dob) da bude svjedok seksualnog zlostavljanja ili seksualne aktivnosti, bez njegovog učestvovanja. Prema ovoj Konvenciji vrijeme zastarjelosti krivičnog gonjenja mora biti postavljeno tako da se omogući dovoljno vremena za efikasno pokretanje postupka nakon što žrtva postane punoljetna i da je ono srazmjerno težini krivičnog djela.

3. ZAKONSKI OKVIR ZA BORBU PROTIV SEKSUALNOG NASILJA NAD DJECOM

Zakonodavna regulativa polnih delikata krivičnim savremenim zakonodavstvima je, poslednjih nekoliko decenija, doživjela velike promjene. Za razliku od starijeg zakonodavstva u kojem je veći broj ponašanja u ovoj oblasti čovjekovog života bio inkriminisan, nezavisno od toga da li ih je pojedinac vršio dobrovoljno ili ne, moderna koncepcija zakonske regulative polazi od stava da je čovjekova seksualnost dio njegove intime u koju država ne treba da zadire normama krivičnog prava, pa čak i onda kada se radi o polno inverzivnom ponašanju, osim ako ih ne prati nasilje ili različiti oblici zloupotrebe.²⁴ Stoga se i krivičnopravna represija sve više ograničava na ona polna ponašanja koja se preduzimaju protiv volje drugog čovjeka, odnosno na takva ponašanja koja povređuju polno dostojanstvo čovjeka kao sastavni dio ukupnog integriteta ličnosti i slobode čovjeka.²⁵ Navedeno stanovište

Opširnije v. M. Babić: Krivična djela protiv dostojanstva ličnosti i morala, Pravna misao, br. 9-10/86. str. 69,70.

Prema članu 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima, svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. Pravo na privatnost uključuje, pored ostalog, i pravo na seksualnu privatnost, uključujući i homoseksualnost i abortus. Evropski sud za ljudska prava odlučivao je nekoliko puta o tvrdnjama da je država povrijedila pravo na privatan život inkriminacijom homoseksualnih akata. Tako je npr. u slučaju Dugdeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1981.) i Norris protiv Irske (1988.), Sud zaključio da zabrana dobrovoljnih homoseksualnih akata između punoljetnih lica starijih od 21 godine, predstavlja neopravdano miješanje u privatni život na osnovu člana 8. Opširnije o tome v. D. Gomien: Kratak vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Beogradski Centar za ljudska prava, Bg, 1996. str. 53. Drugi slični slučajevi koji se tiču ovog pitanja i slijede prethodno rješenje jesu L. and V. v. Austria (Eur. Court H.R., 9 January 2003, Application nos. 39392/98 and 39829/98.), zatim slučaj S.L. v. Austria (Eur. Court H.R., 9 January 2003, Application no. 45330/99.), kao i slučaj B.B. v. The United Kingdom (Eur. Court H.R., 10 February 2004, Application no. 53760/00.

koje se čini potpuno legitimnim kada su u pitanju odrasla lica, dobija sasvim druge dimenzije ako je riječ o mladim licima, pogotovo ako su u pitanju djeca. U tom smislu je u savremenom krivičnom pravu evidentna sasvim suprotna tendencija koja podrazumijeva širenje i jačanje krivičnopravne zaštite polnog integriteta navedenih lica. Kriminalnopolitički osnov jednog takvog pravca pojačane krivičnopravne zaštite ovih lica je posve razumljiv i opravdan ako se imaju u vidu negativne posljedice koje takvo ponašanje, makar se ono odvijalo i na dobrovoljnoj osnovi, ima na nesmetani, ne samo polni već i na ukupni psihofizički i moralni razvoj mladih ljudi. Stoga u savremenim krivičnim zakonodavstvima nailazimo na veći broj inkriminacija kojima se obezbjeđuje zaštita polnog integriteta djece i maloljetnika od različitih oblika seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja. Slična je situacija i u krivičnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini. Međutim, prije nego što se detaljnije osvrnemo na krivičnopravnu regulativu ove problematike, treba reći da u Bosni i Hercegovini, u okviru krivičnog zakonodavstva, postoji tzv. paralelno podijeljena nadležnost između države Bosne i Hercegovine i njenih entiteta, a regulativa polnih delikata pripada entitetima. Stoga krivična djela kojima se štiti polni integritet nalazimo u Krivičnom zakonu Republike Srpske, Krivičnom zakonu Federacije BiH i Krivičnom zakonu Brčko Distrikta BiH. Iako KZ BiH ne sadrži ovu grupu krivičnih djela, ipak se u okviru krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, nalazi krivično djelo "Trgovina ljudima" (čl. 186.) koje se odnosi i na zaštitu polnog integriteta djece i maloljetnika. Mi ćemo svoje izlaganje temeljiti na odredbama Krivičnog zakona Republike Srpske.

Kada govorimo o krivičnopravnoj zaštiti polnog integriteta djece i maloljetnika u Republici Srpskoj, treba imati na umu činjenicu da je Krivični zakon Republike Srpske, koji je stupio na snagu 2003. godine, u oblasti regulative polnih delikata prihvatio sva rješenja Krivičnog zakonika iz 2000. godine. Nakon 2003. godine, u ovoj oblasti nisu izvršene nikakve izmjene, a i Nacrt Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona koji je prihvaćen od strane Narodne skupštine Republike Srpske (u maju mjesecu 2010. godine), takođe ne nudi bitne novine u ovoj oblasti. Ako se pri tome ima u vidu da je ova decenija obilježena donošenjem velikog broja međunarodnih akata kojima se postavljaju određeni zahtjevi i standardi u ovoj oblasti, onda je u potpunosti jasno da postoje određene razlike između krivičnopravne regulative ove materije u Republici Srpskoj, ali i u drugim zakonima u BiH, i zahtjeva koje u toj oblasti postavlja međunarodna zajednica.

Kada su u pitanju inkriminacije kojima se štiti polni integritet djece i maloljetnika, možemo praviti razliku između krivičnih djela koja se odnose isključivo na zaštitu polnog integriteta djece i maloljetnika i krivičnih djela u kojima je povreda polnog integriteta djece i maloljetnika kvalifikatorna okolnost.

3. 1. Polno nasilje nad djetetom (član 195.)

Moglo bi se reći da je osnovna koncepcija od koje se polazi u krivičnopravnoj zaštiti polnog integriteta djece i maloljetnika da dijete, odnosno maloljetnik, do određene životne dobi zbog svog psihofizičkog razvoja ne može dati pravno valjan pristanak na obljubu ili drugu polnu radnju. Stoga se u svim savremenim zakonodavstvima, kroz norme krivičnog prava, postavlja princip apsolutne zabrane vršenja obljube ili druge polne radnje sa licima koja ne prelaze određenu životnu dob. Kod nas je ovaj princip apsolutne zabrane vršenja obljube ili druge polne radnje ograničen na dijete, dakle na lice do 14 godina starosti (čl. 64 KZ RS)²⁶, što proizilazi iz zakonskog opisa krivičnog djela pod nazivom "Polno nasilje nad djetetom" (čl. 195.). Dakle, osnovno krivično djelo kojim se štiti polni integritet djeteta u našem krivičnom zakonodavstvu jeste "Polno nasilje nad djetetom" koje je u naš krivičnopravni sistem uvedeno reformom iz 2000. godine. Djelo ima nekoliko oblika koji se međusobno razlikuju po specifičnim obilježjima i predviđenim kaznama. Međutim, čini nam se da naziv ove inkriminacije, koji upućuje na nasilno vršenje obljube ili druge polne radnje sa djetetom, ne odražava suštinu osnovnog oblika djela. Naime, osnovnim oblikom djela (čl. 195. st. 1.) predviđena je kazna zatvora od jedne do osam godina za onog ko izvrši obljubu ili drugu polnu radnju sa djetetom. Prema tome, radi se o inkriminisanju nenasilnog vršenja obljube ili druge polne radnje sa djetetom, odnosno, uz njegov pristanak. Dakle, suštinu ovog oblika djela predstavlja apsolutna zabrana vršenja obljube ili drugih polnih radnji sa djetetom, neovisno od toga što su one dobrovoljne ili čak i inicirane od strane djeteta. Ratio legis takvog krivičnopravnog rješenja se temelji na opšteprihvaćenom stavu da se dijete nalazi u posebnoj razvojnoj fazi svoje ličnosti u kojoj nije u mogućnosti da u potpunosti shvati suštinu i značaj polnog opštenja, te da zbog toga ne može ni da odlučuje o pitanjima iz seksualne sfere života. Pored toga, vršenje obljube ili druge polne radnje u tom periodu može imati značajne negativne posljedice na kasniji psihofizički razvoj ličnosti, odnosno njegove seksualnosti, te se ovakvom koncepcijom krivičnopravne zaštite polnog integriteta djeteta želi obezbijediti njegov pravilan razvoj.

Izvršilac djela može biti i muško i žensko lice, a pasivni subjekat je, kao što smo već rekli, dijete muškog ili ženskog pola. Radnja izvršenja je određena alternativno, kao vršenje obljube ili neke druge polne radnje. Pod pojmom obljube podrazumijeva

U našem krivičnom zakonodavstvu pojam djeteta je određen u odredbi čl. 64. koja se odnosi na isključenje krivičnih sankcija prema djeci. Ovim članom je predviđeno da se "prema maloljetniku koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio 14 godina (dijete) ne mogu primijeniti krivične sankcije". U skladu sa tim, dijete je lice koje nije navršilo 14 godina života.

se normalno spajanje muških i ženskih polnih organa, a pod nekom drugom polnom radnjom podrazumijeva se i svaka druga radnja koja služi zadovoljavanju seksualnog nagona izvršioca.²⁷

Subjektivnu stranu djela čini umišljaj koji mora da obuhvati i svijest izvršioca u pogledu uzrasta pasivnog subjekta. Ukoliko izvršilac djela nije bio svjestan činjenice da je pasivni subjekat lice koje nije navršilo četrnaest godina života, postojaće stvarna zabluda. Utvrđivanje stvarne zablude kod učinioca krivičnog djela vrši se na osnovu svih okolnosti konkretnog slučaja, a naročito na osnovu psihofizičkih karakteristika pasivnog subjekta, načina njegovog ponašanja, dužine poznanstva između izvršioca i pasivnog subjekta i sl.

Kvalifikovani oblici djela. Zakonodavac je predvidio nekoliko kvalifikovanih oblika ovog djela. Prvi teži oblik djela (st. 2.) postoji u slučaju kada je izvršena nasilna obljuba ili neka druga polna radnja sa djetetom (čl. 193.) ili sa nemoćnim licem (čl. 195.). Dakle, kvalifikatorne okolnosti djela su određene alternativno i tiču se načina izvršenja djela i svojstva pasivnog subjekta. Iz zakonske formulacije djela proizilazi da se zapravo radi o izvršenju dva posebna krivična djela, tj. silovanja i obljube nad nemoćnim licem koji su iz pravnotehničkih razloga određeni kao poseban kvalifikovani oblik polnog nasilja nad djetetom, jer je pasivni subjekat dijete. Stoga i u objašnjenju ovog kvalifikovanog oblika treba polaziti od karakteristika ovih krivičnih djela, pri čemu se mora voditi računa o posebnim psihofizičkim karakteristikama pasivnog subjekta. Tako npr. pri utvrđivanju elementa prinude kod krivičnog djela silovanja, u smislu ove kvalifikacije djela, neophodno je voditi računa o činjenici da intenzitet upotrijebljene prinude može biti mnogo manji nego kod krivičnog djela silovanja iz čl. 193. jer i prinuda manjeg intenziteta može dovesti do slamanja otpora djeteta. Kad je u pitanju tumačenje pojma nemoćnog lica, kao pasivnog subjekta ovog krivičnog djela, sudska praksa zauzima stanovište da se pod ovim pojmom, pored lica kod kojeg postoji duševno oboljenje, nedovoljna duševna razvijenost, druga duševna poremećenost, nemoć ili kakvo drugo stanje tog lica usljed kojeg ono nije sposobno za otpor, podrazumijeva i dijete koje je usljed svoje niske starosne dobi, i psihički i fizički, nesposobno da pruža otpor. Za ovaj oblik krivičnog djela predviđena je kazna zatvora od tri do petnaest godina.

Drugi teži oblik djela (st. 3.) postoji ako je djelo iz st. 1. i 2. ovog člana izvršio nastavnik, vaspitač, staralac, usvojilac, ljekar, vjerski službenik ili drugo lice zloupotrebom svog položaja prema djetetu koje mu je povjereno na učenje, vaspitanje, čuvanje ili staranje. U pitanju je poseban oblik krivičnog djela obljube

²⁷ Tako je npr. Vrhovni sud Makedonije u presudi Kž 103/90 utvrdio postojanje ovog krivičnog djela u slučaju kada je izvršena defloracija prstom na desetogodišnjoj djevojčici. Bilten, januara 1991, Navedeno prema V. Kambovski: Kazneno pravo, poseben del, Skopje, 1997. s. 210.

zloupotrebom položaja koji je iz pravnotehničkih razloga određen kao teži oblik krivičnog djela polno nasilje nad djetetom jer je izvršeno prema licu mlađem od 14 godina. Suština ovog oblika krivičnog djela se ogleda u tome što se prinuda na obljubu ili neku drugu polnu radnju manifestuje kroz navođenje na obljubu ili neku drugu polnu radnju zloupotrebom položaja od strane lica prema kojem se pasivni subjekat nalazi u kakvom odnosu zavisnosti ili podređenosti. Dakle, radi se o primjeni psihičke prinude te kod ovog krivičnog djela nema vanjske manifestacije otpora pasivnog subjekta prema seksualnim radnjama izvršioca, iako ih pasivni subjekat ne želi, ali pristaje na njih zbog svog odnosa podređenosti ili zavisnosti prema izvršiocu. Specifičnost ovog djela je u tome što se navođenje na obljubu ili drugu polnu radnju vrši zloupotrebom položaja izvršioca, tako da se zloupotreba položaja javlja kao sredstvo kojim se pasivni subjekat navodi na obljubu ili drugu polnu radnju. Zloupotreba znači korišćenje, iskorišćavanje samog položaja izvršioca kao takvog, koji se javlja kao jedinstven ili glavni povod za vršenje obljube ili neke druge polne radnje, bez postojanja emotivnog pokrića za postupanje izvršioca i žrtve. Ona se ostvaruje prvenstveno davanjem odnosno obećanjem određenih pogodnosti ili prijetnjom odnosno nagovještajem nastupanja određenih štetnih posljedica koje su vezane za položaj izvršioca u odnosu na pasivnog subjekta.²⁸ S obzirom da je pasivni subjekat lice mlađe od 14 godina, prilikom utvrđivanja zloupotrebe položaja kod ovog djela vrijede blaži kriteriji nego kod krivičnog djela obljube zloupotrebom položaja. Predviđena kazna je zatvor od pet do petnaest godina.

Poseban, kvalifikovani oblik djela (st. 4.) za koji je predviđena kazna zatvora najmanje pet godina, postoji ukoliko je djelo iz stava 1, 2. i 3. ovog člana izvršeno uz postojanje sljedećih okolnosti:1. ako je krivično djelo izvršeno na naročito svirep ili naročito ponižavajući način; 2. ako je istom prilikom izvršeno više djela od strane više lica; 3. ako postoji velika nesrazmjera u zrelosti i uzrastu između učinioca i žrtve; 4. ako je usljed djela nastupila teška tjelesna povreda, teško oštećenje zdravlja ili trudnoća silovanog ženskog lica. Dakle, navedene kvalifikatorne okolnosti se odnose i na osnovni oblik djela, tj. na vršenje obljube ili druge polne radnje sa djetetom na dobrovoljnoj osnovi, kao i na silovanje, obljubu nad nemoćnim licem i obljubu zloupotrebom položaja kada je pasivni subjekat dijete.²⁹

Najteži oblik krivičnog djela (st. 5.) postoji ukoliko je usljed djela iz stava 1. do 4. ovog člana nastupila smrt djeteta. S obzirom da se radi o krivičnom djelu kvalifikovanom težom posljedicom, krivična odgovornost učinioca postoji ukoliko je

Komentar Krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine, u redakciji Nikole Srzentića, Beograd, 1981. g. s. 330.

²⁹ Opširnije o pojedinim kvalifikatornim okolnostima v. M. Babić, I. Marković: Krivično pravo, posebni dio, Banja Luka, 2005, str. 150-152.

teža posljedica bila obuhvaćena njegovim nehatom. S obzirom da se radi o izuzetno teškom krivičnom djelu, zakonodavac je predvio kaznu zatvora u najmanjem trajanju deset godina ili kaznu dugotrajnog zatvora.

U Krivičnom zakonu Federacije BiH i Brčko Distrikta BiH, krivičnopravna zaštita polnog integriteta djeteta je uspostavljena krivičnim djelom pod nazivom "Spolni odnos s djetetom" (čl. 207. i čl. 204). Iako postoje manje razlike u zakonskom opisu ovog djela u odnosu na krivično djelo polno nasilje nad djetetom iz čl. 195 KZ RS, one nisu suštinskog karaktera te ih nećemo ovom prilikom posebno ni navoditi. Bitno je samo istaći da je i tim zakonima apsolutna zaštita polnog integriteta djeteta uspostavljena do navršene 14 godine života.

Najznačajnije pitanje koje se nameće u vezi sa osnovnim oblikom krivičnog djela Polno nasilje nad djetetom, kojim se uspostavlja zabrana vršenja (dobrovoljne) obljube ili druge polne radnje sa djetetom, jeste pitanje adekvatnog određivanja dobne granice pasivnog subjekta, odnosno životne dobi do koje se primjenjuje princip apsolutne zabrane vršenja obljube ili druge polne radnje. Ako imamo na umu činjenicu da pristanak pasivnog subjekta, odnosno djeteta, ne isključuje postojanje krivičnog djela, onda bi prethodno postavljeno pitanje moglo glasiti i drugačije, odnosno kao pitanje do koje životne dobi čovjeku, u njegovom vlastitom interesu, treba oduzeti pravo da slobodno odlučuje o pitanjima koja se tiču njegove seksualnosti. Problem nije samo krivičnopravni, već i etički, moralni, običajni, sociološki, psihološki, odnosno multidisciplinarni.

U uporednom zakonodavstvu nailazimo na različita rješenja. U većini država sa prostora bivše Jugoslavije, apsolutna zaštita polnog integriteta djece uspostavljena je na isti način kao i u našem krivičnom zakonu. Dakle, zabranjeno je vršenje obljube ili druge polne radnje sa djetetom, odnosno licem mlađim od 14 godina (npr. KZ Srbije u čl. 180 i KZ Crne Gore u čl. 206 (obljuba sa djetetom), KZ Hrvatske u čl. 192 (spolni odnošaj sa djetetom) KZ Makedonije u čl. 188 (polno napad vrz dete). Razlika postoji u krivičnom zakonodavstvu Slovenije koja je ovu dobnu granicu podigla na 15 godina, tako da u krivičnom djelu "spolni napad na osebo mlajšo od petnaejst let" čl. 173 inkriminiše vršenje obljube ili druge polne radnje sa licem istog ili drugog pola mlađim od 15 godina. Kada su u pitanju druga evropska zakonodavstva, ni tu ne postoji jedinstveno rješenje. U Njemačkoj je ta dobna granica 14 godina, što proizlazi iz krivičnog djela pod nazivom "Seksualno zlostavljanje djece" (Sexueller Missbrauch von Kindern) iz čl. 176 StGB, koji u u prvom stavu predviđa kažnjavanje za onog ko izvrši polnu radnju na licu mlađem od 14 godina. Njemački KZ sadrži krivično djelo pod nazivom "Seksualno zlostavljanje maloljetnika" (Sexueller Missbrauch von Jugendlichen) kojim se posebno reguliše zaštita polnog integriteta lica mlađih od 16 godina od seksualne zloupotrebe. Prvi oblik djela postoji ako lice, starije od 18 godina, zloupotrebi osobu ispod šesnaest godina starosti, koristeći njenu nevolju ili joj plati, da na njoj izvrši polnu radnju ili da ona na njemu izvrši polnu radnju, ili koristeći nevolju lica mlađeg od 16 godina, isto pripremi da seksualne radnje izvrši na trećem licu ili da dopusti trećem licu da seksualne radnje izvrši na njemu. Drugi oblik djela postoji kada lice starije od 21 godinu preduzme radnje izvršenja iz prethodnog oblika djela prema licu mlađem od 16 godina, koristeći pri tom nemogućnost žrtve za polno samoodlučivanje (čl. 182. st. 1 i 2.).30 U Švicarskoj postoji interesantan model krivičnopravne zaštite polnog integriteta djece, odnosno interesantan primjer upotrebe tzv. klauzule relativne starosne tolerancije. Naime u čl. 187 švicarskog StGB u stavu 1. je predviđeno kažnjavanje za vršenje polne radnje sa djetetom ispod 16 godina starosti (najviša dobna granica u Evropi). Međutim, učinilac neće biti kažnjen za ovo djelo ukoliko između njega i pasivnog subjekta starosna razlika nije veća od tri godine. Ukoliko učinilac u momentu izvršenja djela nije napunio 21 godinu i postoje posebne okolnosti ili oštećena osoba s njim sklopi zakonsku vezi ili registrovano partnerstvo, može se odustati od krivičnog gonjenja. U Austriji je inkriminisano vršenje obljube i s njom izjednačen akt sa nezrelim licem mlađim od 14 godina (čl. 206. st. 1). Dobna granica od 14 godina za apsolutnu zaštitu polnog integriteta djece, prema austrijskoj krivičnopravnoj teoriji je pravilno postavljena, a postavljanjem više starosne granice gušila bi se prava djece koja su spolno razvijena i sposobna da odlučuju o sebi.³¹ U stavu 4. istog člana predviđeno je da u slučaju kada razlika u starosti između učinioca i žrtve nije veća od tri godine, a polno ponašanje nije u obliku penetracije s predmetom i djelovanje nema za posljedicu tešku tjelesnu povredu niti smrt pasivnog subjekta, učinilac će se kazniti po stavu 1. i 2. samo ako pasivni subjekat nije napunio dvanaest godina starosti. Dakle, i u krivičnom zakonodavstvu Austrije postoji sistem klauzula relativne starosne tolerancije između učinioca i žrtve, koja se koristi za osnov nekažnjivosti vršnjaka. Interesantno je da KZ Austrije u članu 207b, sadrži i posebnu inkriminaciju polni odnos sa nezrelom osobom, mlađom od 16 godina. U prvom stavu ovog člana govori se o polnom odnosu sa mladom osobom mlađom od 16 godina, čija se nezrelost manifestuje kao nemogućnost da uvidi značaj događaja odnosno značaj polne radnje i da se ponaša u skladu sa tim saznanjem, a učinilac upravo iskorištava taj nedostatak zrelosti i starosno je superiorniji. Dakle, pasivni subjekat je lice koje nije dovoljno zrelo da shvati značaj polnog akta.

U *Poljskoj* je prema čl. 200 Krivičnog zakona inkriminisano vršenje obljube ili druge polne radnje u aktivnom ili pasivnom obliku sa maloljetnikom ispod 15 godina starosti. Za ovo djelo može biti odgovorna, kao izvršilac, samo osoba koja je navršila

Opširnije v. D.Korošec: Spolnost in kazensko pravo, Ljubljana, 2008, str. 265-270.

Kilenapfel, Schmoller, str. 210, cit. prema D. Korošec, op. cit. str. 274.

17 godina starosti. U Francuskoj se takođe apsolutna zabrana vršenja obljube ili druge polne radnje odnosi na lica ispod 15 godina starosti. U Finskoj takođe postoji krivično djelo pod nazivom "Seksualna eksploatacija djece" (odredba 6. člana 20. poglavlja posebnog dijela krivičnog zakona) zabranjuje seksualni odnos sa djetetom ispod 16 godina starosti ili uključivanje na drugi način u seksualno ponašanje, koje može škoditi razvoju djeteta. Po drugom stavu ovo ponašanje nije kažnjivo ako između učesnika nema veće razlike u starosti ili u duševnoj i tjelesnoj zrelosti. Finski zakon polazi od toga da u seksualnom ponašanju između vršnjaka, zbog njihove duševne i tjelesne zrelosti, nije moguće ni kriminalnopolitički opravdano utvrditi ko je od učesnika žrtva a ko izvršilac djela. Finski krivični zakon u odredbi 7. člana 20. poglavlja pozna kvalificirani oblik prethodne inkriminacije pod nazivom "Teška seksualna ekspolatacija djece", koja postoji kada zbog starosti ili stepena razvoja djeteta takvo djelovanje djetetu prouzrokuje posebnu štetu, ako predstavlja posebno poniženje djeteta, ako je izvršeno zloupotrebom povjerenja koje dijete ima prema učiniocu ili odnosa zavisnosti. Krivični zakon Ruske federacije u čl. 134. predviđa krivično djelo pod nazivom seksualni odnos i druge radnje seksualnog karaktera sa licem mlađim od šesnaest godina (Половое сношение и иные действия сексуального харак-тера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста) koje ima nekoliko oblika. Prvi oblik djela (st. 1.) inkriminiše polni odnos, sodomiju ili lezbijstvo, izvršeno od strane lica koje je navršilo 18 godina sa licem za koje zna da nije navršilo 16 godina života. Teži oblik djela (st. 2.) postoji ako je djelo iz st. 1. izvršeno sa licem za koje učinilac zna da je mlađe od 14 godina. U prvom slučaju predviđena je kazna zatvora u trajanju od četiri godine uz mogućnost izricanja zabrane obavljanja određene dužnosti ili zanimanja u vezi sa djecom do pet godina, a za teži oblik djela kazna zatvora od tri do sedam godina uz mogućnost izricanja zabrane obavljanja određene dužnosti ili zanimanja u vezi sa djecom do deset godina i sa ograničavanjem slobode do dvije godine. Ako je djelo izvršeno prema licu za koje učinilac zna da je mlađe od 12 godina (st. 3.), predviđena kazna je zatvor od sedam do petnaest godina, uz mogućnost izricanja zabrane obavljanja određene dužnosti ili zanimanja u vezi sa djecom do dvadeset godina. Ukoliko je djelo iz drugog ili trećeg stava ovog člana izvršeno od strane grupe lica, grupe lica po prethodnom dogovoru ili organizovane grupe, predviđena je kazna zatvora od dvanaest do dvadeset godina, uz mogućnost izricanja gubitka prava obavljanja određene dužnosti ili zanimanja na rok od dvadeset godina. Posebno je naglašeno da lice koje je učinilo djelo u prvom djelu ovog člana neće biti kažnjeno ako je sklopilo brak sa žrtvom. U Španiji, pored apsolutne zabrane polnih radnji sa licem mlađim od 13 godina, (čl. 181 KZ Španije) u čl. 183. inkriminisano je vršenje polnih radnji sa osobama između 13 i 16 godine upotrebom prevare.

Na osnovu prethodnog izlaganja možemo zaključiti da je dobna granica do koje se postavlja apsolutna zabrana vršenja obljube i drugih polnih radnji, u uporednom zakonodavstvu, različito postavljena. Negdje je to 13, negdje 14, 15 ili 16 godina, što znači da nema jedinstvenog gledišta po tom pitanju. Legislativna tehnika koja se pri tome koristi je različita, tako da negdje u opisu krivičnog djela nalazimo termin dijete ili nezrela osoba, a negdje je svojstvo pasivnog subjekta izraženo preciznim određivanjem njegove životne dobi, npr. lice koje nije navršilo 15 godina starosti. Pored toga, značajno je napomenuti da većina zakonodavstava poznaje različite oblike krivičnopravne zaštite polnog integriteta mladih ljudi, zavisno od uzrasta ne samo pasivnog subjekta već i od uzrasta izvršioca, kao i od razlike u uzrastu i zrelosti između učinioca i pasivnog subjekta. U primjeni je i tzv. klauzula relativne starosne tolerancije koja omogućava nekažnjavanje obljube izvršene između vršnjaka ili obljube izvršene od strane lica između kojih ne postoji veća razlika u uzrastu i zrelosti. Iako je krivičnim zakonodavstvima kroz pojedina krivična djela uspostavljena apsolutna zabrana vršenja obljube ili druge polne radnje do određene životne dobi, time u većini krivičnih zakonodavstava ne prestaje zaštita polnog integriteta mladih ljudi. Naime, savremena zakonodavstva predviđaju krivična djela kojima se štiti polni integritet takvih lica i nakon što navrše godine života do kojih je uspostavljena apsolutna zabrana vršenja obljube ili druge polne radnje, ako je obljuba izvršena prevarom, iskorišćavanjem nezrelosti pasivnog subjekta ili ako između učinioca i pasivnog subjekta postoji velika nesrazmjera u zrelosti i uzrastu. Navedeno bi moglo poslužiti kao osnov buduće reforme krivičnog zakonodavstva Republike Srpske, jer, kao što smo na početku rekli, inkriminacije iz pozitivnog zakonodavstva datiraju iz perioda u kojem mnogi međunarodni akti nisu bili doneseni ili nisu bili potpisani i ratifikovani od strane BiH te je neophodno izvršiti korekciju svih krivičnih djela kojima se štiti polni integritet djece i maloljetnika. Tu na prvom mjestu mislimo na precizno određivanje životne dobi do koje se apsolutno zabranjuje vršenje obljube ili druge polne radnje, zatim na uvođenje novih oblika djela, posebno kada se radi o velikoj razlici u godinama života i zrelosti između učinioca i pasivnog subjekta (slučaj iz prakse u kojem je obljuba izvršena između djevojčice uzrasta od 15 godina i lica starosti oko 50 godina, a koji, zbog doborovoljnog pristanka djevojčice na obljubu, nije obuhvaćen krivičnim djelom polno nasilje nad djetetom). I na kraju, moglo bi se razmisliti i o podizanju donje starosne granice pasivnog subjekta kod ovog krivičnog djela sa 14 na 15 godina, što je u skladu sa Rezolucijom 1099 (1996.) Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope o seksualnom iskorištavanju djece, kojom je istaknuto da bi članice međunarodne zajednice, posebno članice Savjeta Evrope, u svoje krivično pravo trebale uključiti načelo da maloljetnik ispod 15 godina biološke starosti ne može dati pravno valjan pristanak na seksualne kontakte sa odraslima.

3.2. Pojačana krivičnopravna zaštita polnog integriteta maloljetnika

Pored krivičnih djela koja su usmjerena isključivo na zaštitu polnog integriteta djece i maloljetnika, postoje i takva krivična djela koja dobijaju teži oblik ako su izvršena prema maloljetniku, odnosno licu između 14 i 18 godina starosti. U tom smislu treba spomenuti krivično djelo silovanja (čl. 193), koje za osnovni oblik djela predviđa kaznu zatvora od 1 do 10 godina, a ukoliko je djelo izvršeno prema maloljetniku predviđena je kazna zatvora od 3 do 15 godina. Krivično djelo Obljuba nad nemoćnim licem (član 194) predstavlja takvu inkriminaciju kojom se obezbjeđuje posebna krivičnopravna zaštita polnog integriteta onih kategorija lica koje zbog određenog psihofizičkog stanja, u konkretnoj situaciji, nisu u mogućnosti da se odupru vršenju obljube ili neke druge polne radnje. Ratio legis ove inkriminacije proizilazi iz opšteprihvaćenog stava da iskorišćavanje nemoćnih lica za zadovoljavanje vlastite polne strasti predstavlja duboku povredu moralnih i socijalnoetičkih normi svakog društva. Stoga i suštinu neprava ovog krivičnog djela predstavlja iskorišćavanje nemoćnog stanja pasivnog subjekta, usljed kojeg pasivni subjekat nije sposoban za otpor, radi vršenja obljube ili neke druge polne radnje. Radnja izvršenja sastoji se u vršenju obljube ili neke druge polne radnje iskorišćavanjem duševnog oboljenja, nedovoljne duševne razvijenosti, druge duševne poremećenosti, nemoći ili kakvog drugog stanja tog lica usljed kojeg ono nije sposobno za otpor. Za osnovni oblik djela predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina. Ako je djelo izvršeno prema maloljetnom licu, predviđena je kazna od 3 do 15 godina, a u koliko je usljed djela nastupila smrt maloljetnog lica, kazna je zatvor najmanje 5 godina.

Polni integritet čovjeka, odnosno sloboda odlučivanja u sferi seksualnosti može biti povrijeđena ne samo vršenjem obljube ili druge polne radnje primjenom sile ili prijetnje, odnosno iskorišćavanjem nekog stanja nemoći pasivnog subjekta, već i iskorišćavanjem određenog položaja zavisnosti ili podređenosti zbog kojeg to lice nije u mogućnosti da se odupre seksualnim zahtjevima drugog lica. Krivičnopravna zaštita od takvog povređivanja polnog integriteta čovjeka obezbjeđuje se kroz krivično djelo «obljuba zloupotrebom položaja» (čl. 196). Osnovni oblik djela predviđa kaznu zatvora do tri godine za onog ko zloupotrebom svog položaja navede na obljubu ili drugu polnu radnju lice koje se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti. Teži oblik djela (stav 2) postoji u slučaju kada nastavnik, vaspitač, staralac, usvojilac ili drugo lice, zloupotrebom svog položaja, izvrši obljubu ili drugu polnu radnju sa maloljetnim licem koje mu je povjereno radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili njege. Dakle, pored lica koje je zakonodavac izričito naveo kao moguće izvršioce ovog krivičnog djela, djelo može izvršiti i svako drugo lice kojem je maloljetno lice povjereno radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili njege. Pri tome

je irelevantno da li se takav odnos između izvršioca i pasivnog subjekta temelji na nekom pravnom aktu ili proizilazi iz faktičkog stanja stvari. S obzirom na to, kao izvršioci se mogu pojaviti ljekari i drugi zdravstveni radnici u bolnicama i drugim zdravstvenim ustanovama, nadzorno osoblje u kazneno-popravnim ili vaspitnim ustanovama, poslodavac kod kojeg je maloljetno lice zaposleno, vanbračni muž majke, vanbračna žena oca i sl. (Komentar KZ SKV, s. 331.). Bitno je da između izvršioca i pasivnog subjekta postoji specifičan odnos koji se temelji na činjenici da je pasivni subjekat povjeren izvršiocu radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili njege, pri čemu je irelevantno da li se radi o privremenom ili povremenom odnosu ili je u pitanju jedan relativno trajniji odnos, npr. između nastavnika i učenika. U skladu sa tim izvršilac ovog djela može biti i lice kome je maloljetnik povjeren na čuvanje za vrijeme kraće odsutnosti roditelja, ili lice koje daje instrukcije iz određenih nastavnih disciplina i sl. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

4. DJEČIJA PORNOGRAFIJA

Poseban oblik seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja djece predstavlja dječija pornografija koja posljednjih godina, zbog raširene upotrebe interneta, poprima ogromne razmjere i prerasta u oblik organizovanog, transnacionalnog kriminaliteta. Opasnost i štetnost proiozvodnje i širenja sadržaja dječije pornografije i njena povezanost sa drugim oblicima seksualnog iskorišćavanja djece i maloljetnika, kao što su dječija prostitucija, trgovina ljudima i sl, svakodnevno je u porastu zbog mogućnosti brze i jednostavne razmjene pornografskog materijala putem informatičke tehnologije koja je dostupna milionima ljudi. Stoga se u poslednje vrijeme sve češće govori o opasnostima širenja dječije pornografije putem interneta i mjerama koje se moraju preduzeti da bi se to spriječilo. S tim u vezi, donesen je veći broj međunarodnih akata, od kojih poseban značaj za naše krivično zakonodavstvo ima Konvencija Vijeća Evrope o sajber kriminalu (za BiH stupila na snagu 2006.) i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji. Inače, savremena krivična zakonodavstva inkriminišu različite radnje kojima se djeca ili maloljetne osobe dovode u vezu sa pornografijom, a sve inkriminacije se mogu podijeliti u dvije grupe: prvu grupu čine inkriminacije kojima se pornografija čini dostupna djeci i maloljetnicima, a drugu grupu čine inkriminacije koje se odnose na iskorišćavanje djece i maloljetnika za proizvodnju pornografskog materijala.

Krivični zakon Republike Srpske sadrži dvije inkriminacije koje se odnose na zloupotrebu djece i maloljetnika u vezi sa pornografijom. Prva je "Iskorišćavanje

djece i maloljetnih lica za pornografiju" (čl. 199), a druga "Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije"(čl. 200).

Krivičnim djelom "Iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju" predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina za onog ko zloupotrijebi dijete ili maloljetno lica za izradu slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografske sadržine, ili dijete i maloljetno lice zloupotrijebi za pornografsku predstavu. Slike, audiovizualni materijal i drugi materijal pornografske sadržine će se oduzeti. Dakle, radnja izvršenja je zloupotreba djece i maloljetnika za izradu pornografskog materijala, što bi trebalo shvatiti kao različite oblike nenasilnog iskorišćavanja djece i maloljetnika za snimanje audiovizuelnog materijala, fotografisanje ili učešće u pornografskim predstavama. Izrada pornografskog materijala se vrši uz pristanak djeteta ili maloljetnog lica, s tim što je moguće da je taj pristanak npr. dobijen na prevaran način ili iskorišćavanjem materijalnog ili nekog drugog teškog stanja djeteta ili maloljetnika, njegove nedovoljne duševne razvijenosti i sl. Međutim, djelo postoji i onda kada učinilac snimi dijete ili maloljetnika uz njegov pristanak i bez postojanja gore navedenih okolnosti, te bi, umjesto termina "ko zloupotrebi dijete ili maloljetnu osobu" koji navodi na zaključak da se radi o takvoj radnji koja je prevarna ili učinjena s namjerom nanošenja štete, u biće krivičnog djela trebalo unijeti termin "ko dijete ili maloljetnu osobu snimi za izradu...". Time bi se otklonile moguće nedoumice u tumačenju ovog krivičnog djela. Pasivni subjekat kod ovog djela je dijete i maloljetno lice, dakle lice do 18 godina starosti. S obzirom da obljuba ili druga polna radnja sa maloljetnikom nije kažnjiva, odnosno da maloljetnik (lice od 14 do 18 godina starosti) može dati pravno valjan pristanak na obljubu, postavlja se pitanje zašto je prikaz takve, u osnovi dobrovoljne i nekažnjive radnje, inkriminisan? Ratio legis takvog rješenja jeste zaštita maloljetnih osoba, odnosno njihovog pravilnog razvoja i socijalizacije, jer se smatra da one, iako su sposobne dati pristanak na obljubu, zbog svoje životne dobi nisu u potpunosti sposobne uočiti sve štetne posljedice do kojih dovodi izrada i prikazivanje pornografskog materijala u kojima one učestvuju za njihov kasniji razvoj. 32

S obzirom da zakon ne određuje šta se podrazumijeva pod pojmom pornografije (za razliku od pojma «dječije pornografije»), pri ocjeni postojanja pornografskog sadržaja trebali bi poći od objektivnih kriterijuma koji su prihvaćeni u savremenoj literaturi i sudskoj praksi. Na osnovu njih, pornografskim se može smatrati djelo koje je, prvo, kao cjelina namijenjeno zadovoljavanju nekog seksualnog interesa (stvaranje seksualnog uzbuđenja); drugo, to djelo mora eksplicitno prikazivati seksualno ponašanje na očigledno uvredljiv (ponižavajući) način; i treće, tome djelu,

Uporedi D. Derenčinović: Dječja pornografija na internetu – o kažnjivosti posjedovanja i virtualnoj dječjoj pornografiji, HLKJPP, 1/2003. str. 22.

uzetom kao cjelina, mora nedostajati svaka ozbiljna politička, literarna, umjetnička ili naučna vrijednost. Navedena određenja pojma pornografije moraju biti ispunjena kumulativno da bi se neko djelo moglo smatrati pornografskim (definicija Vrhovnog suda SAD, iznesena u obrazloženju presude Miller v. California 413 U.S. 15,24 (1973)). Subjektivnu stranu djela čini umišljaj tako da učinilac mora biti svjestan da je pasivni subjekat dijete ili maloljetno lice, te da se ono iskorišćava za izradu pornografskog materijala ili održavanje pornografske predstave. Eventualna zabluda o uzrastu ili karakteru izrađenog materijala, treba se prosuđivati prema odredbi čl. 18. KZ RS.

Krivično djelo "Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije" predstavlja novinu u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske (uvedeno je reformom krivičnog zakonodavstva iz 2000. godine). Moglo bi se reći da se ovim djelom upotpunjuje krivičnopravna zaštita djece od zloupotreba u pornografske svrhe. Naime, pored toga što dječija pornografija predstavlja oblik seksualnog iskorišćavanja djece i maloljetnih lica, ona se često koristi kao sredstvo namamljivanja djece, potencijalnih žrtava od strane pedofila, jer oni putem interneta šalju potencijalnoj žrtvi filmove i fotografije pornografskog sadržaja uvjeravajući ih da takve aktivnosti nisu ništa neobično i neprirodno. Stoga opasnost i društvena štetnost dječije pornografije proizlazi ne samo iz načina njenog nastajanja već i iz neprihvatljivosti sadržaja koje afirmiše.

Krivično djelo proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije ima osnovni i dva teža oblika. Osnovni oblik djela (st. 1.) čini onaj ko nudi, distribuira, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način čini dostupnim spise, slike, audio-vizuelne ili druge predmete koji predstavljaju dječiju pornografiju ili ko takve materijale radi toga proizvodi, nabavlja ili drži ili ko prikaže dječiju pornografsku predstavu. Radnja izvršenja je postavljena alternativno te je za izvršenje djela dovoljno da bude preduzeta bilo koja od navedenih djelatnosti. Po svojoj suštini ono se svodi na omogućavanje drugim licima da se upoznaju sa predmetima koji predstavljaju dječiju pornografiju, te se proizvodnja, nabavljanje ili držanje predmeta dječije pornografije, bez namjere da se oni učine dostupnim drugim licima, ne može smatrati radnjom izvršenja ovog krivičnog djela. Subjektivnu stranu djela čini umišljaj, a za ovaj oblik djela zakonodavac je predvidio novčanu kaznu ili kaznu zatvora do jedne godine.

Pod pojmom *dječije pornografije* u smislu ovog krivičnog djela (stav 4.) podrazumijeva se pornografski materijal koji vizuelno prikazuje dijete ili maloljetno lice koje je učesnik evidentnog seksualnog ponašanja i realistične slike koje prikazuju

V. M. Šuperina, A. Garačić: Učestalost kaznenih djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa u Republici Hrvatskoj te neka pitanja u svezi tumačenja i primjene kaznenopravnih rješenja iz glave XIV. Kaznenog zakona, HLJKPP, br. 2/00, str. 41.

dijete ili maloljetno lice koje učestvuje u evidentnom seksualnom ponašanju. Dakle, pojam dječje pornografije obuhvata lica uzrasta do 18 godina života.

Kvalifikovani oblici djela (st. 2. i 3.). Kvalifikatorne okolnosti ovog djela predstavlja uzrast pasivnog subjekta i poseban način izvršenja. Ako je djelo iz stava 1. izvršeno prema licu mlađem od 16 godina, postoji teži oblik djela sa predviđenom kaznom zatvora do tri godine. Najteži oblik djela postoji ako su djela iz prethodnih stavova izvršena preko sredstava javnog informisanja ili putem interneta. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od 6 mjeseci do 5 godina.

Analizom elemenata bića ovog krivičnog djela može se doći do zaključka da radnja izvršenja ovog djela ne odgovara zahtjevima koji su postavljeni mnogobrojnim međunarodnim aktima usmjerenim na borbu protiv dječije pornografije, odnosno da ovo krivično djelo ne obuhvata sve radnje izvršenja koje su predviđene međunarodnim aktima. Tako npr. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji iz 2000. godine, kao radnje izvršenja ovog krivičnog djela navodi: proizvodnju, distribuciju, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaju ili posjedovanje dječje pornografije. Dakle, samo posjedovanje dječje pornografije, bez namjere njenog daljeg distribuiranja, mora biti inkriminisano. Konvencija Savjeta Evrope o kibernetičkom kriminalitetu, kojom se predviđaju mjere za sprečavanje i suzbijanje širenja dječije pornografije putem interneta, u čl. 9. stav 1. propisuje da su države članice obavezne u svojim nacionalnim zakonodavstvima inkriminisati i sljedeća ponašanja ako su učinjena neovlašteno i s namjerom (intentionally and without right): a) proizvodnja dječije pornografije za svrhu njene distribucije putem računarskog sistema; b) nuđenje ili činjenje dostupnim dječije pornografije putem računarskog sistema; c) distribuiranje ili prenošenje dječije pornografije putem računarskog sistema; d) pribavljanje dječije pornografije putem informatičkog sistema za sebe ili drugoga, e) posjedovanje dječije pornografije u računarskom sistemu ili na mediju za pohranu računarskih podataka. Međutim, treba reći da Nacrt Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske, pored toga što predviđa strožije kazne za sve oblike ovog djela, u osnovni oblik djela, kao radnju izvršenja, dodaje i posjedovanje dječije pornografije, čime su zahtjevi međunarodnih akta djelimično uvaženi.

Neusklađenost sa međunarodnim aktima postoji i u pogledu određivanja pojma dječije pornografije. Prema Fakultativnom protokolu uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji iz 2000. godine (BiH ratifikovala 2002. godine) dječija pornografija znači prikazivanje, bilo kakvim sredstvima, djeteta uključenog u stvarne ili simulirane eksplicitne seksualne aktivnosti ili bilo kakav prikaz dijelova tijela nekog djeteta koji mogu da izazovu seksualno uzbuđenje. Ovdje treba spomenuti i Konvenciju Savjeta Evrope o kibernetičkom kriminalitetu koja u čl. 9. st 2. propisuje da izraz "dječja pornografija" uključuje pornografski

materijal koji vizuelno prikazuju: a) maloljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju; b) osobu koja izgleda kao maloljetnik koji učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju; (tzv. virtuelna dječja pornografija gdje, za razliku od stvarne dječje pornografije, proizvedeni sadržaji nisu nastali kao rezultat seksualnog iskorišćavanja djece i maloljetnika, već se radi o kompjuterski generiranim sadržajima) c) realistične slike koje predstavljaju maloljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju. S obzirom da je BiH potpisnica navedenih međunarodnih akata, to bi se i definicija dječje pornografije morala uskladiti sa ovim aktima. U stavu 3 izričito je nagalašano da za potrebe stava 2. termin "maloljetnik" uključuje sve osobe mlađe od 18 godina s tim što država potpisnica može odrediti nižu starosnu dob, ali ona ne smije biti ispod 16 godine.

Prilikom kritičke analize krivičnih djela kojima se inkriminišu različite djelatnosti vezane za dječiju pornografiju, treba ipak imati na umu da ova inkriminacija datira iz 2000. godine, dakle, iz vremena kada navedeni međunarodni akti nisu bili potpisani i ratifikovani od strane BiH, te da je, posmatrano u kontekstu vremena njenog kreiranja i uvođenja u naše krivično zakonodavstvo, ona predstavljala značajnu novinu u zaštiti polnog integriteta djece i maloljetnika. Međutim, zloupotreba djece i maloljetnika u svrhu dječje pornografije posljednjih godina stalno raste i poprima nove oblike, što je praćeno i adekvatnom reakcijom međunarodne zajednice u smislu donošenja velikog broja pravnih akata. Stoga je neophodno naše krivično zakonodavstvo, u ovom segmentu zaštite polnog integriteta djece i maloljetnika, preoblikovati i uskladiti sa postavljenim međunarodnim standardima.

5. DJEČIJA PROSTITUCIJA

Jedan od oblika seksualnog iskorišćavanja djece, koji je povezan sa ostalim oblicima seksualnog iskorišćavanja djece, jeste dječija prostitucija. Seksualno iskorišćavanje djece u komercijalne svrhe predstavlja zapravo značajan dio seks industrije, tako da danas možemo govoriti o dječijoj prostituciji kao obliku transnacionalnog organizovanog kriminaliteta koji donosi ogromne prihode. Zbog izuzetne opasnosti ove negativne društvene pojave, sva savremena krivična zakonodavstva sadrže inkriminacije kojima se dječija prostitucija zabranjuje. U Krivičnom zakonu Republike Srpske, osnovno krivično djelo kojim se zabranjuje dječja prostitucija je krivično djelo *Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije* (član 198.). Ono je u naše krivično zakonodavstvo uvedeno reformom iz 2000. godine.³⁴

Pravni osnov ovog krivičnog djela predstavljaju međunarodne konvencije koje apsolutno zabranjuju trgovinu ljudima, a pogotovo trgovinu ženama i djecom, iz prve polovine dvadesetog vijeka, kao i međunarodne konvencije i rezolucije na evropskom nivou kojima je, u zadnjoj

Prema zakonskoj definiciji osnovni oblik djela postoji kada se radi zarade navodi, podstiče ili namamljuje drugo lice na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogući njegova predaja drugome radi pružanja seksualnih usluga, ili na bilo koji način učestvuje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga.

Dakle, radnja izvršenja je određena alternativno tako da je za izvršenje djela dovoljno preduzeti bilo koju zakonom određenu radnju. Pod navođenjem, podsticanjem ili namamljivanjem drugog lica na pružanje seksualnih usluga treba podrazumijevati sve one radnje kojima se drugo lice podstiče na pružanje seksualnih usluga, odnosno radnje kojima se kod drugog lica stvara ili učvršćuje odluka da se bavi pružanjem seksualnih usluga. Pri tome nije od značaja da li se drugo lice zaista i bavilo pružanjem seksualnih usluga jer je zakonodavac inkriminisao samu radnju navođenja, podsticanja ili namamljivanja drugog na pružanje seksualnih usluga. Pod omogućavanjem predaje pasivnog subjekta drugome radi pružanja seksualnih usluga trebalo bi podrazumijevati stvaranje uslova za vršenje seksualnih usluga između tih lica, npr. obezbjeđivanje prostorije za vršenje seksualnih radnji, dovođenjem pasivnog subjekta na određeno mjesto, posredovanje između tih lica i sl. S obzirom da je zakonodavac inkriminisao samo omogućavanje predaje pasivnog subjekta drugome radi vršenja seksualnih usluga, djelo će biti izvršeno i onda ako pasivni subjekat nije pružio seksualne usluge drugome. Bitno je da je učinilac omogućavanje predaje ovog lica drugome izvršio radi pružanja seksualnih usluga. Prema zakonskoj formulaciji djelo čini i onaj ko na bilo koji način učestvuje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga. Učešće u organizovanju ili vođenju pružanja usluga podrazumijeva takvo ponašanje koje uključuje i saradnju s drugim licima radi stvaranja uslova za pružanje seksualnih usluga. Ovaj oblik radnje izvršenja se u praksi najčešće manifestuje kao učestvovanje u organizovanju ili vođenju različitih noćnih barova, javnih kuća i sl. ili u radu agencija koje se bave omogućavanjem pružanja seksualnih usluga (npr. agencije za iznajmljivanje pratioca/pratilje na službenim putovanjima, turističkim posjetama i sl.).

Bitan elemenat krivičnog djela jeste da se navedene radnje izvršenja preduzimaju radi vlastite zarade. Pri tome je irelevantno da li je u pitanju neko prethodno ili

deceniji prošlog vijeka, još jednom naglašena potreba sveobuhvatne organizovane borbe protiv trgovine ljudskim bićima. U istom kontekstu treba spomenuti Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta koja se odnosi na prodaju djece, dječju prostituciju i dječju pornografiju koji je definisao dječju prostituciju kao upotrebu djeteta u seksualnim aktivnostima za naknadu ili bilo kakav drugi oblik nagrade, zatim Preporuku No. R (2000) 11 prihvaćenu od strane Komiteta ministara Savjeta Evrope 19. maja 2000. godine, zatim Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine.

naknadno davanje, da li se sastoji u novcu ili nekom drugom davanju i od koga potiče.³⁵ Okolnost da je pasivni subjekat takođe ostvario zaradu pružanjem seksualnih usluga ne isključuje postojanje krivičnog djela.

Izvršilac djela može biti svako lice, a pasivni subjekat je punoljeto lice muškog ili ženskog pola. Činjenica da se pasivni subjekat tj. lice koje se prinuđava, navodi, ili podvodi, već ranije bavilo prostitucijom ne isključuje postojanje djela (st. 5. čl. 198.).

Pod seksualnim uslugama u smislu ovog krivičnog djela treba podrazumijevati sve radnje koje su usmjerene na zadovoljavanje polnog nagona, tj. obljubu i svaku drugu polnu radnju kojom se može postići zadovoljenje polnog nagona.

Krivična odgovornost izvršioca će postojati ukoliko je postupao umišljajno, dakle, ako je bio svjestan svih obilježja krivičnog djela.

Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Teži oblici djela (st.2,3. i 4.). Djelo ima nekoliko težih oblika. Prvi oblik (st. 2.) postoji u slučaju kada učinilac, radi zarade, silom ili prijetnjom upotrebe sile ili nanošenja značajne štete, drugoga prinudi ili prevarom navede na pružanje seksualnih usluga. Bitna karakteristika ovog oblika djela, koja ga i razlikuje od osnovnog oblika, jeste korišćenje sile ili prijetnje upotrebe sile ili nanošenja značajne štete da bi drugoga prinudio na pružanje seksualnih usluga, odnosno korišćenje prevare kako bi drugoga naveo na pružanje seksualnih usluga. Kod osnovnog oblika djela nema upotrebe prinude niti prevare, te možemo reći da pasivni subjekat pristaje na pružanje seksualnih usluga. Međutim, kod ovog oblika djela, pasivni subjekat ne pristaje na pružanje seksualnih usluga po vlastitom izboru, tj. svojom voljom, već na to biva prinuđen od strane izvršioca ili prevarom naveden. Drugi teži oblik djela (st. 3.) postoji u slučaju kada izvršilac, radi zarade, na način naveden u prethodnom stavu, koristeći tešku situaciju proisteklu iz boravka nekog lica u stranoj zemlji, prinudi ili navede to lice na pružanje seksualnih usluga, ili radi njegovog navođenja na to profesionalno angažuje drugo lice. Radnja izvršenja je određena šire nego kod prethodnog oblika jer, pored prinude i navođenja drugog lica uz upotrebu sile ili prijetnje, obuhvata i profesionalno angažovanje drugog lica radi navođenja pasivnog subjekta na pružanje seksualnih usluga. Osnovni elemenat ovog djela predstavlja iskorišćavanje teške situacije proistekle iz boravka nekog lica u stranoj zemlji, iz čega logično proizilazi zaključak da je pasivni subjekat lice kojem je naša država strana zemlja, dakle, to je strani državljanin koji ima prebivalište na teritoriji naše države. Za navedene oblike djela zakonodavac je predvidio kaznu zatvora od jedne do pet godina. Međutim, čini mi se da je takva kazna neprimjerena ukoliko se ima u vidu da

³⁵ V. Ž. Horvatić, Z. Šeparović: Krivično pravo, posebni dio, Zagreb, 1999, str. 215.

je za osnovni oblik djela, koji pokriva slučajeve dobrovoljnog vršenja seksualnih usluga, predviđena kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina, te bi, s obzirom da se kod ovih oblika djela radi o prinudi na bavljenje takvim poslovima, trebala biti predviđena strožija kazna. Krivična odgovornost učinioca postoji ukoliko je postupao umišljajno, dakle ako je bio svjestan svih kvalifikatornih okolnosti djela.

Najteži oblik krivičnog djela (st. 4.) obuhvata sve naprijed navedene oblike djela koji su učinjeni prema djetetu ili maloljetniku. Takvo legislativno rješenje je posve opravdano ako se imaju u vidu posebne psihofizičke karakteristike djece i maloljetnika, te negativni efekti koje zloupotreba njihovog polnog integriteta može imati na njihov kasniji psihofizički razvitak. Postojanje zablude u pogledu uzrasta pasivnog subjekta treba se procjenjivati po opštim pravilima o stvarnoj zabludi. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od jedne do dvanaest godina. Ovdje bismo pomenuli još jednom Okvirnu odluku Savjeta o borbi protiv seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije (2003.), kojom se predviđa obaveza država članica da, pored inkriminisanja radnji koje predstavljaju prisiljavanje djece na prostituciju ili profitiranje od takvog iskorišćavanja djece, zatim podstrekavanje djeteta na prostituciju, inkriminišu i učešće u seksualnom činu s djetetom u kojem je upotrijebljenja prinuda, sila ili prijetnja, uz plaćanje novcem, ili drugih oblika nagrade ili kompenzacije u zamjenu za djetetovo učešće u seksualnim aktivnostima, ili zloupotrebom stanja povjerenja, moći ili uticaja nad djetetom. Dakle, neophodno je predvidjeti kažnjavanje i za onog ko koristi usluge dječje prostitucije.

Činjenica da se lice koje se prinuđava, navodi ili podvodi već ranije bavilo prostitucijom nije od značaja za postojanje djela (st. 5.).

Kada govorimo o inkriminisanju dječije prostitucije, moramo pomenuti i krivično djelo "Trgovine ljudima" iz KZ BiH, koji u članu 186. st. 2 predviđa kaznu zatvora u najmanjem trajanju od pet godina za onog "ko vrbuje, navodi, preveze, preda, sakrije ili primi lica koja nisu navršila 18 godina života radi iskorišćavanja iz stava 1. ovog člana. Iskorišćavanje iz stava 1 ovog člana, pored ostalog, uključuje i prostituciju i druge oblike seksualnog iskorišćavanja. Značajno je napomenuti da je Izmjenama ovog zakona predviđena kazna zatvora od 6 mjeseci do pet godina za onog ko koristi usluge žrtve trgovine ljudima.³⁶

Autor ovih redova, već nekoliko godina, u svojim radovima ukazuje na neophodnost inkriminisanja korišćenja seksualnih usluga žrtava krivičnog djela trgovine ljudima. v. rad –Kratak osvrt na krivičnopravnu regulativu trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, Pravni savjetnik, broj 1, januar 2004. godine; Trgovina ljudima u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, Zbornik radova "Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta – II, Kriminalističko policijska akademija, Beograd, 2007. godine

6. ZAŠTITA POLNOG MORALA I PRAVILNOG RAZVOJA POLNOG INTEGRITETA DJECE I MALOLJETNIKA

Poseban oblik krivično pravne zaštite polnog integriteta djece i maloljetnih lica jeste zaštita polnog morala i pravilnog razvoja polnog integriteta djece i maloljetnih lica koja se obezbjeđuje krivičnim djelom *Zadovoljenje polnih strasti pred drugim* (član 197.). Ovo krivično djelo je u krivično zakonodavstvo RS uvedeno reformom iz 2000. godine i u svom osnovnom obliku inkriminiše vršenje polnih radnji pred drugim licima na javnom mjestu. *Teži oblik djela (stav 2)* postoji u slučaju kada se pred djetetom ili maloljetnim licem vrši radnja namijenjena zadovoljenju vlastite ili tuđe polne strasti ili kada se navede dijete da pred izvršiocem ili nekim drugim licem vrši takve radnje. Izvršilac djela može biti svako lice, muškog ili ženskog pola. Subjektivnu stranu djela čini umišljaj, što znači da izvršilac djela mora biti svjestan činjenice da je pasivni subjekat dijete ili maloljetna osoba. Za ovaj oblik djela predviđena je novčana kazna ili zatvor do tri godine. Pokušaj ovog oblika djela je kažnjiv.

Specifičan oblik seksualnog zlostavljanja djece i maloljetnika predstavlja rodoskrvljenje, odnosno incest, koji podrazumijeva dobrovoljno vršenje obljube između srodnika u pravoj liniji ili sa bratom, odnosno sestrom. Krivični zakon RS u čl. 201, pored osnovnog oblika djela kojim inkriminiše vršenje obljube između srodnika u pravoj liniji ili sa bratom, odnosno sestrom, predviđa i teži oblik djela (stav 2.) koji postoji ako je djelo iz stava 1. izvršeno sa djetetom ili maloljetnim licem. Dakle, u pitanju je dobrovoljna obljuba izvršena sa djetetom ili maloljetnim licem koje se u odnosu prema izvršiocu nalazi u odgovarajućem krvnom srodstvu. Imajući u vidu da se maloljetna lica, a pogotovo djeca, veoma često u odnosu na punoljetne srodnike nalaze u određenom odnosu zavisnosti ili podređenosti njegovom autoritetu, čini nam se da je teško govoriti o postojanju dobrovoljne obljube (bar ne u onom smislu u kojem taj pojam shvatamo kod punoljetnih osoba). S obzirom da je radnja izvršenja određena kao obljuba, izvan zone kažnjivosti ostaju sve druge polne radnje izvršenje između navedenih subjekata. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od jedne do osam godina. Posebnom odredbom u stavu zakonodavac je previdio da prema žrtvi djela iz stava 2. koja je u vrijeme izvršenja djela bila maloljetna, neće biti primijenjene krivične sankcije. Navedeno vrijedi i u slučaju kada je djelo nastavljeno nakon što je žrtva postala punoljetna.

7. PRAVNE POSLJEDICE OSUDE, ZASTARJELOST I REGISTAR POČINILACA

Pravne posljedice osude predstavljaju specifične krivičnopravne mjere koje nastaju po sili zakona nakon osude za određeno krivično djelo ili nakon osude na

određene kazne, a sastoje se u gubitku ili zabrani sticanja određenih prava. Dakle, njih ne izriče sud u krivičnom postupku, već one nastaju po sili zakona kojim su predviđene. Krivični zakon određuje samo njihovu sadržinu, odnosno određuje u čemu se one mogu sastojati, a drugim zakonima se preciziraju uslovi njihovog nastanka. Nastupaju danom pravnosnažnosti presude, a one koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava traju najduže pet godina od dana izdržane, oproštene ili zastarjele kazne, ako za pojedine pravne posljedice nije zakonom predviđeno kraće trajanje. Pravne posljedice osude, kao krivičnopravne mjere sui generis, predstavljaju zapravo dopunska sredstva za jačanje efekata krivičnih sankcija izrečenih pojedincu u krivičnom postupku i stoga su pogodne za ostvarivanje ciljeva i specijalne i generalne prevencije.

Kada je u pitanju problematika kojom se bavimo, treba reći da Krivični zakon Republike Srpske sadrži samo odredbe opšteg karaktera kojima se predviđa u čemu se mogu sastojati pojedine pravne posljedice osude. Tako npr. u okviru pravnih posljedica osude koje se odnose na prestanak ili gubitak određenih prava, zakonodavac je predvidio da se one mogu sastojati u prestanku vršenja određenih poslova ili funkcija u organima državne vlasti, državnim organima, preduzećima i u drugim pravnim licima ili npr. u prestanku radnog odnosa ili prestanku vršenja određenog zvanja, poziva ili zanimanja. U okviru pravnih posljedica osude koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava predviđene su: zabrana vršenja određenih poslova ili funkcija u organima državne vlasti, državnim organima, preduzećima i u drugim pravnim licima; zabrana istupanja u štampi, na radiju, televiziji ili javnim skupovima, zabrana vršenja izdavačke djelatnosti ili zabrana učestvovanja u osnivanju udruženja; zabrana sticanja određenog poziva ili unapređenja u službi te zabrana sticanja određenih dozvola ili odobrenja koja se daju odlukom državnih organa. Dakle, Krivični zakon ne sadrži izričitu odredbu kojom bi bilo određeno nastupanje odgovarajuće pravne posljedice osude zbog krivičnog djela izvršenog na štetu polnog integriteta djeteta ili maloljetnika. Konkretni uslovi za nastupanje pravne posljedice osude određeni su nekim drugim zakonom, npr. Zakonom o radu kojim je predviđeno da ugovor o radu prestaje da važi ako radnik bude osuđen na bezuslovnu kaznu zatvora ili na mjeru bezbjednosti, vaspitnu ili zaštitnu mjeru u trajanju dužem od tri mjeseca – sa danom početka izvršenja kazne, odnosno mjere, ako zbog izvršenja mjere radnik mora odsustvovati sa rada. U kontekstu problematike kojom se bavimo, napravili smo uvid samo u Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju i Zakon o srednjem obrazovanju Republike Srpske (Sl. gl. 74/08), jer smatramo da su obrazovanje i vaspitanje djece takve djelatnosti koje su najznačajnije za pravilan psihički razvoj i socijalizaciju ličnosti djeteta. Navedenim zakonima je u okviru težih povreda dužnosti zbog kojih se otkazuje ugovor o radu, navedeno seksualno uznemiravanje ili zlostavljanje učenika. Pored toga, Zakonom o osnovnom

obrazovanju i vaspitanju je predviđeno da rad u osnovnoj školi ne može obavljati lice koje je pravosnažnom presudom osuđivano za krivična djela učinjena protiv dostojanstva ličnosti, morala, službene dužnosti, polnog integriteta, zlostavljanja djeteta, polnog i drugog nasilja nad djetetom ili maloljetnim licem (čl. 105. st. 5). Prema Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju, za obavljanje poslova nastavnika i stručnog saradnika, kandidat mora dokazati da nije pravosnažnom presudom osuđivan za krivična djela učinjena protiv dostojanstva ličnosti, morala, službene dužnosti, trgovine ljudima, zlostavljanja djeteta, polnog i drugog nasilja nad djetetom ili maloljetnim licem.(čl. 87.).

Iako je krivičnim zakonom određeno da pravne posljedice osude koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava mogu trajati najduže pet godina nakon izdržane, oproštene ili zastarjele kazne, mišljenja smo da bi bilo kriminalnopolitički opravdano da, u odnosu na krivična djela izvršena na štetu polnog integriteta djece i maloljetnika, nastupa trajna zabrana vršenja poziva, dužnosti ili djelatnosti koje su vezane za djecu ili maloljetnike.

Posebno pitanje koje se nameće u vezi sa problematikom seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja djece jeste pitanje zastare krivičnog gonjenja. Naime, u savremenom krivičnom zakonodavstvu je prihvaćeno stanovište prema kojem državno pravo na kažnjavanje prestaje ukoliko nije realizovano u određenom vremenskom periodu. Dakle, protekom određenog vremena od dana izvršenja krivičnog djela država gubi pravo na krivično gonjenje, odnosno protekom određenog vremena od dana pravnosnažnosti presude, država gubi pravo na izvršenje izrečene krivične sankcije. Zastarjelost je, dakle, krivičnopravni institut koji predstavlja negaciju državnog prava na kažnjavanje. Njegovim nastupanjem gasi se pravo države na kažnjavanje jer ga nadležni organi nisu u određenom vremenu realizovali. Međutim, postoje teorijska shvatanja koja osporavaju legitimnost instituta zastarjelosti. Ona polaze od toga da se radi o institutu koji neopravdano pogoduje učiniocima krivičnog djela a ide na štetu interesa žrtve krivičnog djela, odnosno njime se povređuju osjećanja žrtava i njihovih bliskih koji traže pravdu, pa makar i nakon proteka dužeg vremena od izvršenja krivičnog djela. U našem krivičnom zakonodavstvu zastarjelost počinje teći od momenta izvršenja krivičnog djela. Vrijeme nakon čijeg isteka nastupa zastarjelost krivičnog gonjenja određuje se u zavisnosti od težine krivičnog djela, odnosno od visine zaprijećene kazne.³⁷

Prema odredbi čl. 111. KZ RS zastarjelost krivičnog gonjenja nastupa ako je proteklo:1. trideset i pet godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna dugotrajnog zatvora; 2. dvadeset godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko deset godina, 3. petnaest godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko pet godina; 4. deset godina od izvršenja krivičnog djela za koje se

Ako se osvrnemo na kazne koje su predviđene za pojedine oblike krivičnih djela koja su učinjena na štetu polnog integriteta djece i maloljetnika, vidjećemo da u pojedinim slučajevima rok zastare nastupa veoma brzo. Tako npr. za osnovni oblik djela polnog nasilja nad djetetom predviđena je kazna zatvora od 1 do 8 godina, što znači da zastara krivičnog gonjenja nastupa u roku od 15 godina od dana izvršenja krivičnog djela. To znači da u slučaju kada je obljuba izvršena npr. sa djetetom koje je u vrijeme izvršenja djela imalo 11 godina zastara nastupa kada ono navrši 26 godina. Otkrivanje takvih radnji nakon tog vremena nije krivičnopravno relevantno jer je nastupila zastara krivičnog gonjenja, te se protiv učinioca ne može voditi krivični postupak niti izricati krivična sankcija. Stoga, pojedina zakonodavstva predviđaju da rok zastare kod krivičnih djela koja su učinjena na štetu polnog integriteta djece i maloljetnika, počinje teći od momenta nastupanja punoljetnosti oštećenog, tj. pasivnog subjekta. Takvo rješenje ima npr. KZ Slovenije i KZ Austrije. KZ Njemačke kod takvih krivičnih djela predviđa mirovanje zastare krivičnog gonjenja za vrijeme dok žrtva ne postane punoljetna. S obzirom na činjenicu da i mnogi relevantni međunarodni akti, kao što je to npr. Okvirna odluka Savjeta o borbi protiv polnog iskorišćavanja djece i dječije pornografije iz 2003. godine i Preporuka (2001.) 16 o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja, predviđaju da rok zastare kod takvih krivičnih djela ne smije početi teći prije punoljetnosti žrtve, mišljenja smo da bi i naše zakonodavstvo pitanje zastare krivičnog gonjenja kod ovih krivičnih djela trebalo postaviti na sličan način.

U okviru mjera koje se preduzimaju u sprečavanju seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja djece, mnoge države donose *zakone o registraciji* učinilaca seksualnih delikata i *zakone o obavještavanju lokalne zajednice*. Prema nekim podacima ova ideja je prisutna u u Velikoj Britaniji još od kraja osamdesetih godina, a u Americi od sredine devedesetih godina prošlog vijeka. Svrha takvih zakona je odvraćanje učinilaca seksualnih delikata od ponovnog vršenja takvih delikata i kreiranje registra koji pomaže u kriminalističkim istragama. Vrijeme registracije učinilaca zavisi od vrste i dužine kazne koja je izrečena. U Americi je to vrijeme od deset godina pa do kraja učiniočeva života. Dostupnost registra takođe varira - neki podaci su dostupni samo policiji, neki određenim skupinama, npr. poslodavcima koji nude poslove vezane za djecu, a neki su dostupni širokoj javnosti, najčešće putem lokalnih novina ili interneta. Tako npr. zakon države Kolorado obavezuje svaku lokalnu policijsku

po zakonu može izreći kazna zatvora preko tri godine; 5. pet godina od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko jedne godine i 6. tri godine od izvršenja krivičnog djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko do jedne godine ili novčana kazna.

Opširnije o tome v. I. Kovčo Vukadin: Stigmatizacija počinitelja seksualnih delikata, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, v. 24, br. 2, 2003. str. 836-838.

agenciju da održavaju liste učinilaca seksualnih delikata za područja svog grada, a te liste mogu dobiti građani na zahtjev. U Minesoti npr. postoji lista učinilaca seksualnih delikata na Internet stranici policije u San Paoulu. Iako ovakvi zakoni, na izvjestan način, djeluju preventivno na ovaj oblik kriminaliteta, ipak se postavlja pitanje njihove opravdanosti sa aspekta zaštite ljudskih prava i sloboda učinilaca ovakvih krivičnih djela. Radi se zapravo o kažnjavanju nakon izdržane kazne, jer lica sa takvih registara najčešće nisu dobrodošla u zajednicu, ne dobijaju posao, nailaze na prezir okoline, indirektno im se ograničava sloboda kretanja, pravo na privatnost i zaštitu podataka, a pogotovo pravo na rehabilitaciju kao jedno od najznačajnijih prava koja pripadaju osuđenim licima. Pri tome se u literaturi navode i primjeri lošeg iskustva ljudi koji imaju fizičke sličnosti sa licima čije su fotografije objavljene ili koji imaju slično ime i prezime, a koji zbog te sličnosti doživljavaju neprijatnosti. Međutim, bez obzira na sve probleme i opasnosti koje ovakvi registri počinilaca krivičnih djela učinjenih na štetu polnog integriteta djece i maloljetnika sobom nose, mišljenja smo da bi ipak morao postojati registar takvih počinilaca, ako ne za javnost, ono svakako za potrebe pravosudnih organa. Isto tako, moglo bi se razmisliti o uvođenju zakonske obaveze za sve poslodavce, koji obavljaju djelatnosti vezane za djecu i maloljetnike, da prilikom prijema u radni odnos provjeravaju istoriju kažnjavanja lica koja primaju u radni odnos. Takav zakon je usvojen npr. u Finskoj 2002. godine, Švedskoj 2001. a u Njemačkoj još 1976. godine.

8. UMJESTO ZAKLJUČKA

Pored izmjena u krivičnopravnoj regulativi ove problematike, odnosno potrebe usaglašavanja krivičnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, neophodno je izvršiti edukaciju svih ljudi koji dolaze u kontakt sa djecom i maloljetnicima u smislu njihovog obučavanja da prepoznaju prve indikatore seksualnog zlostavljanja ili iskorišćavanja na njima. Pored toga, neophodno je već u osnovnim školama uvesti časove seksualnog obrazovanja, na kojima bi se djeci predočavale sve opasnosti interneta i kontakta sa nepoznatim i poznatim osobama, pri čemu bi im se trebalo objasniti da oni nisu krivi za ono što im se dešava, te da im se predoči da sve radnje seksualnog karaktera odmah prijave roditeljima ili nekim drugim nadležnim službama. Ne treba zaboraviti ni edukaciju policije, tužilaca i sudova, te podizanje svijesti cijele društvene zajednice koja mora prihvatiti činjenicu da problem seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja djece i maloljetnika postoji ovdje, u našem društvu, među našim poznanicima, prijateljima i rodbinom, te da se protiv tog najokrutnijeg oblika povrede dječijih prava i sloboda, moramo svi zajedno boriti.

Snežana Živković Okružni tužilac, Banja Luka

SUDSKI POSTUPAK - DJECA ŽRTVE SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA, SASLUŠANJE ŽRTVE, SVJEDOCI, DRŽAVNA STRATEGIJA ZA BORBU PROTIV NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI

SUDSKI POSTUPAK U KRIVIČNIM PREDMETIMA U KOJIMA SU ŽRTVE SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA DJECA

Kada je u pitanju procesno zakonodavstvo kod krivičnih djela koja spadaju u krivična djela protiv polnog integriteta, a gdje su žrtve djeca i maloljetnici, primjenjuju se posebne odredbe iz Zakona o krivičnom postupku (ZKP BiH) a koje i entitetski zakoni regulišu na isti način. Ovim posebnim odredbama štite se interesi djece i maloljetnih lica u sudskom postupku, a u skladu sa međunarodnim standardima. Međunarodni standardi koji postavljaju temeljne odredbe su Konvencija o pravima djeteta i Fakultativni protokol uz konvencije o pravima djeteta, o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji ("Službeni glasnik BiH", broj 5/02) o kojima je već ranije bilo riječi.

Konvencija o pravima djeteta pripada opštim standardima i sadrži posebne odredbe o pravima djeteta koje naglašavamo kao osnovni standard koji obavezuje institucije svake države potpisnice. Pored obaveze usklađivanja zakona naglašava se obaveza ujednačavanja u praksi, što u pravilu znači da se tokom aktivnosti vezano za zaštitu i rehabilitaciju djece primjenjuju standardi utvrđeni Konvencijom o pravima djeteta i pratećim Protokolima.

Konvencija o pravima djeteta sadrži posebne odredbe o pravima djeteta kojima se predviđaju mjere za:

- Zaštitu od fizičkog i psihičkig nasilja, zloupotrebe i zanemarivanja, uključujući seksualnu zloupotrebu u porodici ili dok je pod zaštitom druge osobe ili ustanove kojoj je povjereno dijete na staranje (član 19);
- Zaštitu od upotrebe narkotika i psihotropnih supstancija (član 33);
- Zaštitu od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (član 34);
- Otmicu i trgovinu djecom (član 35);

- Zaštitu od svih oblika eksploatisanja štetnih po djetetov razvoj (član 36);
- Zaštitu od nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja (član 37);
- Podršku za fizički i psihički oporavak djeteta žrtve nasilja i njegovo socijalno reintegrisanje (član 39).

Posebna zaštita djeteta od eksploatacije obezbijeđena je usvajanjem Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji. Ovaj međunarodni ugovor sadrži odredbe koje se odnose na:

- Katalog mjera za primjenu prava djeteta na zaštitu;
- · Zabranu prodaje, dječije prostitucije i dječije pornografije;
- · Krivični postupak i kaznene mjere;
- Zaštitu djece žrtava;
- · Preventivne mjere;
- Međunarodnu saradnju i pomoć (Ratifikovano od strane BiH, "Službeni glasnik BiH" 5/02).

Najčešći oblik eksploatacije djeteta javlja se kao seksualna eksploatacija. Seksualna eksploatacija nije nova pojava, ali neki oblici u kojima se danas pojavljuje su svakako drugačiji. Seksualna eksploatacija djece je fenomen koji se javlja svugdje u svijetu, kako u razvijenim, tako i u nerazvijenim zemljama. U okviru seksualne eksploatacije ističemo dvije kategorije koje su posebno rasprostranjene u međunarodnim okvirima, a to su dječija prostitucija i dječija pornografija. **Prema Konvenciji o pravima djeteta (član 3) i ovim protokolima djetetom se smatra svaka osoba ispod 18 godina**.

Dječija prostitucija se najčešće odvija kroz sljedeće vidove:

- dječiji seks turizam (putovanje u druge zemlje radi seksualnih aktivnosti sa djecom);
- obećanje posla u gradu;
- djeca koju prisiljavaju roditelji (siromaštvo stvara očajnički pokušaj da dođu do novca za hranu, odjeću, smještaj);
- produkcija dječije pornografije.

Ova djela su inkriminisana u Bosni i Hercegovini kao krivično djelo Trgovina ljudima.

Krivični zakoni u BiH sadrže sljedeća krivična djela koja su usmjerena prema djeci:

- "Polni odnosi sa djetetom" član 207 KZ BiH i član 204 BD BiH;
- "Polno nasilje sa djetetom" član 195 KZ RS;

- "Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom" član 209 KZ BiH i član 206 BD BiH;
- "Zadovoljenje polnih strasti pred djetetom" član 197 KZ RS;
- "Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije" član 199 KZ RS, član 210 KZ FBiH i član 208 KZ BD BiH;
- "Upoznavanje djeteta sa pornografijom" član 212 KZ FBiH, član 209 KZ BD BiH;
- "Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije" član 200 KZ RS.

Kao novi pojavni oblik i na našim prostorima javlja se proizvodnja i širenje dječije pornografije putem Interneta koji je izvrstan medij, a koji se koristi u međusobnoj komunikaciji, pa se na taj način lakše upoznaju i pronalaze djeca žrtve, a na isti način se prenosi i dječija pornografija. Većina dječijih zlostavljača koristi Internet kao medij, jer u anonimnosti mogu doći do dječije pornografije, tako da je Internet pomogao razvoju i širenju pedofilije i, kao takav, često predstavlja sredstvo izvršenja krivičnog djela. Osnovna karakteristika ove kriminalne aktivnosti je činjenica da se djeca višestruko viktimiziraju. Prvi put kada se zlostavljaju fizički i seksualno, a drugi put kada to zlostavljanje bude javno prikazano i viđeno od neodređenog broja ljudi.

Posebno treba upamtiti vezano za postupanje u krivičnim postupcima gdje je dijete žrtva, sljedeće:

Pristanak djeteta nije od uticaja za identificiranje bilo koje nelegalne aktivnosti koja se može povezati sa krivičnim djelom trgovina ljudima odnosno djecom.

Kada je dijete žrtva seksualnog iskorišćavanja (prostitucije, pornografije) ili prosjači ili prisilno vrši krivična djela, ono nije u sukobu sa zakonom.

Djetetu treba njega i zaštita. Mušterije, svodnici, trgovci ljudima i eksploatatori su ti koje treba krivično goniti.

Djecu tretiramo kao nekog kome treba naša briga i zaštita i ukoliko postoji dovoljno dokaza za pokretanje postupka protiv zlostavljača, dijete tretiramo uvijek kao zaštićenu žrtvu svjedoka, za vrijeme svih postupaka. Obaveza je svih mjerodavnih institucija da djeluju uvijek u najboljem interesu djeteta.

PRIJAVLJIVANJE KRIVIČNOG DJELA

Poseban oblik zlostavljanja djece – seksualno nasilje ili seksualna zloupotreba djece je najteža za prepoznavanje. Uobičajena definicija seksualnog nasilja podrazumijeva svaki vid zadovoljavanja seksualnih potreba i nagona primjenom fizičke, psihičke ili neke druge sile ili nadmoći, tj. iskorišćavanje djece u seksualom smislu, kako bi se zadovoljile seksualne potrebe odraslih. Pornografija je takođe

seksualni vid nasilja kada su njeni korisnici ili objekti djeca. Mnoga istraživanja u više različitih zemalja ukazuju na to da su čak svaka 10. djevojčica i svaki 100. dječak bili izloženi ovom obliku zlostavljanja. U većini slučajeva seksualnog nasilja, dijete poznaje počinitelja i najčešće je riječ o osobi bliskoj djetetu od kojeg je ono zavisno i u koju ima povjerenje. Dječaci bivaju češće izloženi nasilju nepoznatog počinitelja nego djevojčice.

KAKO PREPOZNATI ZLOSTAVLJANO DIJETE

Teško je nedvosmisleno se izjasniti o tipičnim simptomima seksualnog nasilja nad djecom. Međutim, postoje izvjesne smjernice: dijete u predškolskom uzrastu može ispoljavati nezrelo ponašanje npr. enurezu ili pretjerani interes za seks. U školskom uzrastu dijete može imati poteškoća u koncentraciji i psihosomatske simptome kao što je bol u stomaku, a na časovima fizičkog može odbijati da se presvlači zajedno sa vršnjacima.

Zlostavljana djeca češće od odraslih koriste odbrameni mehanizam disocijacije kako bi se zaštitila od psiholoških posljedica traume (Putnam 1985.). Disocijacija i poricanje omogućavaju djetetu da se u priličnoj mjeri oslobodi simptoma te da izbjegne sjećanje na zlostavljanje. Takva potpuna i djelimična amnezija za zlostavljanje može potrajati mjesecima i godinama.

Potištenost ili dječija depresivnost – obično se može primijetiti u igri. Mnoga zlostavljana djeca skoro se uopšte ne igraju. To je način pokazivanja potištenosti.

KO SU NAJČEŠĆE POČINIOCI KOJI TRAŽE SEKSUALNO ZADOVOLJSTVO U DJECI

Takve osobe imaju vrlo malo savjesti što je često posljedica rano doživljene traume, a često su i sami kao djeca bili zlostavljani. Poremećaji super ega i poremećaji kontrole impulsa pridonose ovoj pojavi. Odrasle osobe, kojima su u djetinjstvu često mijenjali staratelje, mogu imati velikih poteškoća u održavanju trajnog i stabilnog odnosa s drugim odraslim osobama što takođe može potaknuti seksualno nasilje nad djecom. Poremećaj se može manifestovati kroz osjećaj anksioznosti, nepovjerenja, nesigurnosti, nekontrolisanog bijesa i nemogućnosti razvoja socijalnih odnosa. Osobe s takvim nedostacima češće se okreću djeci kako bi zadovoljili svoje psihoseksualne potrebe. U blizini djece oni se osjećaju nadmoćnim, sigurnim u sebe, jer oni su ti koji dominiraju i vrše kontrolu nad nekim.

Osobe koje zlostavljaju djecu su uglavnom vrlo visoko ili isključivo seksualno orjentisane prema njima, što ne znači da takvi ljudi ne žive prividno u normalnim

porodičnim životnim okolnostima, a često i sami imaju djecu. Mogu pripadati svim socio-ekonomskim grupama i rasama, te posjedovati viši ili niži stepen obrazovanja.

Za zlostavljače je potrebno nužno i psihijatrijsko liječenje, a koje je potrebno nastaviti i nakon izdržavanja kazne uz psihološku, farmakološku i sociološku pomoć, obzirom da je proces reintegrisanja poslije povratka na slobodu posebno težak kod ove grupe zlostavljača.

PRIJAVLJIVANJE KRIVIČNOG DJELA

U krivičnim predmetima, u kojima se kao žrtve seksualnog zlostavljanja pojavljuju djeca, prijave podnose institucije koje dolaze u kontakt sa porodicama ili članovi porodice, centri za socijalni rad, škole, zdravstvene institucije ili neke druge institucije. Prijavljivanje ovih krivičnih djela može biti i od građana.

Policijske službe prikupljaju dokaze i istražuju, te o tome izvještavaju nadležna tužilaštva koja su odgovorna za tok provođenja istrage i podizanje optužnice. Ukoliko se naredi provođenje istrage, ako postoje osnove sumnje da je izvršeno krivično djelo, od strane tužilaštva prikupljaju se dokazi kako bi se u krivičnom predmetu mogla podići optužnica. Za podizanje optužnice iz prikupljenih dokaza mora proizilaziti osnovana sumnja.

U ovakvim istragama potrebno je dodatno angažovanje od strane tužilaštava vezano za provođenje istražnih radnji, vještačenja psihičkog stanja djece u pogledu mogućnosti svjedočenja, utvrđivanja psihičke traume kao posljedice seksualnog zlostavljanja. Pored toga posebna pažnja se mora obratiti saslušanju djeteta. Saslušanje djeteta mora se provesti prema odredbama ZKP-a, a to je sačiniti audio snimak ili audio-video snimak.

Treba posebno napomenuti u vezi sa otkrivanjem predmetnog krivičnog djela gdje su djeca žrtve seksualnog nasilja slijedeće:

Svi koji rade sa djecom dužni su prema zakonu prijaviti slučajeve zlostavljanja odgovarajućim institucijama (socijalnim, zdravstvenim službama, policiji, tužilaštvu) koji zatim odlučuju kako će se dalje postupati u konkretnoj situaciji. Obaveza prijavljivanja kada postoji sumnja da je dijete zlostavljano u bilo kojem aspektu je apsolutno iznad profesionalne tajne.

PROCESNO ZAKONODAVSTVO – SPECIFIČNOSTI KOJE SE ODNOSE NA DJECU I MALOLJETNE OSOBE

Kada je u pitanju procesno zakonodavstvo, procesuiranje izvršilaca ovih krivičnih djela se vrši u entitetima po entitetskim zakonima o krivičnom postupku koji, u

suštini, ovu materiju regulišu na identičan način kao i ZKP BiH. Kod krivičnih djela gdje su žrtve djeca i maloljetnici primjenjuju se odredbe ZKP-a kojima se štite interesi djece i maloljetnih lica, a koje su u skladu sa međunarodnim zakonodavstvom:

- (član 99 ZKP BiH) snimanje, saslušanje svjedoka audio vizuelnim sredstvima. Saslušanje svjedoka se može snimiti audio vizuelnim sredstvima u svim fazama postupka. Saslušanje se mora snimiti u slučajevima kada se radi o maloljetnim osobama koje nisu navršile 16 godina života i koje su oštećene krivičnim djelom, kao i ako postoje osnovi bojazni da se svjedok neće moći saslušati na glavnom pretresu;
- (član 81 ZKP BiH) poziv za svjedočenje dostavlja tužilac, odnosno sud.
   Pozivanje maloljetne osobe koja nije navršila 16 godina života vrši se preko roditelja, odnosno zakonskog zastupnika, osim ako to nije moguće zbog potrebe da se hitno postupa ili drugih okolnosti;
- (član 82 ZKP BiH) osobe koje ne mogu biti saslušane kao svjedoci maloljetna osoba koja s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost nije sposobna shvatiti značaj prava da ne mora svjedočiti;
- (član 89 ZKP BiH) tok saslušanja svjedoka oštećenog krivičnim djelom nije dopušteno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela, a ako je tako ispitivanje obavljeno – na takvom iskazu ne može se zasnivati sudska odluka.

Obzirom na životnu dob, tjelesno i duševno stanje ili druge opravdane interese, svjedok se može saslušati putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka na način da mu stranke i branilac mogu postavljati pitanja bez prisustva u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Za potrebe takvog ispitivanja može se odrediti stručna osoba.

- (član 89 ZKP BiH) osobe koje ne polažu zakletvu odnosno ne daju izjavu ne smiju se zaklinjati, odnosno davati izjavu osobe koje nisu punoljetne u trenutku saslušanja, za koje je dokazano ili za koje postoji osnovana sumnja da su učinile ili učestvovale u krivičnom djelu zbog kojeg se saslušavaju ili koje zbog duševnog stanja ne mogu da shvate značaj zakletve odnosno izjave;
- (član 235 ZKP BiH) isključenje javnosti od otvaranja zasjedanja pa do završetka glavnog pretresa, sudija, odnosno vijeće, može u svako doba, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branioca, ali uvijek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za cijeli glavni pretres ili jedan njegov dio, između ostalog i radi zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka;
- (član 236 ZKP BiH) **na koga se ne odnosi isključenje javnosti** sudija, odnosno vijeće će upozoriti osobe koje su prisutne na glavnom pretresu na kojem je javnost isključena, da su dužne da kao tajnu čuvaju sve ono što su na pretresu

saznale i da neovlašteno odavanje tajne predstavlja krivično djelo. Pored ovih pogodnosti predviđenih ZKP-om, a s obzirom da su kao žrtve izvršenja krivičnih djela djeca i maloljetnici, primjenjuju se entitetski zakoni o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, kojim se djeci i maloljetnicima takođe daje mogućnost različitih vidova zaštite.

Entiteti i Brčko Distrikt BiH imaju iste zakone usklađene sa državnim zakonom, Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka ("Sl. novine F BiH" broj 36/03), Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku RS ("Sl. glasnik RS" broj 48/03) i Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka za Distrikt Brčko.

Zakoni o zaštiti svjedoka omogućavaju posebnu zaštitu djece, s obzirom da je član 3 stav 3 utvrdio da se maloljetna osoba, dijete, smatra ugroženim svjedokom, čime je omogućen odgovarajući tretman maloljetnih osoba u kontekstu najtežih oblika krivičnih djela gdje su žrtve djeca, a to su trgovina ljudima i dječija pornografija.

SUD ODLUČUJE O ZAŠTITI SVJEDOKA

Mjere koje može odrediti sud u cilju zaštite svjedoka su:

- osiguranje psihološke, socijalne i stručne pomoći;
- promjena redoslijeda saslušanja;
- kontrola načina ispitivanja svjedoka od sudije ili predsjednika vijeća postavljanjem pitanja direktno u ime stranaka i branioca;
- svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka;
- udaljavanje optuženog;
- izuzeci od direktnog izvođenja dokaza;
- ograničenja prava na pregled spisa i dokumentacije optuženom i njegovom braniocu;
- dodatne mjere za osiguravanje anonimnosti svjedoka, privremena ili trajna anonimnost.

RAZGOVOR SA DJETETOM

Obavljanje razgovora sa djetetom žrtvom seksualnog nasilja. U svim fazama krivičnog postupka treba osigurati najbolji interes za dijete.

Nikada ne ispustiti iz vida da se po ZKP-u razgovor sa djetetom žrtvom obavezno snima (član 154 ZKP RS).

- Obzirom na štetne posljedice koje u krivičnom postupku mogu nastati saslušanjem djece koja su bila žrtve nekog seksualnog ili drugog nasilja, preporučuje se saslušanje u prisustvu i uz pomoć odgovarajućih stručnjaka (psiholozi, psihijatri, socijalni pedagozi);
- Dijete treba nastojati ne saslušavati više puta;
- Ubrzati postupke;
- Izbjeći susret sa počiniocem;
- Ne čitati nalaz vještaka i spriječiti omalovažavajuće primjedbe odbrane na račun djeteta u njegovoj prisutnosti.

VOĐENJE INTERVJUA SA DJETETOM

- Stvoriti opuštenu atmosferu;
- Nastojati da se podrži dijete žrtva i dopustiti mu da izrazi svoja osjećanja bez straha;
- Voditelj intervjua mora usmjeravati tok razgovora tako što će slijediti žrtvu dijete u izjavi, navodeći je da priča o događaju onako kako ga je doživjela, koristeći se pri tom rječnikom koji dijete razumije i izbjegavajući nerazumljive termine;
- Intervju bi trebalo da započne sa uopštenim pitanjima iz života (kako se zove, imena roditelja, koliko ima godina, da li ide u školu, kakav je učenik, šta voli raditi i drugo);
- Tek kada se ostvari dobar i otvoren odnos sa djetetom, treba pristupati prikupljanju činjenica relevantnih za krivični postupak;
- Maloljetna lica shodno članu 153 ZKP ne polažu zakletvu prilikom svjedočenja.

IZVOĐENJE DOKAZA – SASLUŠANJE MALOLJETNOG LICA NA GLAVNOM PRETRESU KOJE JE OŠTEĆENO IZVRŠENJEM DJELA

Prilikom saslušanja maloljetnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim djelom, postupiće se obazrivo, da saslušanje ne bi štetno uticalo na psihičko stanje maloljetnika. Saslušanje maloljetnog lica obaviće se uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica.

Još u toku istrage prilikom obavljanja intervjua sa djetetom angažuju se stručna lica odgovarajuće struke prema potrebi (psiholozi, psihijatri, socijalni pedagozi). Ukoliko su djeca oštećena izvršenjem krivičnog djela (seksualno zlostavljanje ili eksploatacija) pored vještačenja tjelesnih povreda koje vrše vještaci medicinske struke u ovim predmetima, nalaže se i vještačenje od strane psihologa vezano za konstatovanje psihičke traume kao posljedice seksualnog nasilja. Psihologu se daje naredba za vještačenje tako što mu se nalaže uvid u kompletan istražni spis, odnosno sve prikupljene dokaze u istrazi, ukoliko postoji medicinska dokumentacija nalaza psihologa, te pregled oštećenog djeteta od strane vještaka.

Ukoliko se uzima izjava od djeteta koje je žrtva seksualnog nasilja u istrazi kao dokaz izvršenja djela, te se isti ima namjeru i saslušavati na glavnom pretresu, to je potrebno od vještaka u istoj naredbi tražiti da se odredi vještačenje za dijete i ove okolnosti: o kakvoj ličnosti se radi (u smislu da li je dijete sklono izmišljanju događaja i pravljenju konstrukcija), da li se može dijete saslušavati na glavnom pretresu i da li se datom iskazu u krivičnom postupku može i u kojoj mjeri dati vjera itd. i po potrebi formirati dalje naredbu.

Ukoliko se vještak u svom nalazu izjasni pozitivno na tražene odgovore u naredbi tužioca vezano za svjedočenje djeteta u krivičnom postupku, to se u toku suđenja predlaže i saslušanje djeteta kao svjedoka.

Specifičnosti zakonskih rješenja koja se odnose na ispitivanje maloljetnih osoba kao svjedoka, između ostalog i na glavnom pretresu, a koje su proistekle iz posebnosti njihovog stanja vezanih za njihov uzrast i nedovoljnu duševnu razvijenost, sastoji se u sljedećem: maloljetna osoba, koja spada u krug osoba koje mogu odbiti svjedočenje (član 82 KZ BiH, član 147/1 ZKP RS), ne može se saslušati kao svjedok ako, obzirom na uzrast i duševnu razvijenost, nije sposobna shvatiti značaj prava da ne mora svjedočiti.

Da li se radi o maloljetnoj osobi koja nije sposobna shvatiti značaj prava da ne mora svjedočiti procjenjuje sud (predsjednik vijeća) vodeći računa o uzrastu i stepenu duševne razvijenosti maloljetnog svjedoka. Prije donošenja takve odluke sud (predsjednik vijeća) može zatražiti stručno mišljenje stručne osobe ili vještaka, pedagoga ili psihologa. Tek kada sud procijeni da se radi o maloljetnoj osobi koja može shvatiti značaj prava da ne mora svjedočiti, ta maloljetna osoba koja može odbiti svjedočenje će doći u situaciju da se eventualno odrekne tog svog prava i da svjedoči. Ukoliko, pak, sud suprotno procijeni da maloljetna osoba nije sposobna shvatiti značaj prava da ne mora svjedočiti, odbiće prijedlog stranaka za saslušanje, kao svjedoka, maloljetne osobe.

Da bi se dijete saslušalo na glavnom pretresu, potrebno je prije izvođenja ovog dokaza staviti prijedlog sudu da se svjedok saslušava prema odredbama (člana 86/4 i

6 ZKP BiH ili člana 150/6 ZKP-a RS) zakonski tekst – s obzirom na životnu dob, tjelesno i duševno stanje ili druge opravdane interese, svjedok se može saslušati putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka na način da mu stranke i branilac mogu postavljati pitanja bez prisustva u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Za potrebe takvog ispitivanja može se odrediti stručno lice.

Ukoliko sud nađe da se može maloljetna osoba saslušavati kao svjedok, prilikom saslušanja mora se uvijek pažljivo postupati uz pomoć stručnih osoba, a obavezno sa isključenom javnosti za vrijeme ispitivanja. Obzirom na životnu dob maloljetne osobe, njeno duševno stanje i potrebu da se ona zaštiti od negativnih posljedica koje bi za njeno psihičko stanje moglo imati ispitivanje u sudnici u istoj prostoriji u kojoj se nalaze stranke i branilac, sudija može odlučiti (donijeti rješenje), ako smatra da je to neophodno, da se svjedok maloljetna osoba sasluša izvan sudnice putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, na način da mu stranke i branilac mogu postavljati pitanja, bez prisustva u prostoriji gdje se svjedok nalazi (član 272/4 ZKP BiH, član 279/4 ZKP RS, postupanje po odredbama člana 86/4 ZKP BiH, člana 150/6 i člana 154 ZKP-a RS). Ukoliko nema tehničkih mogućnosti, saslušanje na ovakav način se može realizovati shodno odredbama člana 3 i 10 Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka gdje se u članu 10 istog zakona navodi:

- stav 1 "kad postoji opravdana bojazan da će prisustvo optuženog uticati na sposobnost svjedoka da svjedoči potpuno i tačno, sud može po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branitelja, a nakon saslušanja protivne stranke i branitelja, narediti da optuženi bude udaljen iz sudnice".
- stav 2 "optuženom će biti omogućeno da prati svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka ili će svjedočenje biti zabilježeno i predočeno optuženom".
- stav 3 "branilac će biti prisutan na saslušanju. Nakon što se optuženom predoči svjedočenje svjedoka, a prije nego se svjedok otpusti, branitelju i optuženom omogućiće se da se konsultuju."
- stav 4 "na rješenje iz stava 1 ovog člana stranke i branitelj mogu izjaviti žalbu. Vijeće apelacionog odjeljenja razmatra žalbu u roku od 72 sata nakon prijema žalbe."

U našoj praksi sudovi su najčešće u ovakvim predmetima gdje se saslušavalo maloljetno lice oštećeno izvršenjem krivičnog djela, koristili član 10 stav 3 Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

Zakoni o krivičnom postupku u BiH su propisali širok spektar istražnih mjera, bilo konvencionalnih ili nekonvencionalnih, koje je moguće primjenjivati u borbi protiv trgovine djecom imajući u vidu visinu zaprijećene kazne za takva krivična djela.

Zakon o zaštiti ugroženih svjedoka pod prijetnjom, te Zakon o programu zaštite svjedoka BiH su policajcima i tužiocima stavili na raspolaganje veliki broj mjera koje mogu uspješno zaštititi dijete žrtvu trgovine i njegovu porodicu kada se pojavljuje u ulozi svjedoka, kako tokom sudskog postupka, tako i prije njegovog otpočinjanja, ali i nakon njegovog okončanja. Dijete i maloljetnik se smatraju zaštićenim svjedokom bez postavljanja bilo kakvih dodatnih uslova za utvrđivanje takvog statusa.

Zakon o boravku i kretanju stranaca i azilu BiH, te njihov akt kojim se provodi, Pravilnik o zaštiti stranaca, žrtava trgovine ljudima uveli su dodatne mjere zaštite za strane žrtve trgovine ljudima uopšte, a posebno za djecu, 5. poglavlje član 15. Pored opštih mjera zaštite za žrtve trgovine ljudima, ovi akti propisuju posebna pravila postupanja sa djecom koja moraju polaziti od najboljeg interesa za dijete i težiti ka iznalaženju trajnog rješenja za zbrinjavanje djeteta koji mora sadržavati specifične potrebe djeteta od odgovarajućeg smještaja i brige do školovanja.

ZAŠTITA DJECE ŽRTAVA TRGOVINOM LJUDIMA

Djeca koja su podvrgnuta trgovini uživaju pravo na:

- smještaj, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, sigurnost i zaštitu identiteta, pravnu pomoć i pravo na učešće u postupcima protiv počinioca krivičnog djela trgovine uz pomoć roditelja /staratelja, odnosno pravnog zastupnika koji štiti njihov interes u krivičnom postupku.

DJECA ŽRTVE TRGOVINE – DRŽAVLJANI BIH

Kada se radi o djeci žrtvama trgovine domaćim državljanima, prema istima se primjenjuju Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana BiH (Sl. glasnik BiH broj 66/07) gdje se u članu 15 predviđa posebna zaštita djece.

DRŽAVNA STRATEGIJA ZA BORBU PROTIV NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI

U pogledu provođenja mjera i zaštite djece koja su predmet trgovine ljudima ili su izložena nekom od oblika seksualnog zlostavljanja Vijeće ministara BiH je 20. juna 2007. godine usvojilo Državnu strategiju za borbu protiv nasilja nad djecom od 2007. do 2010. godine. U okviru ovih aktivnosti, između ostalog, prikupljaju se

podaci o provođenju državne strategije koje monitoring timu dostavljaju sve nadležne institucije koje su uključene u implementaciju državne strategije. Koordinator ovih aktivnosti je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, a odnosi se na prikupljanje informacija i statističkih podataka o nasilju nad djecom u Bosni i Hercegovini. Na osnovu ovakvih izvještaja sačiniće se izvještaj za Vijeće ministara BiH. Ovakva državna strategija omogućava bolju i efikasniju borbu sa problemom trgovine ljudima i raznim oblicima seksualnog zlostavljanja djece, te garantuje provođenje međunarodnih ugovora koje je prihvatila Bosna i Hercegovina, a koje se odnose na zaštitu djece.

Gordana Vidović

Udruženje građana "Budućnost", Modriča

SLUŽBE ZA PODRŠKU ŽRTVAMA ZLOSTAVLJANJA -ISKUSTVA IZ PRAKSE SIGURNE KUĆE I CENTRA ZA SOCIJALNI RAD

I KONTEKST

Bosna i Hercegovina je, evo više od 14 godina nakon rata, i dalje trusno područje i sva politička dešavanja imaju uticaj i na lokalne zajednice. Ekonomska kriza, siromaštvo i etnonacionalizam s jedne strane suočavaju (čitaj sukobljavaju) se sa procesima tranzicije, EU integracija i globalizacije sa druge. Opšta kriza za posljedicu ima retradicionalizaciju bh. društva i buđenje patrijarhata čije su osnovne maksime dominacija starijih nad mlađima i muškaraca nad ženama. Žene i djeca se nalaze na marginama društva, što je sasvim u skladu sa dualističnom patrijarhalnom matricom življenja po kojoj su žene pasivne, lakomislene, prevrtljive, emotivne, osuđene na privatnu sferu (kuću i domaćinstvo), oduvijek već žrtve, dok su muškarci aktivni, pametni i razumni što im daje legitimitet da donose odluke kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi. Ovdje polako dolazimo i do problema nasilja i diskriminacije nad ženama i djecom koji je i glavni pokretač rada UG Budućnost.

lako Bosna i Hercegovina nije zemlja par excellance po nasilju nad ženama i djecom, mora se imati u vidu specifično poslijeratno okruženje i visok stepen tolerancije prema nasilju. Žene i djeca se tretiraju kao imovina koja treba da istrpi sve nalete bijesa i frustracija «balkanskog mačizma» koji zbog post-ratnog traumatskog stresa ili nemogućnosti da ispuni svoju tradicionalnu ulogu hranitelja u porodici (zbog nezaposlenosti) ponekad i ošamari svoje najbliže. U Modriči, ali i svakoj drugoj sredini prisutna su još dva dodatna faktora visokog stepena nasilja, a to su stid i osuda okoline. Porodica je svetinja i ukoliko se i pojave problemi unutar nje, odgovornost se pripisuje ženama čija je glavna životna misija da održe brak i porodicu po svaku cijenu.

Stoga je glavni cilj našeg rada razvoj kompetentne profesionalne strukture koja će pružiti adekvatnu profesionalnu, dugoročnu brigu i podršku osobama koje su žrtve nasilja u porodici i bile izložene traumatskom događaju koji ji bio prijeteći po njihov život ili je izazvao fizičke ili emocionalne povrede.

II OPIS ORGANIZACIJE I SEGMENTI RADA

Udruženje građana "Budućnost" je nevladina organizacija osnovana 1996. godine sa sjedištem u Modriči. Sigurna kuća za smještaj žena i djece žrtava nasilja u porodici osnovana je 2000. godine od strane UG "Budućnost" i sve do kraja 2006. godine to je bila jedina sigurna kuća u Republici Srpskoj. Tek krajem 2006. godine otvorena je još jedna sigurna kuća u Banjaluci, a potom i u Prijedoru.

UG "Budućnost djeluje kroz 3 segmenta:

- 1. Savjetovalište pravna pomoć, podrška putem SOS telefona, psihološko, socijalno, pedagoško savjetovalište, porodično i partnersko savjetovalište i grupe za samopomoć
- 2. Sigurna kuća smještaj i zbrinjavanje, psihološki i socijalni rad, pedagoški rad sa djecom, okupacione aktivnosti (šivenje, štrikanje, slikanje, plastenička proizvodnja cvijeća i povrća)
- 3. Rad u zajednici edukativni rad u osnovnim i srednjim školama sa učenicima i nastavnicima, roditeljima, te javne tribine i drugi vidovi komunikacije sa građanima na podizanju svijesti o ovom problemu

Zbrinjavanje žena i djece žrtava nasilja – sigurna kuća

godina	broj žena	broj djece	djeca bez roditeljske pratnje
2005.	97	154	-
2006.	82	124	-
2007.	109	129	18
2008.	115	138	12
2009.	86	98	7

Pravna pomoć

Sve klijentice koje su boravile u Sigurnoj kući, kao i djeca bez roditeljskog staranja/praćenja imali su pravnu pomoć i savjetovanje kako bi bili upoznati sa svojim pravima, koja su neophodna za ostvarivanje njihovih daljnjih ciljeva. Npr. upoznavanje sa postupkom brakorazvodne parnice, koja su dokumenta neophodna

za pokretanje postupka, koje institucije su uključene u proces, povjeravanje djece na brigu i staranje, proces smještaja djece u hraniteljske porodice ili institucionalno zbrinjavanje i niz dr. pravnih savjeta. Sudovi i tužilaštva u poslednje vrijeme pozivaju osoblje Sigurne kuće da svjedoče u procesu što je s jedne strane pozitivno, a s druge strane je i opterećujuće jer oduzima dosta vremena.

Psihološki (savjetodavni i terapijski) rad

Psihoterapijski rad u skloništu obuhvata intervencije unutar kriznog zbrinjavanja žrtava, obrade traumatskih događaja, emocionalnog osnaživanja, terapijskog tretmana specifičnih emocionalnih poremećaja... U širem spektru psiholoških aktivnosti imamo psihološke radionice sa djecom, kao i grupni rad sa ženama. Ove aktivnosti obuhvataju edukativne radionice na različite teme, kao što su uspješno prevazilaženje i izlazak iz konflikta, nasilje i mehanizmi njegovog preživljavanja, podizanje samopouzdanja, organizovanje kreativnih igraonica... Rad sa djecom podijeljen je na rad sa mlađim uzrastom (ispod 7 godina) i rad sa starijim uzrastom (preko 7 godina). Bez obzira na uzrast, uvijek se teži osnaživanju djece, pruža im se pomoć u lakšem sticanju uvida u ono što im se desilo (ili se dešava) i načinima kako da se ubuduće nose sa emocijom straha, osjećanja krivice...

Mlađi uzrast, obično, prolazi kroz terapiju igrom, crtežom ili grupnim radom sa djecom.

Efekte ovog rada najbolje mjerimo stepenom njihove prilagođenosti i emocionalne stabilnosti tokom boravka u skloništu, a o dugotrajnim efektima je teško govoriti, s obzirom na neizvjesnu budućnost koja ih, uglavnom, čeka.

Socijalni rad

Individualni razgovori obavljaju se sa svakom klijenticom u cilju stvaranja rješenja. Radi se na realnom sagledavanju stanja u kojem se nalaze, upoznavanju postojećih resursa i kreiranja plana kako izaći iz postojeće situacije. Svaku realnu odluku podupiremo i osnažujemo ih kako bi smogle snage da izdrže proces do njegove realizacije.

Struktura žena u grupama je različita, jer potiču iz različitih socijalnih sredina, različitog su obrazovnog nivoa, različitih starosnih godina, neke nisu socijabilne i teško uspostavljaju socijalni kontakt. Cilj grupnih razgovora jeste da se postigne prevazilaženje različitosti, uspostavljanje socijalnih kontakata, razmjena iskustava i načina izlaženja iz problema.

Izgradnja socijalne mreže podrazumjeva uspostavljane i obnavljane pokidanih veza između članova porodice. Cilj je obnoviti i ojačati socijalnu mrežu, kako bi se

postigla pomoć i podrška za daljnju saradnju i izlaženje iz kriznih situacija. Uspostavljanje socijalne mreže je veoma bitno za psihosocijalnu reintegraciju korisnika.

Postignuti rezultati i poteškoće

Za svaku klijenticu smo kroz uzimanje soc. anamnestičkih podataka stekli uvid u njenu ličnu problematiku, te su i preduzimani koraci daljeg zbrinjavanja (onoliko koliko je bilo u domenu naših mogućnosti, a ponekad i izvan toga).

Za svaku od njih je neophodno intervenisati i u lokalnim centrima za socijalni rad, tražeći od njih da se zauzmu za svaki pojedinačni slučaj, a naročito kada je riječ o ženama sa djecom. O efektima ovog rada najbolje govore podaci dobijeni u "after care" aktivnostima, gdje je uočen napredak u socijalnom funkcionisanju kod većine naših korisnica.

Nešto lošije podatke dobijamo kada je riječ o djeci, jer je ovdje objektivno naš uticaj najmanji (pošto centri preuzimaju sve aktivnosti kao zakonski staratelji). Ono što jedino ohrabruje jeste činjenica da su sada radnici u centrima za socijalni rad znatno senzibilniji za saradnju s nama, ali im je i dalje (za sve neuspjehe) osnovno opravdanje nedostatak novca.

Body terapija

Podrazumijeva manuelnu masažu odgovarajućih tačaka na tijelu kojom se postiže dobra fizička relaksacija kao i osjećaj zadovoljstva, a na taj način se vraća i jača samopouzdanje. Masiranjem određenih tačaka postiže se tjelesna relaksacija i žene su naučile na koji način se mogu osloboditi stresa i negativne energije, a što im pomaže u daljem psihoterapijskom radu koji ima za cilj njihovo osnaživanje i stabilizaciju.

Medicinski rad

U Skloništu se po prijemu obavljaju razgovori sa klijenticama i djecom na osnovu kojeg se dobija uvid u psihofizičko stanje i pravi dalji plan rada. Tada se pravi plan rada za svaku klijenticu/dijete koji podrazumijeva zdravstveno prosvjećivanje i potrebne medicinske intervencije.

Medicinski rad podrazumijeva medicinsku obradu svake klijentice i djeteta koji prođu kroz Sigurnu kuću. Cilj uzimanja medicinskih podataka (lična ili heteroanamneza) i medicinske dokumentacije, ukoliko je klijentica ima, je praćenje objektivnih i subjektivnih simptoma i znakova koji su bitni procjenitelji daljeg plana

rada koji u određenim situacijama zahtijeva uključivanje ljekara određenih specijalnosti, vađenje nalaza kao i primjena odgovarajuće terapije (sekundarna prevencija).

Cilj zdravstvenog prosvjećivanja jeste da se zainteresuju za svoje zdravlje, edukuju o prevenciji mnogih bolesti i stanja, nauče i usvoje znanja koja su im potrebna i koja će im pomoći da lakše prebrode trenutnu bolest i situaciju i koji svojim usvajanjem mogu da prenesu na svoje bližnje i okolinu.

Pedagoški rad

Individualni rad sa djecom podrazumijeva savjetodavne razgovore, pedagoško ispitivanje u odnosu na vaspitno obrazovni status djeteta i u skladu s tim vaspitno obrazovni rad sa djetetom, te pružanje pomoći u obavljanju školskih zadataka, praćenje djeteta u adaptacionom periodu i njegovo funkcionisanje u grupi, pružanje neposredne pomoći u prevazilaženju teškoća

Grupni rad podrazumijeva grupne razgovore sa djecom o organizovanju slobodnog vremena, ličnoj higijeni i higijeni grupe, te grupne razgovore u cilju operativnog rješavanja nastalih problema u organizaciji (funkcionisanju grupe, radu i disciplini, nepristojnom ponašanju i sl.). Grupni rad podrazumijeva i edukativno - kreativne radionice koje imaju i terapijsku namjenu jer djeca uglavnom imaju iste probleme kao i njihove majke (psihosomatske poremećaje kao što su glavobolja, depresija, problemi sa spavanjem, osjećaj beznadežnosti i izgubljenosti, anaksioznost...), te je usmjeren i na obradu traumatskog događaja, pri čemu je važno vratiti djetetu poljuljanu sigurnost u sebe i osnovno povjerenje u ljude.

Za rad sa djecom koriste se različite metode i tehnike (npr. metod individualnih i grupnih razgovora, metod motivisanja i stimulisanja, metod navikavanja, ograničavanja, metod igre...) zavisno od njihovih razvojnih stadija i intelektualno emocionalne zrelosti.

Pedagoški rad u Sigurnoj kući odnosi se i na savjetodavni rad sa majkama u cilju lakšeg suočavanja sa svim razvojnim teškoćama i problemima djeteta u procesu odrastanja, učenja vještina roditeljstva i tehnika podrške kao i adekvatnog odnosa prema djeci u vaspitnom procesu. Takođe, pedagoški rad podrazumijeva i instruktivno - konsultativni rad sa nastavnicima i drugim stručnim saradnicima, kao i vođenje pedagoške dokumentacije.

U radu sa djecom primijećeno je da se djeca lakše suočavaju sa različitim senzacijama (ljubav, strah, ljubomora, moć - nemoć, ljutnja, tuga, radost). Kroz interakciju sa drugima djeca su uviđala svoje i tuđe granice, razvijala samosvijest i samopouzdanje. Jedan od postignutih rezultata tokom rada sa djecom je i smanjeno

problematično ponašanje, osjećaj izgubljenosti i frustracije. Takođe, zahvaljujući dobroj saradnji pedagogice sa nastavnicima i majkama, koje su bile motivisane da pomognu u prevazilaženju problema u učenju i ponašanju njihove djece, djeca su postepeno razvijala povjerenje u sebe i druge što je uticalo i na postizanje boljeg uspjeha u školi.

Okupacione aktivnosti

U Skloništu su na raspolaganju sljedeće aktivnosti: pravljenje kolača, kurs šivanja i krojenja, pletenje, vezenje, pravljenje predmeta od vune i konca, slikanje na platnu i staklu, izrada ikebane i različitih ukrasnih predmeta, informisanje kroz dnevne i sedmične novine, literarni klub, poljoprivredne aktivnosti – plastenička proizvodnja povrća i cvijeća za sklonište; sa djecom izrada panoa, ukrasa, slikanje i dr. Veliki broj djece pokazao je interesovanje za okupacione aktivnosti i rado su se uključivali u grupni i individualni rad.

Specijalističke zdravstvene uloge

Ljekari specijalisti iz određene oblasti angažuju se po potrebi, a to su psihijatar, ginekolog, internista, pedijatar i dr. Pregledi se obavljaju unutar skloništa, a veoma često u zdravstvenim ordinacijama i Bolnici u Doboju. Imamo izuzetno dobru saradnju i obično naše korisnice bivaju po hitnom postupku tretirane. Ljekari specijalisti se angažuju radi edukacije iz zdravstvenog prosvećivanja žena i djece.

After care – briga poslije za žene i djecu bivše korisnike

Briga poslije je praćenje klijentica i djece po izlasku iz Sigurne kuće u novoj sredini, njihove adaptacije i izgradnja socijalne mreže. Briga poslije obavlja se kroz kućne posjete i ima za cilj pružiti podršku u osamostaljivanju ako se klijentica osamostalila, a ako se vratila mužu, pratiti re-uspostavu partnerskog i porodičnih odnosa. Briga poslije uključuje i nastavak zdravstvenog prosvećivanja klijentice i praćenje njenog i zdravstvenog stanja njene djece.

Prva kućna posjeta obavlja se se sedam do deset dana po izlasku klijentice iz skloništa. Naredna posjeta je kroz mjesec dana, a kasnije se na osnovu snimljene situacije i kontakata telefonom pravi plan kućnih posjeta za svaku klijenticu. Zavisno od procjene, kućne posjete se prvu godinu obavljaju svaka dva do tri mjeseca. Poslije godinu dana po izlasku klijentice iz Sigurne kuće posjete se obavljaju po potrebi. Međutim, socijalna radnica i dalje održava taj kontakt putem telefona tako da se briga poslije nikada i ne prekida.

Postignuti rezultati:

Podrška u osamostaljivanju i prekidu lanca nasilja. Takođe, lakše uspostavljanje kontakta sa institucijama, upoznata sa svojim pravima i pravima iz socijalne dječije zaštite, uspostavljena socijalna mreža, osnažene, resocijalizovane, pozitivan pogled na vlastite resurse.

Zdravstvena prosvećenost se proširila na cijelu porodicu gdje klijentica i dijete žive i sagledana je cijela zdravstvena situacija i na osnovu nje napravio se plan koji podrazumijeva praćenje zdravstvenog stanja cjelokupne porodice.

Poteškoće

Kao i u svakom poslu, susrećemo se sa različitim poteškoćama u toku realizacije aktivnosti, ali zahvaljujući iskustvu koje imamo, timu koji je uvijek spreman da maksimalno uloži napore problemi se prevazilaze. Ključni problem s kojim se suočavamo mi i naše korisnice je viđanje djece sa nasilnim ocem koji uglavnom koristi djecu kao sredstvo uticaja na majku (žrtvu) bilo u pravcu njenog povratka u zajednicu, bilo da joj prenose njegove najčešće prijeteće poruke koje imaju obeshrabrujući efekat na ženu. Na ovaj način on nastavlja nasilje u smislu "produžene" kontrole i uticaja na donošenje njenih sopstvenih odluka.

Nastavljena je praksa institucija da djecu, žrtve nasilja, smještaju u sklonište bez pratnje i staranja roditelja ili bližih srodnika. Za razliku od ranijih godina, kada je ovaj problem bio gorući za naš Tim i kada se dosta energije uložilo na prevazilaženju ovog problema, postignut je i mali napredak u odnosu na prethodni period. Radi se o tome da djeca, nakon što budu smještena u Sigurnu kuću, ostaju znatno kraći period u skloništu, nego ranije. Institucije (prvenstveno centri za socijalni rad) sada znatno brže i intenzivnije rade na problemu dječijeg (trajnog) zbrinjavanja. Na ovo je uticalo nekoliko faktora. Jedan od značajnijih jeste naše insistiranje na boljoj koordinaciji i saradnji sa institucijama (zahvaljujući radu na uspostavljanju referalnih mehanizama), ali i promjeni politike države po pitanju zaštite djece (došlo do značajnih zakonskih promjena u oblasti Porodičnog zakona i Zakona o zaštiti od nasilja u porodici). Iako mi još uvijek nismo u potpunosti zadovoljni načinom na koji se rješavaju trajna zbrinjavanja djece (mi se zalažemo za vaninstitucionalno zbrinjavanje), ipak smo ohrabreni činjenicom da je došlo do određenog pomaka. Nadamo se promjeni na bolje.

U prilog prethodnoj temi, kao poteškoću imamo i veliki broj djece koja su po drugi put (ili više puta) smještena u sklonište. Naime, ovdje opet imamo propust organa starateljstva (CZSR) koji su, zahvaljujući njihovim pogrešnim procjenama, vratili djecu u primarne porodice, gdje su se ponovili slučajevi nasilja. Sa

povratnicima ove kategorije (govorimo o djeci) imamo dvostruki problem - nakon što smo jednom djelovali u pravcu njihovog osnaživanja i uspostavljanja povjerenja, kada dođu po drugi put u sklonište, rad je dvostruko teži – još jednom idemo sve ispočetka, a nema naznaka za njihovu sigurniju budućnost. Oni rijetko vjeruju da će za njih ikada biti bolje.

Kada govorimo o ženama, koje su smještene u Sklonište, onda se kao ključni problem javlja viđanje djece sa nasilnim ocem. Očevi često koriste djecu i viđanje djece kao sredstvo da se utiče na majku (žrtvu) bilo u pravcu njenog povratka u istu zajednicu, bilo da joj prenose njegove poruke koje često imaju obeshrabrujući efekat na ženu. Na ovaj način on nastavlja svoje nasilje u smislu "produžene" kontrole i uticaja na donošenje njenih sopstvenih odluka.

Postupak povjere djece na čuvanje je u većini slučajeva težak i naročito pogađa djecu jer se roditelji, najčešće otac, grčevito bore da dokažu da djeca treba da budu njemu povjerena na čuvanje i vaspitanje. Koriste najrazličitije pritiske, ucjene i prevare kako bi ubijedili dijete/djecu da se sa majkama vrate kući. Kada ne uspiju u toj namjeri onda čine različite mahinacije da dokažu da oni imaju bolje uslove da izdržavaju djecu. Djeca se nalaze "između dvije vatre" i njima je najteže jer oni vole i jednog i drugog roditelja. Kada iscrpe sve mogućnosti da "pridobiju" dijete za ostvarenje svojih ciljeva, najčešće tada i prestaje njihov interes za djecu, što opet pogađa najviše djecu.

<u>Izdržavanje djece</u> – djeca najčešće bivaju povjerena majci na čuvanje i vaspitanje a otac se obavezuje da plaća izdržavanje djeteta zavisno od svojih mogućnosti. U ovom dijelu postupka otac najčešće pokušava da dokaže da su njegova primanja mala i sud donosi odluku o izdržavanju a sredstva dosuđena za izdržavanje nisu dovoljna za zadovoljavanje najosnovnijih potreba djeteta. Na žalost, ni taj iznos očevi ne plaćaju redovno, pa su majke, kao zakonske zastupnice, prinuđene da pokreću sudski postupak za plaćanje alimentacije.

<u>Sudski postupak podjele zajednički stečene imovine</u> – žrtve nasilja su i poslije razvoda i dalje žrtve, ovog puta institucija sistema, sudski procesi za podjelu stečene imovine traju godinama, a imovina je u međuvremenu obezvrijeđena, često prodata ili uništena.

Kada je riječ o žrtvama, one su najčešće žrtve svojih muževa ili očeva. Nešto rjeđe smo se susretali sa slučajevima zlostavljanih majki od strane svoje djece (najčešće od strane sina i još rjeđe od strane svekra ili svekrve). Nemoguće je zamisliti slučaj gdje partnersko nasilje nije ostavilo traga na djecu, makar oni bili samo posmatrači nasilja. Dakle, djeca su najčešće dvostruke žrtve nasilja: prisustvuju nasilju oca nad majkom, a vrlo često i sami postaju žrtve istih očeva ili na kraju iscrpljenih i očajnih majki koje više nemaju snage, ni volje za dalje produktivno vaspitanje svoje djece.

NEKI OD MEHANIZAMA PRODUŽAVANJA NASILJA U PORODICI

Ono što je naročito važno, kada je riječ o djeci, jeste da vrlo često nasilje rađa nasilje. Nasilje nad djecom se višestruko vraća zajednici kao efekat bumeranga. Naime, djeca koja trpe nasilje, vrlo često, postaju ili budući nasilnici, ili alkoholičari, ili duševni bolesnici ili se javljaju kombinovani poremećaji i sl. Na ovaj način svaki put kada zajednica zakaže u sprečavanju nasilja dala je sebi autogol.

Na leđima zajednice biće iste te žrtve koje će stvarati nove porodice i nove krugove patnje. Centri za socijalni rad će se nositi sa generacijskim problemima i izdvajaće uvijek nova i nova sredstva, liječenja koja su skupa pašće na teret zajednice, a samim tim gubiće i priliku za nekog srećnog člana zajednice.

Djeca iz ovakvih porodica često imaju poteškoća i u učenju i druženju. Ta djeca su zaplašena, željna ljubavi i pažnje, pozitivnih modela koje ili ne dobijaju ili dobijaju na pogrešan način. Sve to utiče da ova djeca stvore negativnu sliku o sebi, nisko samopoštovanje i samopouzdanje. Na ovaj način se trajno formiraju ličnosti koje će sebe vidjeti kao tako rođene i kojim nema pomoći.

Najčešći način komunikacije sa sredinom koji su naučili u porodici je ili stid i povlačenje ili napad i agresija. Oba načina su neadaptivna u sredini, što ih još više odbija od vršnjaka, ali i nastavnici nemaju način da izađu na kraj s njima, te ih obasipaju jedinicama i ukorima. Sve to postaje nova potvrda njihovog doživljaja bezvrijednosti, niskog samopoštovanja i samopouzdanja, kao i negativne slike o sebi, što će učvrstiti njihova neprilagođena ponašanja. Time se krug zatvara.

Kada odrastu, vrlo često postaju ili nove žrtve ili novi nasilnici. Prije mjesec dana u Sigurnoj kući zbrinuli smo mladu ženu čiji je muž prije osam godina sa majkom bio štićenik Sigurne kuće. No, ovaj slučaj se ne smije uzeti zdravo za gotovo. Postoje tzv. rezilijentna djeca ili maslačkova djeca. Riječ je o jednom manjem broju njih koji, bez obzira kroz kakve uslove života prošli, na kraju ne pokazuju drastične posljedice viktimizacije. Ipak, pokazalo se da su takva djeca ili imala prethodno zdravo učvršćene figure ili su kasnije dobili adekvatnu brigu i njegu što je umanjilo dugotrajne efekte nasilja.

Kako god da posmatramo, sredina je jedan od KLJUČNIH FAKTORA razvoja buduće ličnosti. Ukoliko to imamo na umu lakše ćemo prihvatiti sve aktivnosti usmjerene na sprečavanje nasilja i pomoć žrtvama nasilja. Sve u svemu, za njih počinje da važi pravilo: JEDNOM ŽRTVA – UVIJEK ŽRTVA!

One osobe koje imaju više samopouzdanja i samopoštovanja brže izlaze iz ovog kruga nasilja, lakše se nose sa problemima svakodnevnice i ne smatraju da je očajnički važno da se oslanjaju na partnera ili nečiju tuđu pomoć. Obično se te osobe i ne oslanjaju na službe pomoći, nego problem rješavaju samostalno ili uz pomoć svojih najbližih.

RAD U ZAJEDNICI

Aktivnosti su usmjerene i na rad u zajednici gdje je jedan veliki dio pažnje posvećen podizanju svijesti kako šire javnosti, tako i institucija koje se bave problematikom nasilja. Ovdje nam je glavna misija razbijanje predrasude da je nasilje privatna stvar porodice ili pojedinca/ke kojoj se dešava (Lično je politično!) pri čemu se intenzivno borimo da dovedemo problem nasilja nad ženama i djecom na dnevni red političkog života. Sa učenicima srednjih škola u Modriči realizujemo edukativne radionice na kojima se sa mladima obrađuju, pored polno baziranog nasilja, i pitanja etničke tolerancije. Što se tiče rada sa djecom u zajednici, pet godina je prikazivana predstava "Osloni se na mene" u kojoj glume djeca a tema je seksualno zlostavljanje djece i nasilje u porodici.

Lobiranje i zalaganje

Zbog svega gore rečenog, stručno osoblje UG "Budućnost"je procijenilo da je neophodno uspostaviti bolju komunikaciju i saradnju sa institucijama koje su i zadužene za zaštitu od nasilničkog ponašanja. Predstavnici svih lokalnih institucija u Modriči učestvovali su u pripremi i izradi Referalnih mehanizama (mehanizama upućivanja) za zaštitu od nasilja u porodici, Skupština opštine Modriča potpisala je Protokol o saradnji sa svim relevantnim institucijama (policija, centar za socijalni rad, dom zdravlja, škole, obdanište) koje su obavezane da provode ove mehanizme i o tome redovno izvještavaju Opštinu Modriča kao nosioca ovih aktivnosti. Isti protokoli potpisani su i u opštinama Derventa, Šamac, Petrovo i Brod.

Unutrašnji razvoj organizacije

Menadžment UG "Budućnost"od početka svog djelovanja osposobljavanje stručnih radnika, što se pokazalo kao najbolja investicija. Već tri godine Tim skloništa učestvuje na edukacijama iz porodične sistemske terapije, angažovan je supervizor koji održava redovne dvomjesečne supervizije koje su znatno doprinijele podizanju radne efikasnosti članica Tima, njihove profesionalizacije, kao i prevencije od "sagorijevanja". Tim ima redovne sedmične sastanke na kojima se referiše o svim provedenim aktivnostima u skloništu, analizira rad, planiraju aktivnosti za narednu sedmicu. Ovdje se takođe iznose problemi sa kojima se suočavaju članovi Tima i traže se načini uspješnog prevazilaženja problema. Psihologinja je završila REBT trogodišnju edukaciju, a pedagogica je završila III godinu stručnog usavršavanja iz Sistemske porodične terapije.

Vanjski

Radom na razvoju tima i jačanju unutrašnjih kapaciteta istovremeno se trudimo da radimo na jačanju vanjskih kapaciteta kroz programe koji omogućavaju profesionalno osnaživanje institucija koje se bave problematikom nasilja. Kroz sve aktivnosti koje realizujemo ova komponenta zauzima važno mjesto u našem radu, jer smo svjesni da ništa ne možemo postići ukoliko institucije ne budu efikasnije i senzibilnije. Iz tih razloga mislimo da je rad na primjeni referalnih mehanizama bio od izuzetnog značaja, ali smo svjesni da i pored svega i dalje moramo biti vrlo uključeni u ovaj segment rada sve dok ova oblast ne postane predmetom njihovog potpunog interesa. U tom smislu ćemo u narednom periodu pokušati da proširimo svoje djelovanje na područje cijele dobojske regije kako bi sve institucije u području koje pokriva sigurna kuća u Modriči imale približna znanja i senzibilnost.

DJECA U SIGURNOJ KUĆI

Kako je to biti dijete i biti smješten/a u Sigurnu kuću? Djeca to najbolje znaju, ali oni/e nam to, najčešće, ne znaju reći. Oni koji znaju odgovoriti na ovo pitanje obično kažu "dobro i nikad vas nećemo zaboraviti!". No, kakva je stvarnost?

Kako se u Sigurnu kuću smještaju djeca različitih uzrasta, sa različitim porodičnim vezama, dinamikom, navikama i sl, tako su i njihova ponašanja, kao i reakcije na iskustva nasilja i njihov smještaj u sklonište, uglavnom, različiti. U najuopštenijoj podjeli, dvije su grupe djece kod nas – onih sa roditeljskom, tačnije majčinskom pratnjom i onih bez pratnje roditelja. Djeca su ili indirektne žrtve nasilja zbog sukoba roditelja ili direktne od strane roditelja, bliskih srodnika, nepoznatih lica...

Sve to govori o jednom, da je svako dijete koje je u skloništu doživjelo nesreću na svoj način. Šta radimo s djecom u Skloništu? Sama činjenica da imaju sigurno okruženje, da je izloženost nasilju prestala, uveliko popravlja stvari. Osim toga, u zavisnosti od uzrasta, djeci se kroz terapijski i pedagoški rad (kroz igru najčešće) vraćaju povjerenje u ljude, osjećaj samopoštovanja i samopouzdanja, kao i učenje novih oblika komunikacije i određenih vještina. Posebno pozitivan efekat imaju djeca koja su s majkama, jer se kroz terapijski i savjetodavni rad pomaže majkama da uvide ili nauče bolje načine komuniciranja s djecom, da primjenjuju principe pozitivne discipline, što značajno pomaže djeci u prevazilaženju traumatskih iskustava i posljedica koje one sobom nose.

Ono što otežava stvari u velikoj mjeri jeste činjenica da su brojna djeca u Skloništu smještena bez roditeljske pratnje, jer su obično roditelji uzrok njihovog boravka u Skloništu. Ovo osoblju znatno otežava rad, jer ma koliko Sklonište bilo

uređeno kao dom, ono ne pruža djetetu i porodični ugođaj. Djeca obično "lutaju" od profesionalca do profesionalca, bez mogućnosti da se dugotrajno emocionalno vežu i uspostave nove stabilne veze koje će omogućiti njihov stabilan psiho-socijalni razvoj. Pritom, najčešće se dešava da u Skloništu posmatraju drugu djecu koja borave sa svojim majkama, što onda dodatno komplikuje stvari i kod djece izaziva najrazličitije reakcije, od emocionalnih u kojima doživljavaju tugu koja graniči sa depresijom do ponašanja koja često zovemo "nemogućim", jer njihova potreba za pažnjom tad prelazi uobičajene granice. Ukoliko tome dodamo i izuzetno duge boravke djece u Skloništu (a dešavalo se da ih centri ostavljaju i po tri mjeseca), onda već teško možemo govoriti o bilo kakvim "normalnim" uslovima za razvoj, a o brojnim dječijim pravima postaje bespredmetno i govoriti.

Ukoliko tome dodamo i činjenicu da različiti oblici nasilja ostavljaju različite posljedice, a da seksualno nasilje nad djecom ostavlja duboke i neizbrisive tragove, te da ono spada među najtraumatičnija iskustva djeteta, onda se može zamisliti koliko senzibiliteta, razumijevanja i profesionalizma zahtijeva ova vrsta pomoći djeci u Skloništu!

S druge strane, ako pitate profesionalce u našem Skloništu, koje kategorije korisnika vam predstavljaju najveći problem, šta vas najviše boli u vašem radu? Odgovor je, gotovo uvijek, isti: "djeca i stara lica." Vjerovatno to dovoljno govori o ovom problemu. Ma koliko bili profesionalci, oni su prije svega ljudska bića, čija saosjećanja za ljudsku patnju prelaze profesionalne granice kod najranjivijih kategorija ljudskog roda, pri čemu su djeca, ipak, na prvom mjestu!

Sanja Sumonja, dipl. psiholog

Inspektor za maloljetničku delinkvenciju CJB Banja Luka

ZAŠTITA DJECE OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA

Apstrakt: Da li je seksualno zlostavljanje djece i maloljetnika pošast savremenog doba ili pojava stara vijekovima? Možemo li za seksualne zlostavljače djece reći da su u pitanju osobe koje su bolesne i nestabilne i koje treba liječiti? Da li je seksualno zlostavljanje djece sporadična ili masovna pojava? Zbir pojedinačnih incidenata ili vijekovima čuvana «javna tajna» od koje svi pomalo zaziru?

Ključne riječi: postupanje policije, rad policije sa oštećenom djecom, preventivne aktivnosti.

POSTUPANJE POLICIJE

U svom radu sa djecom i maloljetnicima žrtvama seksualnog zlostavljanja policija postupa u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku Republike Srpske, Krivičnim zakonom Republike Srpske, Konvencijom o pravima djeteta, Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju. Sve mjere i radnje od strane policije preduzimaju se uz saglasnost nadležnog tužilaštva. Razgovor sa djecom i maloljetnicima obavlja se samo u prisustvu roditelja, staratelja ili predstavnika organa socijalnog staranja – postupa se sa posebnom pažnjom a sve u cilju zaštite najboljeg interesa djeteta.

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE DJECE

Na području Bosne i Hercegovine zabilježeni su slučajevi seksualnog zlostaljvanja djece od 3, 4 ili 5 godina. Prema dosadašnjim iskustvima u BiH, kao izvršioci seksualnog zlostavljanja djece i maloljetnika najčešće se javljaju osobe bliske djetetu (roditelj, rođaci, nastavno osoblje, vjerski učitelj).

STATISTIČKI POKAZATELJI

2008. GODINA

Član KZRS	No-in diala	Broj	ŽRTVE	
	Naziv djela		dječaci	djevojčice
193	Silovanje	15		
194	Obljuba nad nemoćnim licem	2	1	17
195	Polno nasilje nad djetetom	20		
196	Obljuba zloupotrebom položaja			
197	Zadovoljenje polnih strasti pred drugim	1		3
198	Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije	5		
199	Iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju			
200	Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije	1		2
201	Rodoskrvljenje	2		4

2009. GODINA

Član	Nia-in diala	Broj	ŽRTVE	
KZRS	Naziv djela		dječaci	djevojčice
193	Silovanje	9	0	3
194	Obljuba nad nemoćnim licem	6	1	2
195	Polno nasilje nad djetetom	14	2	14
196	Obljuba zloupotrebom položaja	0	0	0
197	Zadovoljenje polnih strasti pred drugim	3	0	1
198	Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije	3	0	0
199	Iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju	1	3	1
200	Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije	0	0	0
201	Rodoskrvljenje	1	0	1

Statistički pokazatelji govore u prilog tome da je seksualno zlostavljanje i seksualno iskorišćavanje djece i maloljetnika pojava koja je svakako prisutna u BiH, međutim, postavlja se pitanje da li oslikava pravo stanje ove problematike?

Postavlja se, naravno, i pitanje tamne brojke kad su u pitanju ova krivična djela. S tim u vezi je i sljedeće pitanje:

ZBOG ČEGA SE SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE DJECE NE PRIJAVLJUJE NADLEŽNIM ORGANIMA?

NEKI OD RAZLOGA SU SLJEDEĆI:

- STRAH zlostavljači vrše razne vrste pritisaka i ucjena na djecu koju zlostavljaju
- NEPOVJERENJE priče o seksualnom zlostavljanju plod su dječije mašte i obične dječije izmišljotine
- PROBLEM DOKAZIVANJA kako dokazati da je dijete zaista doživjelo seksualno zlostavljanje
- OSUDA OD STRANE OKOLINE patrijarhalna sredina i stid zbog onoga što se desilo djetetu
- STIGMATIZACIJA I DODATNA VIKTIMIZACIJA ZLOSTAVLJANOG DJETETA dosadašnja iskustva žrtava
- ZABLUDA DA JE O PROŽIVLJENOM ZLOSTAVLJANJU NAJBOLJE NE PRIČATI
   dijete će vremenom zaboraviti
- NEPOVJERENJE U POLICIJU I PRAVOSUĐE

RAD POLICIJE SA DJECOM - ŽRTVAMA SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA

Prvo i osnovno pravilo prilikom rada sa djecom za koju postoji sumnja da su žrtve seksualnog zlostavljanja od strane njima poznate ili nepoznate osobe je uložiti maksimalan napor u cilju zaštitite žrtve od dodatne traumatizacije. Sa žrtvom seksualnog zlostavljanja postupa se sa posebnim oprezom. Svi napori usmjereni su na prilagođavanje infrastrukture i kadrovskih mogućnosti u radu sa oštećenim djetetom, a sve u cilju zaštite žrtve i najboljeg interesa oštećenog lica, odnosno djeteta.

U posljednje vrijeme unutar Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske učinjeni su određeni iskoraci kad je u pitanju rad policije po ovoj problematici. Odmah po saznanju da je nad djetetom izvršeno seksualno zlostavljanje, u rad sa djetetom se uključuje klinički psiholog koji se angažuje od strane policije. Prije bilo kakve komunikacije ovlašćenog službenog lica sa djetetom, klinički psiholog izvrši psihološku opservaciju i eksploraciju oštećenog lica, te daje nalaz i mišljenje o tome da li je moguće obaviti razgovor sa djetetom, te nalaz i mišljenje o emocionalnoj i socijalnoj zrelosti djeteta u odnosu na kalendarski uzrast.

Razgovor sa djetetom žrtvom seksualnog zlostavljanja obavlja se u posebno opremljenoj prostoriji sa kriminalističkim ogledalom koja se nalazi u prostorijama Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske u prisustvu roditelja (ukoliko isti nisu osumnjičeni za seksualno zlostavljanje) ili predstavnika nadležnog centra za socijalni rad. Prostorija je namještena tako da je prilagođena uzrastu djeteta. Razgovor sa oštećenim djetetom se vodi spontano, bez postavljanja sugestivnih pitanja. Uz saglasnost roditelja sačinjava se audio i video zapis obavljenog razgovora.

Od marta 2010. godine, u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, Uprave kriminalističke policije, formirano je Odjeljenje za sprečavanje visoko tehnološkog kriminaliteta. U okviru ovog Odjeljenja poseban akcenat u narednom periodu biće stavljen na obuku i edukaciju kadrova te borbu protiv dječije pornografije.

SARADNJA SA DRUGIM INSTITUCIJAMA

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske ulaže napore i otvoreno je za uspostavljanje saradnje sa svim društvenim subjektima koji u svom radu dolaze u dodir sa ovom problematikom. Saradnja je posebno izražena u radu na pojedinačnim slučajevima (centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove, centri za mentalno zdravlje, nevladine organizacije). Saradnja se realizuje i sa nadležnim ministarstvima kroz učešće u radnim grupama, te pripremama inicijativa za izmjene i dopune potrebnih zakona radi unapređenja stanja u ovoj oblasti.

Saradnja MUP-a sa drugim institucijama i organizacijama se odvija i kroz razmjenu iskustava radi unapređenja i usavršavanja rada na ovoj problematici. Primjer ovoga predstavlja posjeta delegacije MUP-a RS Poliklinici za zaštitu djece grada Zagreba koja predstavlja primjer izuzetno dobre prakse u radu sa djecom žrtvama seksualnog zlostavljanjanja, te planiranje intenziviranja saradnje radi edukacije kadra koji unutar Ministarstva unutrašnjih poslova radi na ovoj problematici.

PREVENCIJA SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA

Na žalost, može se konstatovati da su preventivne aktivnosi, kad je u pitanju seksualno zlostavljanje djece, svedene na minimum ili da ih uopšte nema. Prevencija seksualnog zlostaljanja djece trebala bi da se odvija na najmanje tri nivoa, i to:

PRIMARNA PREVENCIJA – rad na podizanju javne svijesti, medijske poruke da je svako zlostavljanje djece, pa tako i seksualno, odgovornost cijele zajednice. Edukacija roditelja i djece o zdravom razvoju seksualnosti i osnovnim pravilima seksualnog ponašanja.

SEKUNDARNA PREVENCIJA – usmjerena na visokorizične grupe u populaciji – djeca razvedenih roditelja, djeca roditelja ovisnika, djeca koja pripadaju delinkventnim grupama, djeca koja su izložena ranim seksualnim odnosima... Sastoji se u stvaranju grupa podrške za ranjivu djecu i odarsle (centri za socijalni rad, NVO, domovi zdravlja, centri za mentalno zdravlje...).

TERCIJARNA PREVENCIJA – odnosi se na tretman za djecu – maloljetnike žrtve seksualnog zlostavljanja, kao i tretman za počinioce.

Kad je u pitanju tercijarna prevencija, nezaobilazno je pitanje kadra kompetentnog za rad na ovoj problematici – pitanje senzibiliteta i edukacije.

PREVENTIVNE AKTIVNOSTI MUP-a RS

Tokom školske 2009/10. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske realizovalo je niz preventivnih aktivnosti u radu sa djecom, maloljetnicima, roditeljima te nastavnim osobljem, koje su ohrabrene od strane pomenutih subjekata. U narednom periodu MUP RS planira intenzivirati aktivnosti koje se odnose na kontinuiranu edukaciju učenika, roditelja i nastavnog osoblja u osnovnim školama, posebno na planu zloupotrebe informaciono - komunikacionih tehnologija i mobilnih telefona sa posebnim akcentom na socijalnu mrežu "Facebook".

ZAKLjUČCI I PREPORUKE

Seksualno zlostavljanje djece i maloljetnika je pojava koja je u određenoj mjeri prisutna u našem okruženju.

Neophodno je uključivanje i angažovanje svih raspoloživih resursa na preventivnom djelovanju (mediji, NVO, vrtići, škole, centri za socijalni rad, policija), te podizanju svijesti šire javnosti o ovom problemu.

Neophodna je edukacija kadra koji u svom radu dolazi u dodir sa djecom i maloljetnicima (vaspitači, učitelji/ce, nastavnici/ce, pedagozi, psiholozi u školama) koja će im pomoći da prepoznaju znakove i simptome seksualnog zlostavljanja djece i maloljetnika kao što su fizički i emocionalni znakovi, socijalno i eventualno samodestruktivno ponašanje.

Takođe je neophodna stalna edukacija osoba koje dolaze u kontakt sa seksualno zlostavljanom djecom nakon što je zlostavljanje prijavljeno (policija, centri za socijalni rad, tužilaštva, sudovi, zdravstvene ustanove), posebno u cilju sprečavanja ponovne traumatizacije žrtava u postupku.

Član 221. ZKP RS – Obaveza prijavljivanja krivičnog djela

Zdravstveni radnici, nastavnici, vaspitači, roditelji, staratelji, usvojitelji i druga lica koja su ovlašćena ili dužna da pružaju zaštitu i pomoć maloljetnim licima, da vrše nadzor, odgajanje i vaspitavanje maloljetnika, a koji saznaju ili ocijene da postoji sumnja da je maloljetno lice žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja, dužni su o toj sumnji odmah obavijestiti ovlašćeno službeno lice ili tužioca.

ZA KRAJ...

Seksualno zlostavljanje u djetinjstvu nije problem koji će proći sa odrastanjem. Djeca i maloljetnici koji su bili seksualno zlostavljani i nisu dobili adekvatnu pomoć, mogu odrasti u problematične odrasle osobe koje nose težak teret niskog samopoštovanja, srama i osjećaja krivice.

Seksualno zlostavljanje nije problem samo djeteta kojem se desilo i njegove porodice. Obaveza je cijelog društva, a posebno stručnjaka koji rade sa djecom i maloljetnicima da intenzivno rade na prevenciji ove problematike jer...

SVAKI PUT KAD POMOGNEMO DJETETU ČITKO ISPISUJEMO JEDNU STRANICU NAŠE BUDUĆNOSTI!

Darko Laksar, dipl pravnik

Savjetnik pravobraniteljice za djecu, Hrvatska

ZAŠTITA DJECE OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠTAVANJA

Seksualno zlostavljanje djece je jedan od najgorih oblika nasilja nad djecom. Zlostavljanje se često događa unutar obitelji, a počinitelji su najčešće članovi uže i šire obitelji. Osim što se zlostavljanjem krše djetetova prava, ometa se i djetetov razvoj, što podrazumijeva potrebu pružanja pravovremene stručne pomoći terapijskim radom s djecom žrtvama nasilja. Neprijavljivanje slučajeva seksualnog zlostavljanja djelomično umanjuje uspješnost prevencije i zaštite djece od seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja. Vezano za pružanje pravovremene pomoći djeci žrtvama nasilja, uočena je nedovoljna pokrivenost državnog područja ustanovama koje bi istovremeno mogle obavljati dijagnostiku, terapijski rad, forenzičku obradu i vještačenja čime bi se omogućilo djetetu na vrijeme dati iskaz, nužan za kazneni progon počinitelja. Ovo je važno zbog toga što je protekom vremena svakako otežano vođenje kaznenog postupka i dokazivanje krivnje.

Uz obvezu zaštite djece, prevencija seksualnog zlostavljanja je također određena odredbama Konvencije o pravima djeteta. Slijedom toga proizlazi odgovornost države i lokalnih zajednica za poduzimanje mjera, kojima će učiniti sve što je moguće u cilju sprječavanja seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece.

Zakonski okvir u Republici Hrvatskoj unutar kojega se ovaj pojavni oblik nasilja prevenira, procesuira i sankcionira predstavlja niz zakona (Kazneni zakon, Zakon o kaznenom postupku, Zakon o sudovima za mladež, Zakon o izvršenju kazne zatvora, Zakon o probaciji), Pravilnik o kaznenoj evidenciji te Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece od 2006. do 2012. godine. Osobito su važni postavljeni ciljevi Nacionalnog plana aktivnosti usmjereni na sustavno jačanje svijesti u društvu o važnosti zaštite djece od zlostavljanja i zanemarivanja, unapređivanje sustava zaštite djece od zlostavljanja, smanjenje slučajeva zlostavljanja djece, pravodobna identifikacija problema, odgovornost za brzo poduzimanje učinkovith mjera zaštite djece, jačanje profesionalne svijesti u obavljanju poslova zaštite djece, odnosno ukupno jačanje prevencije.

Za uspješno ostvarenje postavljenih ciljeva, predviđeno je provođenje mjera na državnoj razini donošenjem Nacionalne strategije za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja te Nacionalnog plana protiv seksualnog iskorištavanja djece uz nužnu

izradu prevencijskih i intervencijskih programa zaštite djece. Radi provedbe planiranih aktivnosti od velike je važnosti uskladiti ustroj i broj stručnjaka u institucijama koje provode mjere i programe, kao i osigurati primjerene uvjete za rad stručnjaka i njihovo stalno usavršavanje.

Vezano za zakonsku regulativu područja zaštite djece od seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja, u glavi XIV Kaznenog zakona (Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa) ističu se odredbe kojima je određeno da zastara kaznenog progona zbog počinjenog kaznenog djela počinje teći tek od nastupa punoljetnosti djeteta, da je utvrđena kazna zatvora za sva kaznena djela protiv spolne slobode i to od tri mjeseca za bludne radnje (čl. 193. st.1.) do 15 godina za kazneno djelo prisile na spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju (čl. 188. st. 2, 3. i 4. i čl. 189. st.4.), do dugotrajne kazne zatvora (od 20 d0 40 godina) za nasilni spolni odnošaj s djetetom. Uz kazne zatvora postoje i sigurnosne mjere kojima se sprječava počinjenje kaznenih djela. Dijelimo ih na medicinske (kurativne) i nemedicinske mjere. Medicinske mjere su obvezno psihijatrijsko liječenje (provodi se u zatvorskoj bolnici) u trajanju najdulje do pet godina, obvezno liječenje od ovisnosti (provodi se u posebnoj socijalno-terapijskoj kaznionici ili posebnom odjelu kaznionice), također u trajanju najdulje do pet godina te prislni smještaj u psihijatrijsku ustanovu (neubrojivi počinitelji kaznenog djela) uz mogućnost primjene hormonalne terapije. Nemedicinska mjera je zabrana obavljanja zvanja, djelatnosti ili dužnosti u najduljem trajanju od deset godina.

Radi daljnje zaštite djece, osobe pravomoćno osuđene za kaznena djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja ne mogu zasnovati radni odnos u školskoj ustanovi, biti u državnoj, regionalnoj, lokalnoj niti u službi u oružanim snagama, obavljati djelatnost udomiteljstva, volontirati u pružanju usluga djeci, sudjelovati, organizirati ili voditi u športska natjecanja te obavljati stručne poslove u športu, niti dobiti dozvolu za rad u autoškoli. U Republici Hrvatskoj, Ministarstvo pravosuđa vodi kaznenu evidenciju počinitelja kaznenih djela, ali za sada ne postoji zasebna evidencija počinitelja spolnih delikata na štetu djece. Podaci iz kaznene evidencije su dostupni samo sudovima i državnim odvjetništvima za potrebe vođenja kaznenog postupka. Iznimno se mogu, uz njihov obrazloženi zahtjev, dati na uvid ustanovama kojima su djeca ili maloljetnici povjereni na obrazovanje, odgoj, njegu ili skrb.

Za počinitelje ove vrste kaznenih djela može se primijeniti institut rehabilitacije nakon proteka roka od izdržane kazne i to 15 godina kod osude na kaznu dugotrajnog zatvora, deset godina kod osude na kaznu više od deset godina zatvora, pet godina kod osude na kaznu više od pet godina zatvora te tri godine kod osude na kaznu do pet godina maloljetničkog zatvora i novčanu kaznu. No, rehabilitacija ne može nastupiti za vrijeme trajanja izrečenih sigurnosnih mjera. Nastupom

rehabilitacije počinitelj ima sva građanska prava, osim onih koja su mu ograničena sigurnosnom mjerom ili nastupanjem pravnih posljedica osude. Smatra se neosuđivanom osobom i zabranjena je upotreba podataka o počinjenju kaznenog djela. Rehabilitirana osoba ima pravo nijekati prijašnju osuđivanost i zbog toga ne može biti pozvana na odgovornost niti za nju može biti bilo kakvih drugih pravnih posljedica.

Status djece i maloljetnika te postupanje prema njima kao sudionicima sudskog postupka je vrlo važno područje zaštite interesa djece, a regulirano je odredbama Zakona o kaznenom postupku i Zakona o sudovima za mladež. Tako je u sudskom postupku, pri ispitivanju maloljetne osobe, osobito ako je oštećena kaznenim djelom, određeno obzirno postupanje. Ovime se želi spriječiti štetan utjecaj ispitivanja na psihičko stanje maloljetnika, a ispitivanje se provodi uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe bez nazočnosti suca i stranaka. Daljnja zaštita djeteta ili mlađeg maloljetnika u sudskom postupku je ograničenje broja ispitivanja, koje se može provesti najviše dva puta. Djeca mogu, umjesto u sudu, biti ispitana u svome stanu ili drugom prostoru u kojem borave, odnosno u centru za socijalnu skrb. Kada je dijete ili mlađi maloljetnik ispitan na opisani način, na glavnoj raspravi uvijek će se reproducirati snimka ispitivanja, odnosno pročitati zapisnik o iskazu svjedoka.

Novinama u Zakonu o kaznenom postupku, koji stupa na snagu 2011. godine, pojačava se podrška žrtvama spolnih delikata, na način da im se daje pravo na besplatnog savjetnika prije ispitivanja, ispitivanje će vršiti osoba istog spola, imaju pravo na uskratu odgovora na pitanja, pravo na ispitivanje putem audio-video uređaja, osigurava se tajnost osobnih podataka, isključenje javnosti te pravo na besplatnog opunomoćenika.

U dosadašnjoj praksi, vezano za zaštitu djeteta žrtve, uočeni su nedostaci od kojih će neki, sukladno novim zakonskim rješenjima, vjerujemo, biti brzo i uspješno otklonjeni. Prvenstveno se to odnosi na dugotrajnost sudskog postupka, izloženost djeteta višestrukim ispitivanjima, nedostatak kvalitetne pomoći i podrške prije i tijekom sudskog postupka, neprimjerenost sudskih prostora, nekorištenje zakonskih pogodnosti prilikom ispitivanja djeteta (ispitivanje u vlastitom domu, ispitivanje izvan sudskih prostorija) te nemogućnost korištenja kao dokaza u kaznenom postupku obavijesti od djeteta ili maloljetnika, koje prikupi policija tijekom kriminalističke obrade. U određenom broju slučajeva je uočeno neprimjereno postupanje policijskih djelatnika prema djeci nepoštivanjem propisanog načina postupanja, ali i prekoračenjem ovlasti u postupanju primjenom fizičke prisile. Još uvijek se može govoriti o određenoj neefikasnosti sustava zaštite djece od potencijalnog zlostavljanja (nedostatak učinkovitih preventivnih programa zaštite djece, nepostojanje baze podataka počinitelja seksualnih delikata, dostupnost podataka, zapošljavanje i rehabilitacija počinitelja kaznenih djela)

Djelovanje Ureda pravobraniteljice za djecu na unapređenju zaštite djece žrtava seksualnog nasilja temeljilio se na praćenju primjene zakonskih propisa i prijava pojedinačnih povreda prava djece vezano za ovu materiju. Do sada je Ured sudjelovao u izradi 27 propisa koji se odnose na problematiku seksualnog zlostavljanja djeteta. S namjerom unapređenja zaštite djece, ukazivano je na uočene propuste i upućene su brojne opće preporuke te organizirane stručne rasprave. Namjera je bila potaknuti interes za pronalaženje boljih zakonskih rješenja i aktivniju ulogu svih sudionika u sprječavanju i zaštiti djece od seksualnog nasilja, kao i pružanje sveobuhvatnije podrške djeci žrtvama.

Inicijative Ureda su bile usmjerene na povezanost zastare kaznenog progona uz nastup punoljetnosti žrtve, organizaciju službe zaštite i podrške - servisa za žrtve i svjedoke u okviru policije i sudova, zapošljavanje dovoljnog broja stručnih suradnika na sudovima svih razina i osiguranje prostornih uvjeta za njihov rad, ujednačavanje načina i postupaka ispitivanja djeteta uz prilagodbu sudskih prostora djeci (child friendly prostorije). Smatralo se također korisnim predložiti osigurati odgovarajuće zastupanje djeteta žrtve putem posebnog skrbnika, učešće centra za socijalnu skrb i licenciranih odvjetnika za određenu vrstu postupaka. Predloženo je i proširenje raspona sigurnosnih mjera (zabrana približavanja žrtvi, zabrana uznemiravanja i uhođenja, zabrana posjećivanja određenih mjesta). Također je predloženo uvođenje opće obveze prijavljivanja kaznenog djela na štetu djeteta za koje se sazna u obavljanju zvanja i nemogućnosti oslobođenja od odgovornosti određenih kategorija npr. odvjetnik, liječnik, psiholog, djelatnik skrbništva, vjerski ispovjednik, ukoliko prijavu ne izvrše.

Zbog izbjegavanja stresnih situacija za dijete uslijed ponovnog suočavanja s nasilnikom i sudskim okruženjem, predloženo je osiguranje posebnih pogodnosti u kaznenom postupku svoj djeci bez obzira na dob, provođenjem ispitivanja bez prisutnosti suca i stranaka, podršku stručne osobe, ispitivanje putem tehničkih uređaja za prijenos slike i tona, osiguranje prisutnosti roditelja, pravo na besplatnog odvjetnika te tajnost osobnih podataka. Za potpunu zaštitu djece je predloženo osigurati psihosocijalnu pomoć djetetu svjedoku radi pripreme za izlazak počinitelja kaznenog djela iz zatvora u okviru odredbi Zakona o probaciji. Upućen je prijedlog za podizanje dobne granice za pristanak na spolni odnos, osnivanje baze podataka o počiniteljima spolnih delikata na štetu djece, prekršajno sankcioniranje svakog oblika nasilja u adolescentskim vezama, kao i proširenje kaznene odgovornosti za nova kaznena djela (grooming, seksualno uznemiravanje, korištenje seksualnih usluga djeteta starijeg od 14 godina).

Uočena je potreba točnog definiranja pojma pornografije i što je moguće više onemogućavanje dostupnosti pornografskih sadržaja djeci. U svrhu zaštite djece

predloženo je osigurati mogućnost dostupnosti podataka iz kaznene evidencije većem krugu osoba kako bi se pojačala kontrola i provjera osoba koje neposredno rade s djecom ili im se djeca povjeravaju na odgoj i čuvanje (posvojitelji, skrbnici, treneri), kao i maksimalno produljenje rokova rehabilitacije počinitelja seksualnih delikata. U istu svrhu je predloženo osigurati trajnu zabranu obavljanja određenih zvanja, djelatnosti ili dužnosti, te onemogućiti rad u školama svih osoba koje su pravomoćno osuđene za spolne delikte, a žurno otkloniti nedostatke Zakona o socijalnoj skrbi koji omogućuje da osobe osuđene za spolne delikte rade u obiteljskim centrima, centrima za socijalnu skrb, provode savjetovanja, obavljaju poslove u domovima socijalne skrbi te udrugama koje dolaze u neposredan kontakt s djecom.

Velika aktivnost Ureda je usmjerena na osnivanje stručnih poliklinika kako bi se podmirile potrebe za odgovarajućim tretmanom seksualno zlostavljane djece, a u preventivnom smislu se maksimalo zalagalo za uvođenjem u nastavni program spolnog odgoja u školama, ukazivalo na potrebu ratificiranja i Konvencije o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja. Inicirana je promjena Ustava Republike Hrvatske radi stvaranja preduvjeta za trajnu zabranu zapošljavanja spolnih delinkvenata u ustanovama i institucijama čiji su korisnici djeca.

Nataša Jović

Načelnica Odelenja za prava deteta u Stručnoj službi Zaštitnika građana Republike Srbije

DECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠĆAVANJA

Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?

Odgovor na pitanje sadržano u temi ove Konferencije je:

- Ne, kao država i visoka strana ugovornica Konvencije o pravima deteta nismo učinili ni približno dovoljno.

U svom radu, zamenica Zaštitnika građana za prava deteta i Odeljenje za prava deteta suočili su se sa nizom sistemskih nedostataka u zaštiti dece od seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja.

Pre svega ne postoji saradnja državnih organa, organizacija i ustanova na svim nivoima. Na nacionalnom nivou donet je Opšti protokol o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, a na osnovu njega pet ministarstava donelo je posebne protokole (ministarstva unutrašnjih poslova, pravde, zdravlja, prosvete i rada i socijalne politike). I pored toga, ne može se reći da je ostvarena adekvatna saradnja ovih državnih organa, što naravno utiče i na postupanje onih organa i ustanova koje posebni protokoli obavezuju (policijske stanice, sudovi, tužilaštva, škole, zdravstvene ustanove, ustanove socijalne zaštite).

Na lokalnom nivou mali je broj opština i gradova doneo lokalne planove akcije za decu kojima je predviđeno umrežavanje organa, ustanova i organizacija na lokalu u cilju zaštite dece. Ipak, saradnja je sporadična i pre svega zavisi od rukovodilaca organa, /ustanova/organizacija i angažovanja samih zaposlenih. Dosadašnja iskustva u radu Zaštitnika građana pokazuju da se dete – žrtva nalazi okruženo čitavim spletom ustanova i organa u čijoj je nadležnosti zaštita deteta, pri čemu su aktivnosti institucija u najvećem broju slučajeva ne samo neusklađene i neefikasne, već često i potpuno izostaju – što dovodi do dodatne viktimizacije žrtve.

Deci žrtvama seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja nije obezbeđena sistemska podrška i zaštita – odgovarajući broj skloništa, sigurnih kuća i drugih oblika efikasnog i hitnog uklanjanja deteta žrtve iz ugrožavajuće situacije, kao i odgovarajuće ustanove u kojima bi se pružale usluge radi rehabilitacije deteta nakon pretrpljenog zlostavljanja/iskorišćavanja. Naprotiv, deca žrtve seksualnog iskorišćavanja često se i ne prepoznaju kao žrtve već imaju status delinquents – dakle tretiraju se kao počinioci kažnjivog dela.

Zaštita dece žrtava nije planirana, niti sistemski organizovana, što je jednim delom rezultat i činjenice da ne postoji evidencija, niti precizni podaci o broju dece koja su bila izložena seksualnom zlostavljanju i seksualnoj eksploataciji.

Socijalna zaštita dece žrtava nije adekvatna. Socijalne ustanove – pre svega centri za socijalni rad kao prva linija odbrane - nemaju dovoljno materijalnih resursa i odgovarajući broj zaposlenih da bi odgovorili na potrebe dece. Dodatni problem je postojeća tendencija smanjivanja broja zaposlenih u socijalnoj zaštiti.

U svim resorima (obrazovanje, pravosuđe, policija, socijalna zaštita, zdravstvo) postoji i problem nedovoljne obučenosti profesionalaca – počev od prepoznavanja seksualnog zlostavljanja/iskorišćavanja do znanja i veština o tome kako treba postupati u takvim slučajevima. Neprepoznavanje simptoma izloženosti zlostavljanju, a naročito seksualnom zlostavljanju, je uobičajeno u svim oblastima koje se bave decom. Reakcija društva dolazi, uglavnom, tek nakon što žrtva (retko) ili treće lice (češće) verbalizuje problem, a, na žalost, nije retkost da se ni tada ne poklanja dovoljna pažnja onome što žrtva iznese. Ohrabruje, međutim, činjenica da je posebnim protokolima propisana obavezna edukacija profesionalaca koji rade sa decom.

Poseban problem je krivičnopravna zaštita dece žrtava seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorišćavanja. Postojeće krivično zakonodavstvo Republike Srbije upotrebljava tri pojma kada je reč o deci: "maloletno lice" je osoba od 0 do 18 godina; "dete" je lice od 0 do 14 godina; "maloletnik" je lice od 14 do 18 godina života. Većina krivičnih dela imaju svoj kvalifikovani oblik ukoliko su izvršena prema "maloletnom licu". Međutim, kod nekih krivičnih dela (kao što je silovanje) postoje dva kvalifikovana oblika – jedan ako je izvršen prema "maloletniku", a drugi ako je izvršen prema "detetu", pri čemu je zaprećena kazna veća ako je delo izvršeno prema "detetu" nego kada je izvršeno prema "maloletniku", što nije u skladu sa odredbama Konvencije o pravima deteta, niti obezbeđuje jednaku zaštitu dece.

Zaprećene kazne za određena dela izvršena prema deci ("maloletnim licima") su nedopustivo niske, naročito kada se imaju u vidu i odredbe Krivičnog zakonika o ublažavanju kazne, izricanju kazne ispod zakonskog minimuma i pravilima za izricanje uslovne osude.

Obljuba sa detetom je kažnjiva sa minimalnom kaznom od 3 godine zatvora. Pri tome ovo delo je kažnjivo samo ako je čin obljube izvršen sa "detetom" – osobom mlađom od 14 godina – ali ne i sa osobom od 14 do 18 godina. Ni kvalifikovani oblici ovog dela (sa težim štetnim posledicama) ne primenjuju se na decu žrtve, ako su starije od 14 godina.

Nedozvoljene polne radnje (ranije poznate kao "bludne radnje") kažnjive su sa kaznom zatvora do 3 godine (što znači da je minimalna moguća kazna 30 dana

zatvora); ukoliko su nedozvoljene polne radnje izvršene nad detetom, minimalna kazna je 6 meseci zatvora.

Podvođenje deteta ("maloletnog lica") kažnjivo je sa minimalnom kaznom od 1 godine. Ista minimalna kazna predviđena je za posredovanje u vršenju prostitucije, ukoliko je delo učinjeno prema "maloletnom licu".

Rodoskrvljenje je krivično delo samo ukoliko je učinjeno sa maloletnim srodnikom u pravoj liniji ili bratom/sestrom, ali ne i sa drugim rođacima (bratancem/bratanicom, sestrićem/sestričinom), za šta nema nikakvog opravdanja, naročito imajući u vidu činjenicu da u Srbiji i dalje postoje velika porodična domaćinstva u kojima zajedno žive i srodnici drugog i daljih naslednih redova. Minimalna kazna za ovo delo je 6 meseci.

Postupci pred sudom, na žalost, nisu prilagođeni položaju dece žrtava. Prema saznanjima kojima raspolažemo, i pored odredbi Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, o načinima na koji se uzimaju iskazi od dece (u svojstvu oštećenih ili svedoka), deca se po nekoliko puta saslušavaju pred sudom, ali i pred policijom, prilikom veštačenja u centru za socijalni rad, na način koji njima nije prilagođen. Po pravilu, saslušanje dece vrši dečiji psiholog u prisustvu sudije i punomoćnika maloletnog oštećenog (koji vrlo često, protivno zakonu, ne učestvuje u postupku), u odgovarajućem prostoru. U praksi se, međutim, dešava da dete daje izjavu u sudnici i to u prisustvu branioca okrivljenog, javnog tužioca, pa čak i samog okrivljenog, što dovodi do višestruke traumatizacije žrtve i institucionalnog zlostavljanja deteta. Ni u porodičnopravnim sporovima (radi zaštite od nasilja) nije retkost da dete mora da daje svoju izjavu više puta. I pored izričitih zakonskih odredbi da su porodični postupci i krivični postupci koji se odnose na maloletnike hitni, oni traju od više meseci do više godina.

Zakon o zaštiti državne granice, sa svoje strane, nije regulisao način i uslove pod kojima dete izlazi iz Republike Srbije ili ulazi u nju. Prema sadašnjoj regulativi, dete je u mogućnosti da, uz važeću putnu ispravu, samo ili u pratnji bilo kojeg lica, pređe granicu. U praksi, granična policija, odlučujući od slučaja do slučaja, traži da dete ima overenu izjavu (nekad jednog, a nekada oba) roditelja da su saglasni da dete izađe iz zemlje, ali je ovo postupanje policije rezultat interne odluke Ministarstva unutrašnjih poslova, a ne pravno obavezujuće norme. Implikacije su dalekosežne – zakon praktično omogućava da dete napusti zemlju, odnosno da bude izvedeno iz zemlje bez znanja i saglasnosti roditelja – čime se širom otvaraju vrata trgovini decom i njihovom seksualnom iskorišćavanju. Povodom ovog problema, zamenica Zaštitnika građana je održala više sastanaka sa predstavnicima Ministarstva unutrašnjih poslova sa ciljem da Ministarstvo pristupi izmeni ovog zakona.

Princip rukovođenja najboljim interesima i dobrobiti deteta je samo deklarativan. To potvrđuju dužina trajanja sudskih postupaka (koji su zakonom označeni kao hitni)

i neusklađeno i protivurečno postupanje različitih organa i ustanova nadležnih za zaštitu deteta. Nažalost, dešava se da i eksperti u jednom postupku o istoj stvari imaju dijametralno suprotna stanovišta - pa čak i da eksperti prilikom procene ne uzmu u obzir činjenice koje predstavljaju faktor rizika za dete. Dva porodična suda, odnosno veća, u dva različita postupka (radi poveravanja deteta i radi zaštite od nasilja) o istom detetu mogu doneti suprotstavljene odluke, što svaku od njih čini neizvršivom. Organi starateljstva isuviše često zauzimaju inertnu poziciju pomoćnih organa sudova.

Šta nam predstoji:

- Usklađivanje postojećih zakona sa Konvencijom o pravima deteta u ovom slučaju Krivičnog zakonika, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Zakona o parničnom postupku i Porodičnog zakona. Donošenjem Zakona o pravima deteta biće stvoren jasan okvir koji će doprineti harmonizaciji celokupnog pravnog sistema u odnosu na decu. Ratifikacija međunarodnih ugovora kojima se uređuje zaštita deteta, ostvarivanje njegovih prava i položaj deteta u pravosudnom i drugim sistemima, dodatno bi ojačala položaj dece, a državu obavezala da svoje standarde podigne do međunarodno prihvaćenih.
- Neprestano insistiranje na doslednoj i efikasnoj primeni postojećeg zakonodavstva koje, iako sadrži niz nedostataka, može pružiti zaštitu deci koja su žrtve seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja.
- Umrežavanje svih organa i ustanova koje se bave decom, u cilju prepoznavanja seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja deteta i efikasnog i blagovremenog reagovanja. Kao institucija koja vrši kontrolu rada organa uprave i ustanova, kroz postupke kontrole njihovog rada, Zaštitnik građana može doprineti povećanju efikasnosti rada i odgovornosti ustanove i svakog profesionalca pojedinačno.

Na ombudsmanima za prava deteta je da neprestano insistiraju na obavezama država koje su preuzele ratifikacijom Konvencije o pravima deteta i drugih međunarodnih ugovora, ali i da javnosti što više skreću pažnju na pojavu seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece, jer je reč o "tabu" temi u većini društava. Animiranje javnosti da ne zatvara oči pred zlostavljanjem i iskorišćavanjem dece, bez obzira u kojoj se sredini dešava i ohrabrivanje svih – roditelja, srodnika, profesionalaca, drugih odraslih i same dece – da prijavljuju zlostavljanje, nasilje, seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje i zanemarivanje deteta - je veliki izazov za svako društvo, sa kojim se moramo suočiti bez prava na neuspeh, jer se ovaj najteži od svih oblika nasilja i zlostavljanja deteta ne može suzbiti bez aktivnog učešća svake odrasle osobe u društvu.

A to dugujemo našoj deci.

Nevenka Stanković

Zamjenica zaštitnika ljudskih prava i sloboda za dječija prava, Crna Gora

ZAŠTITA DJECE OD SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA I ZLOSTAVLJANJA

PRAVNA REGULATIVA

Crna Gora je, nakon obnove nezavisnosti i prijama u sve relevantne međunarodne organizacije 23. oktobra 2006. godine, podnijela sukcesijornu izjavu za set Konvencije UN-a.

Konvencijom o pravima djeteta države članice su se obavezale da preduzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere radi zaštite djeteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe zanemarivanja i nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu dok je na brizi kod roditelja, zakonskih staratelja ili nekog drugog lica kome je povjerena briga o djetetu.

Posebna zaštite djece od seksualnog iskorišćavanja obezbijeđena je usvajanjem Opcinog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji.

Crna Gora, kao članica Savjeta Evrope, potpisala je i ratifikovala je mnogobrojne međunarodne dokumente koji su od važnosti za zaštitu djece od seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja, a između ostalog i Konvenciju Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja.

Članom 9 Ustava Crne Gore je propisano da potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšte prihvaćena pravila međunarodnog prava su sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, i imaju primat nad domaćim zakonodovstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose određuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.

Crna Gora je u Krivičnom zakonodavstvu ugradila odredbe koje se odnose na zaštitu djece od svih oblika seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja. Zabrana prodaje djece, dječije prostitucije i dječije pornografije je regulisana na način da su navedene radnje u krivičnom zakonodavstvu Crne Gore propisane kao krivična djela, i za iste utvrđene sankcije.

Krivični zakonik Crne Gore sankcioniše: **Krivična djela protiv polne slobode** (silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba sa djetetom, obljuba zloupotrebom

položaja, nedozvoljene polne radnje, podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa, posredovanje u vršenju prostitucije i prikazivanje, posjedovanje pornografskog materijala); **Krivična djela protiv braka i porodice** (vanbračna zajednica sa maloljetnikom, oduzimanje maloljetnog lica, promjena porodičnog stanja, zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica, nasilje u porodici ili u porodičnoj zajednici i rodoskrnavljenje); **Krivična djela protiv čovječnosti i drugih dobara** (trgovina ljudima, trgovina djecom radi usvojenja i zasnivanje ropskog odnosa).

Novi Zakon o krivičnom postupku propisuje obavezu obazrivog postupanja prilikom saslušanja maloljetnog lica (ako je oštećeno krivičnim djelom) u svojstvu svjedoka, da saslušanje ne bi štetno uticalo na psihičko stanje maloljetnog lica. Ako je potrebno, saslušanje maloljetnog lica obaviće se uz pomoć psihologa ili drugog stručnog lica (čl.113 st.4). Takođe, određuje i da oštećeni, kao žrtva krivičnog djela, kao i dijete, imaju prava da svjedoče u odvojenoj prostoriji pred sudijom i zapisničarem (zaštita od dodatne viktimizacije), za to vrijeme stranke (državni tužilac i okrivljeni) prate njihovo saslušanje iz druge prostorije (tehnički prenos saslušanja čl.114 st.5). Zakon, takođe, propisuje da se dijete žrtva seksualnog zlostavljanja može u toku postupka jednom saslušati. Izuzetno, na osnovu odluke suda, u toku postupka dijete se može saslušati i drugi put.

Zastarijevanje krivičnog djela za djela učinjena na štetu maloljetnog lica ne teče dok to lice ne navrši 18 godina života (član 125). Krivični zakonik Crne Gore propisuje zabranu polnih radnji sa djetetom uzrasta do 14 godina, bez obzira da li je u konkretnom slučaju postoji pristanak djeteta ili ne.

U zakonodavnoj proceduri je zakon o maloljetničkom pravosuđu koji poseban akcenat stavlja na postupak zaštite djece žrtava krivičnih djela.

PRIMJERI IZ PRAKSE

U praksi postoje određene poteškoće i problemi u primjeni zakonodavstava zbog nepostojanja materijalnih uslova i opremljenosti pravosudnih organa i nedovoljnog broja stručnih lica koja rade sa djecom žrtvama seksualnog zlostavljanja.

Naša Institucija je imala u radu pritužbe koje su se odnosile na seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje djece. Pritužbe po kojima smo postupali možemo podijeliti na dvije grupe i to: pritužbe koje se odnose na seksualno zlostavljanje djece u porodici i pritužbe koje se odnose na zasnivanje vanbračne zajednice sa maloljetnim licem.

Za predmete koji se odnose na seksualno zlostavljanje djece u porodici karakteristično je da je pokrenut krivični postupak, ali da je isti obustavljen zbog

nedostatka dokaza. Centri za socijalni rad, policija, tužilaštvo preduzimali su radnje na koje su ovlašćene zakonom, ali dijete žrtva od svog prvog iskaza do svjedočenja pred sudom, promijeni svoj iskaz. Zakonska procedura dokazivanja je duga i stresna za žrtvu. Obično se svodi na suprotstavljanje iskaza okrivljenog i oštećenog i upravo zbog nepostojanja dokaza veoma mali broj seksualnih delikta se i procesuira.

Operativni timovi za zaštitu djece od nasilja postoje u svim opštinama pri centrima za socijalni rad.

Operativni tim za zaštitu djece u opštini Podgorica, u 2009. godini, imao je 139 slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja djece, od čega se 7 slučajeva odnosi na seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje djece. U 2 slučaja radilo se o incestu; u jednom slučaju krivični postupak je okončan i počinilac krivičnog djela je osuđen, dok u drugom slučaju sudski postupak još uvijek traje.

U ostalih 5 slučajeva radilo se o navođenju i posredovanju maloljetnih lica u vršenju prostitucije. U ovim slučajevima krivični postupak je okončan. U 2010. godini, ovom timu prijavljena su 4 slučaja seksualnog zlostavljanja djece.

Upravo zbog problema koji nastaju prilikom dokazivanja ovih krivičnih djela, od strane operativnih timova inicirana je izrada upitnika koji obuhvata sva ona pitanja koja su bitna za dalji postupak i koji treba da sadrži sve podatake o okolnostima izvršenog krivičnog djela, kako se dijete žrtva, u daljem postupku ne bi saslušavalo. Ovaj upitnik u svom radu primjenjuju svi operativni timovi.

Pored slučajeva seksualnog zlostavljanja djece u porodici, postupali smo i po pritužbama koji se odnose na zasnivanje vanbračne zajednice sa maloljetnim licem. U svim ovim predmetima sudski postupak je obustavljen, budući da je između optuženog i oštećenog zaključen brak.

Problem maloljetničkih brakova izražen je kod pripadnika romske populacije. Prema zvaničnim statističkim podacima, djevojčice romske populacije su u posebnom riziku, jer veoma rano stupaju u brak, najčešće neformalan, sklopljen po običajnom pravu, po dogovoru roditelja i veoma često za određenu sumu novca.

Prema istraživanju o položaju Romkinja starijih od 14 godina, samo svaka druga Romkinja bila je u situaciji da sama izabere muža, a 52% Romkinja prvo dijete rodilo je prije svoje 18 godine.

Institucija je u 2009. godini sprovela istraživanje u vezi sa nasiljem nad djecom. Istraživanje je imalo za cilj prikupljanje podataka koji će ukazati na tipove nasilja nad djecom, stepen rasprostranjenosti nasilja, procenat djece koja trpe nasilje, kao i da se prikupe podaci za dalje aktivnosti na suzbijanju nasilja.

Rezultati istraživanja dobijeni su primjenom upitnika. Na pitanja iz upitnika odgovor je dalo 1200 učenika od 6 - 9 razreda osnovne škole, uzrasta od 10 - 16 godina. Upitnik se sastojao od pitanja većinom zatvorenog tipa, pri čemu je

ispitanicima i ispitanicama ponuđeno više odgovora. Na nekoliko pitanja data je mogućnost odgovora u slobodnoj formi. Anketiranje je izvršeno u 12 osnovnih škola u Crnoj Gori, u 7 opština, pri čemu se vodilo računa da upitnikom budu uključena djeca iz različitih regija Crne Gore. Upitnik je sadržao i pitanja koja su se odnosila na seksualno zlostavljanje i uznemiravanje djece. Od ukupno 1200 ispitanika 95,58% nisu bile žrtve seksualnog uznemiravanja. Njih 4,17% ili 50 ispitanika makar jednom je doživjelo ovaj vid nasilja.

Ispitanicima je takođe bilo postavljeno pitanje da li su korišćenjem interneta imali neprijatno seksualno ili emotivno iskustvo. 91,00% ispitanika reklo je da nije bilo izloženo neprijatnim iskustvima koristeći internet, dok je 107 djece, što čini 8,91%, najmanje jednom bilo u ovakvoj situaciji.

Kada je u pitanju trgovina djecom, po podacima nacionalne kancelarije za borbu protiv trgovine ljudima u periodu 2007-2010 godine, samo 3 maloljetna lica bili su žrtve trgovine ljudima.

Ova kancelarija od 2006. godine provodi projekat "Kodeks ponašanja za zaštitu djece od seksualne eksploatacije u putovanjima i turizmu".

Projekat ima za cilj da uveća i obezbijedi posvećenost kompanija koje djeluju u turističkoj djelatnosti Crne Gore da se pridruže naporima u borbi protiv trgovine djecom odnosno zloupotrebe djece.

Projekat u smislu prevencije teži da podigne nivo svijesti javnosti, a posebno turista i putnika kroz Crnu Goru, radi sprečavanja seksualne eksploatacije djece u turizmu, kroz obavezivanje turističkih operatera u smislu poštovanja Kodeksa.

Poslednjih godina u Crnoj Gori od strane NVO sektora provođeni su projekti u cilju zaštite djece žrtava seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja.

Međutim, pored svih preduzetih mjera od strane Vlade i NVO sektora izostale su aktivnosti na podizanju nivoa svijesti u stručnoj i široj javnosti o problemu dječije prostitucije i njihovoj opasnosti po razvoj djece.

SISTEM ZAŠTITE I PREVENCIJA

U Crnoj Gori, proteklih godina, učinjeni su određeni napori na zaštiti žrtava trgovine ljudima. Donijeti su nacionalni dokumenti (Nacionalni Plan Akcije za djecu u Crnoj Gori - NPA od 2004. - 2010. godine) u ovoj oblasti, a 2005. godine, Vlada Crne Gore je formirala Kancelariju Nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima. Međutim, i pored preduzetih radnji uočeni su određeni nedostaci kada je u pitanju zaštita djece od seksualnog iskorišćavanja, pornografije i prostitucije jer još uvijek ne postoji razvijen sistem dječije zaštite, odnosno, službi i ustanova

koje bi se bavile ovim problemom. Kao problem javlja se i nedostatak finansijskih sredstava, budući da Budžet Crne Gore ne dodjeljuje dovoljno sredstava za preduzimanje mjera za sprečavanje seksualne eksploatacije djece koje bi obuhvatile medijske kampanje, pružanje pravnih, medicinskih i psihosocijalnih usluga djeci žrtvama seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja. Ministarstva i druge službe najčečće ne preduzimaju preventivne mjere već se fokusiraju na intervenciju kada se problem pojavi tj. bave se zaštitom žrtve.

Sistem zaštite djece od prodaje i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji zahtijeva veći stepen angažovanja svih nadležnih institucija u cilju: podizanja nivoa svijesti među građanima, a posebno među djecom o problemu trgovine djecom i njihovom iskorišćavanju u pornografiji i prostituciji; uspostavljanja informacionog sistema za prikupljanje podataka o trgovini djecom i iskorišćavanju djece u pornografiji i prostituciji; kreiranje adekvatnih školskih programa kojima bi se djeca upoznala sa problemom trgovine djecom, dječijom prostitucijom i pornografijom kao i rizičnim situacijama; sprovođenje programa prevencije za djecu, posebno ugroženih grupa (djeca sa smetnjama u razvoju, djeca bez roditeljskog staranja, djeca pripadnici etničkih grupa (RAE populacije), djeca bez regulisanog pravnog subjektiviteta); jačanje institucija i službi koje bi pružale zaštitu djeci žrtvama prostitucije, pornografije i trgovine ljudima kao i pomoć i podršku njihovim porodicama.

Lan Vošnjak, dipl pravnik

Viši savjetnik za prava djeteta, Zaštitnik ljudskih prava Republike Slovenije

SEKSUALNO ISKORIŠČAVANJE I SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE DJECE U REPUBLICI SLOVENIJI

1. KONVENCIJA I USTAV

Obaveza iz člana 34 Konvencije o pravima djeteta da zaštiti dijete od svih oblika nasilja i seksualnog zlostavljanja, na osnovu člana 8 Ustava, dio je pravnog poretka Republike Slovenije, a način njene implementacije je regulisan zakonom. Iako ratifikovani i objavljeni, ugovori treba da se direktno primjenjuju, Ustav otjelotvoruje dodatne odredbe o zaštiti djece. Član 56. predviđa da se djeci garantuje posebna zaštita od ekonomske, socijalne, fizičke, mentalne ili druge eksploatacije i zloupotrebe.

2. KRIVIČNI ZAKONIK

Na zakonodavnom nivou, djeca su zaštićena od seksualnog nasilja odredbama Krivičnog zakonika Republike Slovenije, koji propisuje kaznu zatvora od tri do osam godina u slučaju seksualnog odnosa ili drugog seksualnog čina sa osobom ispod 15 godina starosti. Ako je djelo počinjeno uz upotrebu sile ili prijetnje, propisuje se kazna zatvora od pet do petnaest godina. Ako je ovo djelo počinjeno od strane nastavnika, vaspitača, staraoca, usvojioca, roditelja, sveštenika, ljekara ili drugog lica koje je odgovorno za učenje, obrazovanje, zaštitu ili njegu djeteta, propisana kazna zatvora je od tri do deset godina (član 173. Krivičnog zakonika-1). Učitelj, vaspitač, staralac, usvojilac, roditelj ili bilo koje drugo lice koje zloupotrebom svog položaja ima polni odnos ili bilo koji drugi seksualni čin sa licem starijim od petnaest godina, koje je njemu povjereno na učenje, obrazovanje, zaštitu ili brigu, biće osuđen na kaznu zatvora od jedne do osam godina (član 174. Krivičnog zakonika -1). Osim toga, osoba koja učestvuje u prostituisanju drugog lica ili upućuje, pribavlja ili podstiče drugo lice da se bavi prostitucijom uz upotrebu sile, prijetnje ili obmane će biti osuđena na kaznu zatvora od jedne do deset godina, ako je takavo djelo učinjeno prema maloljetnom licu. Takva kazna je strožija od kazne za isto djelo učinjeno prema punoljetnom licu (član 175. Krivičnog zakonika-1). Svako ko prodaje, prikazuje ili javno predstavlja dokumente, slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske prirode osobi ispod 15 godina starosti, omogućava im pristup istima na bilo koji drugi način ili im prikazuje pornografsku predstavu, biće kažnjen novčano ili kaznom zatvora u trajanju ne više od dvije godine. Svako ko zlostavlja maloljetno lice kako bi proizveo slike ili audio-vizuelne ili druge predmete pornografske prirode, ili ih koristi u pornografskoj predstavi, biće osuđen na kaznu zatvora od šest mjeseci do pet godina. Svako ko proizvodi, distribuira, prodaje, uvozi ili izvozi pornografski materijal sa prikazom maloljetnika, snabdijeva na bilo koji drugi način ili poseduje takav materijal sa namjerom proizvodnje, distribucije, prodaje, uvoza, izvoza ili snabdijevanja na bilo koji drugi način, će biti predmet iste kazne (član 176. Krivičnog zakonika-1).

3. ZAKON O ZAŠTITI OD NASILJA U PORODICI

Od 2008. godine na snazi je Zakon o zaštiti od nasilja u porodici koji, između ostalih oblika nasilja, posebno utvrđuje definiciju seksualnog nasilja kao rukovanje seksualnim sadržajem koje je protiv jednog člana porodice, ili ako je on/ona prisiljen/na da ga prikazuje ili zbog njegove/njene faze razvoja on/ona ne razumije smisao takvih sadržaja. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici takođe predviđa različite mjere koje mogu biti propisane od strane suda za zaštitu djece. Zakon predviđa različite mjere pomoći za žrtve (i počinioce), kao i uloge državnih organa ili nosilaca javnih ovlašćenja u borbi protiv nasilja (međutim, uloga nevladinih organizacija nije detaljno utvrđena). Zakon takođe navodi da posebna zaštita od nasilja mora biti obezbijeđena za maloljetna lica, dok će prava i beneficije djeteta imati prednost u odnosu na beneficije i prava drugih učesnika u postupku.

Zakon takođe definiše **obavezu izvještavanja**. Svi organi i organizacije, uključujući i nevladine organizacije, profesionalni zdravstveni radnici i osoblje koje radi u obrazovnim ustanovama i ustanovama koje se bave brigom o djeci, koji su saznali okolnosti koje ukazuju na seksualno nasilje nad djetetom, dužni su da odmah obavijeste centar za socijalni rad, policiju ili Državno tužilaštvo. U praksi, problemi se najčešće javljaju među zdravstvenim radnicima jer oni nedosljedno izvršavaju svoju obavezu prijave zlostavljanja. Kao glavni argument, oni navode da bi taj izveštaj uticao na povjerenje između ljekara i pacijenta, štaviše, žrtva ili počinilac mogu biti pacijenti. U nekim slučajevima, takvi izveštaji su, prema njihovim navodima, takođe i suprotni interesima žrtve i zbog toga zdravstveni radnici ne podnose takve izvještaje. Aktuelno zakonodavstvo u oblasti seksualnog nasilja nad maloljetnicima u potpunosti izbjegava nezavisnost žrtve, predviđeno je da se sva ta

krivična djela procesuiraju po službenoj dužnosti, a ne po želji žrtve. Prema našem mišljenju, profesionalni zdravstveni radnici najčešće otkriju da je dijete žrtva seksualnog nasilja, čak i prije nego što je to prijavljeno od strane djeteta ili otkriveno od strane drugih lica. Ako zdravstveni radnici ne skrenu pažnju na svoje sumnje, dijete će i dalje biti žrtva nasilja i to ne može biti opravdano argumentom povjerljivosti, posebno s obzirom na jasne zakonodavne dužnosti. Sumnja u pogledu obaveze izvještavanja se može naći i među profesionalnim radnicima u obrazovnim ustanovama i centrima za socijalni rad. Neki od njih vjeruju da je u određenim slučajevima bolje za žrtvu da ne bude izložena različitim pravnim postupcima. Izvještaj o seksualnom nasilju nad djetetom nije namijenjen samo za krivično gonjenje počinioca, nego i za pružanje odgovarajuće pomoći žrtvi koja ne može biti pružena ako zlostavljanje nije otkriveno.

U posljednjoj deceniji u Sloveniji, **godišnje je prijavljivano od 150 do 220 slučajeva seksualnih napada na osobe mlađe od 15 godina.** Istražni nivo u policijskim statistikama je između 92 i 96 procenata. Međutim, još uvijek postoje procjene koje navode da broj prijavljenih slučajeva seksualnog nasilja predstavlja samo dio svih slučajeva seksualnog nasilja. Većina svih seksualnih napada na osobe ispod 15 godina starosti se javlja u okviru porodice. Takvo okruženje čini teškim otkrivanje zlostavljanja s obzirom da drugi članovi porodice često štite počinioca, a ne žrtvu.

Broj krivičnih djela u vezi sa zloupotrebom djece u pornografskim predstavama i materijalima iznosi oko polovine od broja seksualnih napada. Godišnje je prijavljeno deset do petnaest krivičnih djela kojima je osobi ispod 15 godina starosti omogućen pristup pornografskim predstavama i materijalima; prijavljen je sličan broj slučajeva koji uključuju maloljetnike (osoba ispod 18 godina starosti) koji su bili zloupotrijebljeni kako bi napravili slike ili audio-vizuelne ili druge predmete pornografske prirode, ili su korišćeni u pornografskim predstavama. Većina slučajeva u vezi sa zloupotrebom djece u pornografskim predstavama i materijalima su vezani za proizvodnju, prodaju, distribuciju, uvoz, izvoz ili druge oblike snabdijevanja pornografskih predstava i materijala koji uključuju maloljetna lica, materijali koji prikazuju maloljetnike, posjedovanje takvog materijala, odnosno otkrivanje identiteta maloljetnika u takvim materijalima. **Pedeset do šezdeset** takvih slučajeva je prijavljeno godišnje.

Slučajevi u kojima je maloljetnik iskorišćavan za prostituciju ili upućen, upotrijebljen ili podstaknut da se uključi u prostituciju uz upotrebu sile, prijetnje ili obmane su izuzetno rijetki. Na primjer, prošle godine postojao je samo **jedan** takav slučaj.

U slučajevima sumnje o seksualnom zlostavljanju, centar za socijalni rad, po pravilu i u skladu sa odredbama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, bira tim raznih stručnjaka u oblasti socijalnog rada, zdravstva, obrazovanja i sprovođenja zakona. Tim radi zajedno kako bi pronašao mjere za obezbjeđenje naknade žrtvama. Tim treba da garantuje da različiti organi rade koherentno i dosljedno. Sa ciljem sprovođenja krivičnog postupka, kriminalistički policajac koji je dodatno kvalifikovan za rad sa maloljetnim žrtvama seksualnog nasilja, obično, intervjuiše dijete. Oba ili jedan roditelj mogu da učestvuju u takvom razgovoru, međutim, ako je to u suprotnosti sa najboljim interesom djeteta, kriminalistički policajac će odobriti samo predstavnicima socijalne službe da budu prisutni tokom intervjua. Ombudsman za ljudska prava Republike Slovenije (Ombudsman) je ponekad pozvan na sastanke tima, ali mi obično ne sarađujemo s njima iz razloga što mi pratimo i nadgledamo rad svih tih institucija.

4. SIGURNE KUĆE

U slučaju seksualnog zlostavljanja u porodici, postoji dobro uspostavljena mreža sigurnih kuća (14 sigurnih kuća), koje omogućavaju da dijete bude privremeno smješteno daleko od počinioca nasilja, ako je dijete u pratnji jednog od roditelja (koji nije počinilac nasilja). Po pravilu, sigurne kuće nisu najpogodnije okruženje za dijete. Dakle, pored opcije izmiještanja žrtve iz porodičnog domaćinstva, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, takođe, priznaje opciju da se navodni počinilac izmjesti iz domaćinstva. Sa mogućom zabranom prilaska, dijete je zaštićeno od daljeg kršenja njegovih prava iako boravi u svojoj normalnoj životnoj sredini. Dijete može da bude privremeno zaštićeno tako što ga šalju da živi negdje drugdje, mada je bilo slučajeva da dijete nastavi da živi sa navodnim počiniocem, čak i nakon osnovane sumnje o zlostavljanju djeteta.

Poseban problem u vezi sa sigurnim kućama se dogodio ove godine. Čovjek, čija je žena bila u sigurnoj kući, informisao je medije kako su njeni navodi o nasilju neistiniti. Objavljeno je nekoliko članaka o ovoj temi, kako bi se utvrdila istinitost navoda o nasilju. Po našem mišljenju, utvrđivanje istinitosti o nasilju spada u nadležnosti drugih institucija, a sigurne kuće trebalo bi da omoguće sklonište za sve one koji kažu da je bilo nasilja. Čovjek iz naše priče je, takođe, želio da otkrije lokaciju jedne od sigurnih kuća.

Na kraju nije bilo otkrivanja lokacije, ali je postalo jasno da u takvim slučajevima ne postoje instrumenti koji mogu spriječiti nekoga u tome (otkrivanje lokacije sigurne kuće).

5. POSEBNE SOBE ZA RAZGOVOR (INTERVIU)

Nakon početka sudskog postupka, dijete, po pravilu, ispituje jedan ili više stručnjaka. Razni stručnjaci se takođe mogu pojaviti u sudskom postupku. U nekim gradovima u Sloveniji na raspolaganju je posebna soba za intervjue (ne samo za žrtve seksualnog zlostavljanja), gde dijete može da komunicira sa stručnjakom u prijateljskom okruženju, pri čemu stručnjak prenosi pitanja sudije, policajca ili druge osobe. Takav razgovor sa djetetom se snima. Ako je intervju sa djetetom dobro pripremljen, može da zadovolji sve potrebe sudskih postupaka i raznih stručnjaka koji mogu da pregledaju snimke razgovora, umjesto da se obavlja još jedan razgovor. Nažalost, takve sobe za intervjue ne koriste se uvijek, u međuvremenu, nove sobe za intervjue nisu obezbijeđene. Vjerujemo da bi takav pristup tretmanu djece trebalo da bude pravilo u svim slučajevima kada je dijete uključeno u okolnosti pod visokim pritiskom. Prema našem mišljenju, posebno u prvim trenucima utvrđivanja sumnje o seksualnom zlostavljanju trebalo bi da se formira odgovarajući stručni tim, koji će saznati šta se zapravo dogodilo; pored toga, svi dokazi neophodni za ostale postupke trebalo bi da budu zaštićeni, a takođe bi trebalo da se garantuje da će dijete preživjeti uticaj krivičnog djela sa najmanjim mogućim posljedicama. U Sloveniji ne postoji odgovarajuća institucija gdje dijete (žrtva zlostavljanja) može biti smješteno i gdje mu može biti obezbijeđena potrebna stručna briga. Vjerujemo da je hitno potrebno formiranje ovakve institucije.

6. ZASTUPNIK

Zakon o krivičnom postupku predviđa obaveznog zastupnika koji se stara o pravima žrtve za seksualnu nepovredivosti svih maloljetnih žrtava krivičnih djela, posebno onih u vezi sa zaštitom njihovog integriteta tokom saslušanja na sudu ili vršenja novčanih potraživanja. Zastupnik mora biti dodijeljen djetetu na početku krivičnog postupka protiv počinioca nasilja. Takvo pravo prestaje da važi kada žrtva dostigne punoljetstvo, bez obzira da li su svi postupci zaključeni. Prema našem iskustvu, mi često otkrijemo probleme u imenovanju zastupnika, iako zakon jasno prepoznaje ovo pravo.

7. DJEČIJI ADVOKAT - GLAS DJETETA

Pod pokroviteljstvom Ombudsmana trenutno se provodi pilot projekat Dječiji advokat - Glas djeteta. Predstavnici nisu posebno kvalifikovani za pomoć djeci - žrtvama seksualnog zlostavljanja, međutim, oni su kvalifikovani da pruže podršku djeci i podstaknu njihov glas u raznim postupcima u koje je uključena žrtva nasilja.

U okviru projekta, bilo koje dijete ili roditelj ili centar za socijalni rad može da zahtijeva zastupnika u ime djeteta. Prema prijedlogu Porodičnog zakona, koji je trenutno na razmatranju u Parlamentu, takođe treba donijeti i na odgovarajući način priznati pravo na zastupnika djeteta, međutim, još jedan poseban akt koji reguliše predstavljanje djece moraće da se donese za njegovo puno sprovođenje.

Imenovanje takvih zastupnika garantovaće pravo djeteta da izrazi svoje mišljenje i da doprinese donošenju odluka o svim pitanjima koja su za njega značajna.

8. OMBUDSMAN U PRAKSI

U praksi, Ombudsman se ne suočava sa inicijativama koje se odnose na probleme primjene prava djece koja su žrtve seksualnog nasilja van porodice. Ombudsman se bavi inicijativama u vezi sa seksualnim nasiljem koje je prisutno u školama. Počinioci su uglavnom druga djeca. Osim toga, djeca takođe skreću pažnju na seksualno nasilje, jer se Dječiji parlament organizuje u cijeloj zemlji na godišnjem nivou, gdje se seksualno nasilje često smatra jednom od najvažnijih tema. U takvim slučajevima, pomoć djeci najčešće pružaju sami roditelji, koji ne čekaju intervenciju države; žrtve su često izmještene u druge sredine u takvim slučajevima. Ombudsman se takođe suočavao sa inicijativama kada su ugrožena prava djeteta koje je zlostavljano od strane nekog člana porodice. U takvim slučajevima, dijete se često ne može osloniti na odgovarajuću pomoć, podršku ili reakcije od roditelja koji nije bio uključen u nasilje. Naime, čak i roditelj koji nije uključen ne vjeruje djetetu i često negira optužbe i umanjuje njihov značaj, umjesto da pruži pomoć djetetu. Uprkos pozitivnom zakonodavstvu, koje bi i dalje moglo da sprovodi neka prava djece dosljednije, javljaju se problemi njegove primjene u pojedinim slučajevim. U suštini, svi koji rade u oblasti zaštite prava djeteta na državnom nivou ili u okviru građanske inicijative su svjesni da je jedan od najvažnijih elemenata u ostvarivanju prava djece brzina.

Prema mišljenju Ombudsmana, ovo je oblast u kojoj se desi najviše problema. Naime, nekoliko godina prođe dok razni sudski postupci, koji mogu biti sprovedeni odvojeno, završe; mada se svi mogu odnositi na prava jednog djeteta. U ovom periodu, dijete može da bude saslušano od strane mnogih stručnjaka u različitim vremenskim intervalima. U ovom slučaju, njegove rane se otvaraju iznova i često, ne postoje odgovarajuće mogućnosti za terapijski tretman i otklanjanje posljedica nakon njegovog saslušanja.

U javnosti, moguće je otkriti da optužbe za seksualno zlostavljanje mogu biti zloupotrijebljene u sudskim postupcima u vezi sa razvodom roditelja djeteta. Kada roditelji već žive odvojeno, sud, po pravilu, ograničava kontakat između navodnog izvršioca i djeteta na samo par sati sedmično, a ti kontakti se izvode u centrima za socijalni rad pod stalnim nadzorom stručnjaka. Takvi kontakti mogu trajati čak i

nekoliko godina, dok se krivični postupak ne završi, kada se utvrdi da li je počinilac odgovoran za krivično djelo. Novi prijedlog Porodičnog zakona utvrđuje da takvi kontakti pod nadzorom mogu trajati maksimalno pola godine. Ako krivični sud utvrdi da počinilac nije odgovoran za to djelo, redovan kontakt između djeteta i tog roditelja se ponovo uspostavlja. Priroda krivičnog postupka i klauzule koje se primjenjuju u takvim postupcima, naravno, znače da je dijete bilo žrtva seksualnog nasilja, ali počinilac nikada nije proglašen krivim. Ova djeca zapravo ne primaju posebnu pomoć ili zaštitu države.

9. DIJETE KAO PRIVILEGOVAN SVJEDOK

Prema slovenačkom Zakonu, dijete se definiše kao povlašćeni svedok koji nije obavezan da svjedoči protiv počinioca nasilja, ako je počinilac roditelj ili srodnik po krvi u pravoj liniji do trećeg stepena, srodnik u pobočnoj liniji do drugog stepena ili usvojilac deteta (Član 236 Krivičnog zakonika-1). Sud je dužan da upozori privilegovanog svjedoka na pravo da odustane od svjedočenja (Član 237. Krivičnog zakonika-1). Problem se pojavljuje kod maloljetnih svjedoka. Naime, Zakon predviđa (Član 236 / 3 Krivičnog zakonika-1) da maloljetnici, koji prema svom uzrastu i mentalnom razvoju ne mogu da razumiju značenje prava, nisu obavezni da svjedoče, ne smiju biti ispitivani kao svjedoci, osim ako optuženo lice to zahtijeva. Naznačena odredba otkriva neke probleme. Jasno je da prije svega štiti lice optuženo za krivično djelo, a ne samo dijete. Ako tako odluči optuženo lice, sud mora ispitati dijete koje nije dovoljno staro da se odrekne svoje obaveze da svjedoči. Bez sumnje, dijete može samostalno odlučiti da li on / ona želi da svjedoči ako je on / ona stariji od 15 godina; međutim, sud će vjerovatno, u nekom postupku, utvrditi da li je dijete sposobno da razumije svoje pravo ako je ono uzrasta između deset i petnaest godina (ova dob nije utvrđena statutom). Malo je vjerovatno da će sud priznati adekvatan nivo zrelosti djeteta za takvu odluku, ako je dijete ispod deset godina starosti. Iskaz djeteta, posebno protiv bliskog člana porodice ili čak i jednog od roditelja, predstavlja ogroman pritisak za dijete. Ovaj pritisak može uticati na odluku djeteta da li će svjedočiti ili ne, kada mu se ostavi takva odluka. Vjerujmo da će zakonodavac morati da pronađe dodatne mehanizme da spriječi takav pritisak na djecu. Osim toga, mora se garantovati da dijete nije primorano na priznanje u korist okrivljenog.

10. PRIMJER IZ NAŠEG ISKUSTVA:

Dijete je bilo pod brigom roditelja 1. Jednog dana, dijete i roditelj 2 su posjetili kliničkog psihologa koji je izvršio pregled djeteta i zaključio da je dijete sigurno žrtva seksualnog nasilja od strane roditelja 1. Roditelj 2 je uzeo dijete u svoj dom i nije

želio da prepusti brigu o djetetu roditelju 1. Roditelj 1 nije znao gdje je dijete, i nije mogao dobiti nikakve informacije o tome, ali preko nekih poznanika, on je dobio informaciju od policije da je dijete pod policijskom zaštitom. Roditelj 1 je zatražio pomoć centra za socijalni rad i ubijedio ih da je roditelj 2 često podnosio lažne optužbe protiv njega, a nikada ništa nije bilo dokazano. Centar je procijenio da se dijete mora odmah vratiti roditelju 1. Predstavnik Ombudsmana je takođe bio prisutan u međuinstitucionalnom timu i objasnio je na sastanku da su prava djeteta vjerovatno prekršena. Činjenicu da je stručnjak, bez sumnje, potvrdio seksualno zlostavljanje ne bi trebalo da isključi činjenica da roditelj 2 nije bio u mogućnosti da dokaže svoje indikacije u bilo kojem sudskom postupku do sada. U takvim slučajevima, postoji velika vjerovatnoća da jedan od roditelja zloupotrebljava dijete. Kasnije, tim je dao mišljenje da će centar predložiti sudu da dijete bude smješteno na odgovarajuću lokaciju gdje će dobiti odgovarajuću stručnu pomoć. Dijete je odvojeno od oba roditelja na 4 mjeseca, dok su posjete roditelja u potpunosti bile planirane i pod nadzorom. Stručnjaci su utvrdili da dijete definitivno nije seksualno zlostavljano; ali sam proces nije dao bilo koje druge rezultate. Dijete je sada pod brigom roditelja 1 i ima redovne i neometane kontakte sa roditeljem 2.

Glavna izjava roditelja 1 je bila da roditelj 2 koristi dijete za manipulisanje s ciljem preuzimanja djeteta od roditelja 1. Glavna izjava roditelja 2 je bila da je dijete bilo seksualno zlostavljano. Izjava roditelja 2 je isključena. Prema mišljenju Ombudsmana, sve dok izjava roditelja 1 ne bude isključena, dijete je potencijalno ugroženo raznim oblicima manipulacije koje mogutokom vremena da izazovu smetnje u razvoju. Nadamo se da će po završetku svih postupaka, izjave oba roditelja biti isključene. U suprotnom, nadamo se da će djetetu biti omogućen život u kojem neće biti žrtva nasilja. U ovom konkretnom slučaju, žalba da roditelj 1 nije odgovarajući za brigu i vaspitanje djeteta je već postojala prije ovog događaja. Dijete je smješteno van porodice u periodu između avgusta i decembra 2008. Procijenili smo da svi postupci treba da završe do kraja maja 2010. godine ali, nažalost, još nisu završeni.

11. ZAKLJUČAK

Ombudsman može dati opštu procjenu da je polje seksualnog zlostavljanja djece dobro regulisano u Republici Sloveniji, sankcije su predviđene za prekršaje, a postoji odgovarajuća proceduralna zaštita žrtava. Ipak, otkrili smo još uvijek vrlo nisku osjetljivost prema ovom problemu i sporost svih institucija u preduzimanju mjera. Takođe, nalazimo da se javljaju dodatna kršenja prava djeteta u izvještajima medija o pojedinim slučajevima seksualnog zlostavljanja djece.

Zlatoljub Mišić, dipl. pravnik

Zamjenik ombudsmana za djecu Republike Srpske

DJECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠĆAVANJA

I UVOD

Ombudsman za djecu Republike Srpske, postupajući po službenoj dužnosti, u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim Zakonom o Ombudsmanu za djecu Republike Srpske³⁹, konstatuje potrebu podnošenja ovog Posebnog izvještaja kojim ukazuje na povredu osnovnih prava i interesa djece na zaštitu od bilo kojeg vida zlostavljanja i zanemarivanja.

Ombudsman za djecu ovim naglašava neophodnost preduzimanja konkretnih sistemskih aktivnosti na postizanju situacije u kojoj će domaći propisi biti kompatibilni sa UN Konvencijom o pravima djeteta i drugim međunarodnim dokumentima koji obavezuju na uspostavljanje takvog zakonodavnog okvira koji će prepoznati različite aspekte ovih krivičnih djela koja na djecu ostavljaju trajne i teške posljedice.

II OVLAŠĆENJE OMBUDSMANA

Zakonom o Ombudsmanu za djecu Republike Srpske, nadležnosti i ovlaštenja Institucije jasno su definisani tako da:

U obavljanju poslova iz svoje nadležnosti Ombudsman za djecu postupa u okviru Ustava, zakona i drugih propisa i opštih akata, kao i međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava, rukovodeći se načelom pravičnosti i morala.⁴⁰

1. prati usklađenost zakona i drugih propisa koji se odnose na zaštitu prava djeteta s odredbama Ustava Republike Srpske, Konvencije o pravima djeteta i drugih međunarodnih dokumenata koji se odnose na zaštitu prava i interesa djeteta.⁴¹

³⁹ Zakon o Ombudsmanu za djecu Republike Srpske, "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 103/08

⁴⁰ Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 3.

⁴¹ Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 5.

Ombudsman za djecu je ovlašćen da Vladi, odnosno Narodnoj skupštini podnese inicijativu za izmjene ili dopune zakona i drugih propisa i opštih akata, ako smatra da do povrede prava djeteta dolazi zbog nedostatka u propisima, kao i da inicira donošenje novih zakona, drugih propisa i opštih akata, kada smatra da je to od značaja za ostvarivanje i zaštitu prava djeteta.⁴²

Vlada, odnosno nadležni odbor Narodne skupštine dužni su da razmatraju inicijative koje podnosi Ombudsman za djecu.

III MEĐUNARODNI STANDARDI

Međunarodna zajednica brojnim dokumentima naglašava važnost prepoznavanja problema seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja djece, te poziva države na uspostavljanje kvalitetnog zakonodavnog okvira koji će prepoznati različite aspekte ovih najtežih krivičnih djela na štetu djece i posebno posljedice koje ova djela ostavljaju na dijete i njegov fizički i psihički razvoj.

1. UN Konvencija o pravima djeteta⁴³

Obavezuje države članice na preduzimanje svih odgovarajućih zakonodavnih, administrativnih, socijalnih i obrazovnih mjera radi zaštite djeteta od fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotreba, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonitih staratelja ili nekog drugog lica kome je povjerena briga o djetetu.

Takve zaštitne mjere treba da obuhvate, po potrebi, efikasne postupke za ustanovljavanje socijalnih programa za obezbjeđenje podrške neophodne djetetu i onima kojima je povjerena briga o djetetu, kao i ostale oblike sprečavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, prosljeđivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovdje navedenog zlostavljanja djeteta i, po potrebi, obraćanja sudu.⁴⁴

Države članice obavezuju se da zaštite dijete od svih oblika seksualnog izrabljivanja i seksualne zloupotrebe.⁴⁵

2. Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji iz 2000. god.⁴⁶

⁴² Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 7.

⁴³ Usvojena na Generalnoj skupštini UN 1989.godine

⁴⁴ UN Konvencija o pravima djeteta, član 19.

⁴⁵ UN Konvencija o pravima djeteta, član 34

Prema Protokolu dječija prostitucija je upotreba djeteta u seksualne aktivnosti za naknadu ili bilo koji drugi oblik nagrade i definiše se kao prikazivanje djeteta bilo kakvim sredstvima u pravim ili simuliranim seksualnim aktivnostima ili bilo kakav prikaz dijela tijela djeteta koji mogu da izazovu seksualno uzbuđenje.⁴⁷

Radnje izvršenja ovog krivičnog djela su proizvodnja, distribucija, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaja i posjedovanje dječije pornografije.

3. Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala⁴⁸

Cilj ovog Protokola je prevencija i borba protiv trgovine ljudskim bićima uz poklanjanje posebne pažnje ženama i djeci, zaštita i pomoć žrtvama takve trgovine, uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava, te unapređivanje saradnje među državama potpisnicama kako bi se postavljeni ciljevi i ostvarili.

4. Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope R(91)11 o seksualnom iskorišćavanju, pornografiji i prostituciji i trgovini djecom i omladinom⁴⁹

Poziva da se u programe osnovnog i srednjeg obrazovanja uključe informacije o opasnostima od seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja, da se u sudskom i administrativnom postupku obezbijedi tajnost, odnosno poštovanje prava djeteta na privatnost, da se obezbijede sankcije protiv svih onih koji su uključeni u proizvodnju i distribuciju pornografskog materijala koji uključuje djecu.

5. Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope o seksualnom iskorišćavanju djece⁵⁰

Skupština poziva zemlje članice Savjeta Evrope da ujedine svoje napore i resurse u borbi protiv prostitucije djece, trgovine ljudima i pornografije, na povećanu međunarodnu saradnju te promociju kampanje za djecu i njihove roditelje te potrebu pružanja obrazovne i psihološke pomoći za djecu koja su žrtve seksualnog iskorišćavanja,

6. Preporuka (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja⁵¹

⁴⁸ "Službeni glasnik BiH", Međunarodni ugovori, broj 3/2002

⁴⁶ BiH je ratifikovala Protokol 4.9.2002.godine

⁴⁷ Protokol, član 2.

⁴⁹ Komitet ministara Savjeta Evrope, 1991. godine

⁵⁰ Parlamentarna skupština Savjeta Evrope Rezoluciju je donijela 1996. godine

Poziva na planiranje i sprovođenje mjera, politike i prakse u borbi protiv seksualne eksploatacije, promovisanje saradnje o raznim aspektima seksualne eksploatacije djece na nacionalnom i međunarodnom nivou, eliminisanje dječije pornografije, dječije prostitucije i trgovine djecom sa ili bez djetetove saglasnosti i promociju dobrobiti i najboljeg interesa djeteta.

7. Rezolucija 1307(2002) o seksualnom iskorišćavanju djece⁵²

Poziva zemlje članice da se posebno, preko odgovarajućih organa pozabave problemom seksualnog zlostavljanja djece od strane ljudi na pozicijama i posebnog povjerenja kao što su roditelji, staratelji, nastavnici, policija ili sveštenstvo.

8. Konvencija o kibernetičkom kriminalu Savjeta Evrope⁵³

Obavezuje države članice da svojim nacionalnim zakonodavstvom inkriminiše sljedeća ponašanja:

- proizvodnja dječije pornografije,
- nuđenje ili činjenje dostupnom dječije pornografije putem računarskog sistema,
- distribucija i prenošenje dječije pornografije putem računarskog sistema,
- pribavljanje dječije pornografije za sebe ili drugoga,
- posjedovanje dječije pornografije.
- 9. Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja⁵⁴

Konvencija je novi međunarodni dokument i pravni osnov za dalju dogradnju zakonodavnog okvira u zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i zloupotrebe.

Konvencija zahtijeva prevenciju od svakog oblika nasilja nad djecom, podizanje svijesti građana o neprihvatljivosti svakog ponašanja koje ima za cilj seksualno iskorišćavanje i zloupotrebu djece, uvodi niz mjera za zaštitu i podršku žrtvama nasilja, obavezuje na informisanje javnosti i posebno djece o pravima koje imaju i opasnostima koje mogu dovesti do njihove povrede po tom osnovu, vođenje evidencije o počiniocima ovih dijela.

⁵¹ Komitet ministara Savjeta Evrope, 2001. godine

⁵² Parlamentarna skupštna Savjeta Evrope, 2002. godine

⁵³ Savjet Evrope, 2001. godine

⁵⁴ Savjet Evrope, 2007. godine

KRIVIČNI ZAKON REPUBLIKE SRPSKE

Reformom krivičnog zakonodavstva Republika Srpska je izvršila značajne izmjene posebno u dijelu zaštite djece od svih vidova seksualnog zlostavljanja.⁵⁵

Krivični zakon Republike Srpske propisuje, između ostalih, sljedeća krivična djela koja se odnose na seksualno nasilje nad djecom:

- silovanje (član 193.),
- obljuba nad nemoćnim licem (član 194.),
- · polno nasilje nad djetetom (član 195.),
- · obljuba zloupotrebom položaja (član 196.),
- zadovoljenje polnih strasti pred drugim (član 197.),
- trgovina ljudima radi vršenja prostitucije (član 198.),
- iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju (član 199.),
- proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije (član 200.),
- rodoskrvljenje (član 201.).

Najčešća krivična djela koja se u praksi pojavljuju u sticaju sa gore navedenim djelima su:

- oduzimanje maloljetnog lica (član 205.),
- zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica (član 207),
- nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici (član 208.).

Prema UN Konvenciji o pravima djeteta i Konvenciji o transnacionalnom organizovanom kriminalu sa dodatnim Protokolom za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, djetetom se smatra svaka osoba mlađa od 18 godina.

Krivični zakon Republike Srpske ne daje definiciju djeteta odnosno maloljetnika, izuzev što članom 69. utvrđujući krivične sankcije prema maloljetnicima pravi razliku u starosti maloljetnika, i to mlađi maloljetnik od 14 - 16 godina i stariji maloljetnik od 16 - 18 godina. Istovremeno, članom 64. utvrđuje da se prema maloljetniku koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio 14 godina života /dijete/ ne mogu primjenjivati krivične sankcije.

U procesu usklađivanja svog zakonodavstva, Republika Srpska je u januaru 2010. godine usvojila Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom

Krivični zakon Republike Srpske, "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 49/03,108/04, 37/06, 70/06

postupku.⁵⁶ Ovaj zakon daje definicuju djeteta u skladu sa međunarodnim standardima. Tako se u smislu ovog zakona djetetom smatra svako lice mlađe od 18 godina, a maloljetnik je dijete od 14 do 18 godina. Takođe, ovaj zakon pravi i podjelu na mlađe (od 14 do 16 godina) i starije maloljetnike (od 16 do 18 godina) i uvodi kategoriju mlađih punoljetnih lica (od 18 do 21 godinu). Dalje, Zakon sadrži, između ostalih, i odredbe koje se odnose na djecu koja su žrtve krivičnih djela ili se u krivičnom postupku pojavljuju u svojstvu svjedoka.

Između ostalog, ovaj Zakon propisuje i obavezu da sudija za maloljetnike, odnosno vijeće kojim predsjedava sudija za maloljetnike sude u svim krivičnim predmetima u kojima se kao oštećeni pojavljuje dijete ili maloljetno lice, bez obzira što je izvršilac punoljetno lice.

Zakon (član 186.) pri provođenju procesnih radnji propisuje obavezu posebno obazrivog postupanja prema djeci na čiju štetu su učinjena krivična djela imajući u vidu njihov uzrast, osobine ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima žive, kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na njihov budući život, vaspitanje i razvoj.

Saslušanje djeteta se obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica.

Saslušanje se može provesti najviše dva puta i to uz upotrebu tehničkih uzređaja za prenos slike i zvuka.

Dijete se može saslušati i u svom stanu ili drugom prostoru u kojem boravi ili u centru za socijalni rad.

Zabrana suočenja (čl. 187.) - Ako se kao svjedok saslušava dijete ili maloljetnik koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine posebno osjetljivim, zabranjeno je vršiti njegovo suočenje sa osumnjičenim, odnosno, optuženim.

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku otklanja nedostatke u dosadašnjoj praksi koji su uočeni u krivičnim postupcima koji se odnose na ovu grupu krivičnih djela, a u kojima su žrtve djeca. Ovaj Zakon, prije svega, prilagođava proceduru ispitivanja uzrastu djeteta i njegovom psiho-fizičkom razvoju.

Svi ovi postupci su hitne prirode⁵⁷. Međutim, zakonska procedura dokazivanja seksualnog zlostavljanja je uvijek i duga i stresna. Najčešće se sve svodi na suprotstavljene iskaze okrivljenog i oštećenog, a zbog nepostojanja svjedoka samo

⁵⁶ Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 13/10) koji će se početi primjenjivati od 01. januara 2011. godine.

⁵⁷ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 100/09)

mali broj seksualnih delikata se i procesuira. Česti su slučajevi u praksi da oštećeni u sudskom procesu povuče ranije datu izjavu ili čak da jedan roditelj stane na stranu drugog roditelja i optuže dijete da je ono nešto pogrešno shvatilo. Ni kod jednog krivičnog djela, kao kod npr. silovanja, nema toliko ispitivanja i utvrđivanja odgovornosti i doprinosa žrtve. Prisutne su i tvrdnje da je žrtva sama doprinijela silovanju svojim ponašanjem ili stilom oblačenja npr.

Član 195. stav 1. Krivičnog zakona RS – polno nasilje nad djetetom, utvrđuje apsolutnu zabranu bilo kakvih polnih radnji sa djetetom, nezavisno od toga da li su one dobrovoljne ili čak inicirane od strane djeteta, s tim da je dijete, čiji polni integritet se štiti, lice do 14. godina.

Polazeći od mišljenja stručnjaka, da se dijete sa 14 godina nalazi u takvoj razvojnoj fazi svoje ličnosti u kojoj nije u mogućnosti da u potpunosti shvati ozbiljnost, suštinu i značaj polnog opštenja te da seksualni odnosi djeteta mlađeg od 16 godina mogu proizvesti dalekosežne negativne posljedice na kasniji psihofizički razvoj njegove ličnosti, stav je Institucije da se dobna granica za dobrovoljni pristanak na seksualni odnos treba povisiti na 16 godina. Time bi se svaka polna radnja sa djetetom mlađim od 16 godina, nezavisno od toga da li su te radnje bile dobrovoljne ili čak inicirane od strane djeteta, smatrale krivičnim djelom. Time bi se izbjegle i situacije da počinilac ovog djela izbjegne bilo kakvu odgovornost, jer je djevojčica - žrtva od 14 godina i mjesec dana izjavila da je u odnosu bila dobrovoljno.

Kod krivičnog djela iz člana 195. – polno nasilje nad djetetom, radnja izvršenja je "obljuba ili druga polna radnja" i ista ne obuhvata jasno sve moguće situacije u praksi. Zbog navedenog, potrebno je zakonom definisati krivično djelo "bludnje radnje" u svim situacijama kada je dijete žrtva istih.

S obzirom na dalekosežne i negativne posljedice na razvoj ličnosti djeteta - žrtve seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja neophodni su i dodatni mehanizmi zaštite djece. Jedan od mehanizama je i pitanje zastare za krivična djela učinjena na štetu djece koju zakonom treba urediti na način da ona teče od punoljetstva djeteta. To praktično znači da bi dijete – žrtva sticanjem punoljetstva, kada shvati svu težinu i posljedice djela koje je učinjeno, kada se oslobodi straha i poniženja i kada nije pod uticajem roditelja ili drugih zakonskih zastupnika, samo donijelo odluku da li će pokrenuti postupak protiv onog koji ga je na njegovom putu odrastanja tako ponizio i povrijedio. S druge strane, ovaj način određivanja roka zastare trebao bi biti i u funkciji prevencije, s obzirom da i počinilac mora računati s tim da dijete, koje je ucjenjivao i zastrašivao da šuti, ima dodatno vrijeme pred sobom i da on svo to vrijeme može očekivati da poniženo dijete, sada kao odrastao čovjek, progovori.

Dječija pornografija u Krivičnom zakonu RS - Krivična djela koja se vežu za trgovinu ljudima u svrhu seksualne ekploatacije najčešće imaju obilježje

organizovanog kriminala. To se odnosi i na sve učestaliju pojavu krivičnih djela širenja dječije pornografije putem interneta. S obzirom na pristup internetu, radnje izvršenja ovih djela se protežu preko granica, tako da poprimaju djela transnacionalnog organizovanog kriminala. Najnovijim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona iz maja mjeseca ove godine, izvršeno je usklađivanje Krivičnog zakona sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti.

KAZNENA POLITIKA – Kazne izrečene počiniocima najčešće nisu adekvatne počinjenom djelu. I ako je zakonodavac dao mogućnost izricanja i težih kazni u rasponu npr. od tri do petnaest godina, izriču se samo minimalne. Najnovijim izmjenama i dopunama zakona propisane kazne su pooštrene tako da sada, npr. zakonodavac propisuje za krivično djelo silovanja "maloljetnog lica" iz člana 193. stav 2. kaznu zatvora najmanje pet godina umjesto dosadašnje od "tri do petnaest godina" ili za krivično djelo "polno nasilje nad djetetom" iz člana 195. stav 1. zakonodavac propisuje kaznu zatvora od "jedne do deset godina" umjesto "jedne do osam godina zatvora".

Izmjenama Zakona kazne jesu pooštrene ali još uvijek ne dovoljno. I dalje je problem što je minimalna kazna tako mala, tako da bi nove izmjene zakona morale ići u pravcu povećanja minimalne kazne za ova djela.

Ni jedna kazna nije dovoljna za počinioca, jer je uništio dječiji život, ali ako se izriče kazna od godinu ili dvije zatvora onda je to novo nasilje nad djetetom.

S obzirom na svu težinu ovih djela i posebno posljedice koje ova djela ostavljaju na razvoj i odrastanje djeteta neophodno je uspostaviti evidenciju – bazu podataka izvršilaca ovih djela, kako bi ova lica bila pod stalnim nadzorom nadležnih institucija te da bi se izbjegla svaka mogućnost da ova lica, poslije izdržane kazne, protekom određenog vremena, budu u situaciji da rade sa djecom po bilo kojem osnovu.

Prema Krivičnom zakonu RS, svrha kažnjavanja je (član 28. KZ RS):

- 1) Sprečavanje učinioca da čini krivična djela i njegovo prevaspitavanje.
- 2) Uticaj na druge da ne čine krivična djela.
- 3) Razvijanje i učvršćivanje društvene odgovornosti, izražavanjem društvene osude za krivično djelo i neophodnosti poštivanja zakona.

Učiniocima krivičnih djela mogu se izreći sljedeće mjere bezbjednosti u skladu sa članom 56. Krivičnog zakona RS:

- 1) Obavezno psihijatrijsko liječenje (učiniocu koji je djelo učinio u stanju bitno smanjene uračunljivosti);
- 2) Obavezno liječenje od zavisnosti;

- Zabrana vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti (učiniocu koji je izvršio djelo u vezi imovine koja mu je bila povjerena ili kojoj je imao pristup zahvaljujući svom pozivu);
- 4) Zabrana upravljanja motornim vozilima;
- 5) Oduzimanje predmeta.

Mjere bezbjednosti predviđene Zakonom ne uključuju mogućnost da se počiniocu seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja djeteta izriče mjera obaveznog liječenja-psihosocijalnog tretamana niti mogućnost zabrane obavljanja bilo kakve djelatosti u vezi sa djecom, to je neophodno novim izmjenama zakona utvrditi obavezan psihosocijalni tretman počinilaca, te izricanje mjere zabrane vršenja poziva, odnosno, djelatnosti u vezi sa svim poslovima i zadacima koji po svojoj prirodi obavljanja imaju dodirne tačke sa djecom.

Okrugli sto u Modriči

U Modriči je 1. decembra 2009. godine u zajedničkoj organizaciji Ombudsmana za djecu RS i Udruženja građana "Budućnost" Modriča održan okrugli sto na temu seksualnog nasilja nad djecom. Okruglom stolu prisustvovali su predstavnici centara za socijalni rad, policije, sudova, škola i medija dobojske regije.

Izlaganja i diskusije učesnika na okruglom stolu upućuju na sljedeće:

- ne postoje dovoljno precizne evidencije o slučajevima zlostavljanja djece;
- nedostaju dobro obučeni stručni timovi na lokalnom ili na regionalnom nivou koji bi mogli da rade psiho-terapiju sa žrtvama i počiniocima nasilja;
- ne postoji dovoljan stepen saradnje između svih učesnika u postupku;
- centri/službe za socijalni rad ne dobijaju povratne informacije od tužilaštava i sudova;
- kaznena politika nije adekvatna učinjenom;
- nedovoljno razvijen sistem hraniteljskih porodica;
- potrebna stalna edukacija kadrova po jedinstvenom programu propisanom od strane resornog ministarstva, odnosno, sudija i tužilaca od strane centra za edukaciju;
- postoji potreba za uvođenjem licenci za sve kadrove koji rade sa žrtvama nasilja u centrima/službama za socijalni rad;
- postoji potreba za umrežavanjem svih institucija koje rade u ovoj obasti na regionalnom nivou i razvijanje partnerskih odnosa, uključujući i medije;
- edukacija u porodici uz razvoj preventivnih programa zaštite djece od svih oblika nasilja, uključujući i seksualno;
- nepostojanje adekvatnih ustanova za pomoć i podršku djeci žrtvama nasilja.

STATISTIKA

Zlostavljanje djece je problem koji je prisutan u svim zemljama. Razlika je samo u tome kolika je spremnosti jedne zemlje otvoreno govoriti o tome i tražiti rješenja za zaštitu djece.

Prema podacima UNICEF-a više od milion djece u svijetu je natjerano na prostituciju, prokrijumčareno ili prodato u seksualne svrhe, te za proizvodnju dječije pornografije. Svaka treća djevojčica i svaki treći dječak u svijetu prežive određeni vid seksualnog nasilja do svoje osamnaeste godine.

Prema podacima Helsinškog komiteta za ljudska prava, od svih oblika nasilja nad djecom u BiH čak je 16% seksualnog nasilja nad djecom. Vršioci nasilja su uglavnom muškarci, a skoro polovina ovih djela dešava se u porodici. Evropska istraživanja pokazuju da je veliki broj neprijavljenih slučajeva i da na jedan prijavljen slučaj dolazi 10 do 15 neprijavljenih slučajeva.

Sudovi i centri/službe za socijalni rad

Zbog složenosti i obimnosti, Ombudsman za djecu je pribavio podatke od jednog broja sudova i centara za socijalni rad i to samo za krivično djelo iz člana 193. i 195. Krivičnog zakona Republike Srpske.

	Organ/Ustanova	Kr. djelo	2008.	2009.	Izvrši- Iaca	Djeca- žrtve
1.	Osnovni sud u Banjaluci, Doboju, Prijedoru, Derventi, Bijeljini i Sokocu	Član 193. ⁵⁸	2	1	7	7
		Član 195. ⁵⁹	1	3		
2. Bar	Okružni sud u Doboju, Banjaluci, Istočnom Sarajevu i Trebinju	Član 193.	1	3	16	10
		Član 195.	1	4		
3.	Centar za socijalni rad Trebinje, Doboj, Foča, Bijeljina i Prijedor	Član 193.			- 2	2
		Član 195.	2			
	UKUPNO		7	11	25	19

⁵⁸ Silovanje, član 193. Krivičnog zakona Republike Srpske,

⁵⁹ Polno nasilje nad djetetom, član 195. Krivičnog zakona Republike Srpske

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske

Od 1996. do 2002. godine MUP Republike Srpske je nadležnim tužilaštvima prijavio 61 slučaj seksualnog nasilja nad djecom u Republici Srpskoj, a na području CJB Doboj prijavljeno je 14 slučajeva.

Na području CJB Doboj je za šest godina, od 1996. do 2002. godine, evidentirano ukupno 14 slučajeva, a samo u periodu od dvije i po godine, od januara 2005. do septembra 2007. godine, evidentirano je 24 slučaja seksualnog nasilja nad maloljetnim licem/djetetom. Samo u tom periodu od dvije i po godine je 21 maloljetno lice/dijete bilo žrtva nekog oblika seksualnog nasilja, a koja su izvršena od strane 33 izvršioca.

Statistika MUP RS, podaci za 2009. godinu

Član KZ	North diala	Žrtve	
RS	Naziv djela		Djevojčice
Čl. 193.	Silovanje	0	3
Čl. 194.	Obljuba nad nemoćnim licem	1	2
Čl. 195.	Polno nasilje nad djetetom	2	14
Čl. 196.	Obljuba zloupotrebom položaja	0	0
Čl. 197.	Zadovoljenje polnih strasti pred drugim	0	1
Čl. 198.	Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije	0	0
Čl. 199.	Iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju	3	1
Čl. 200.	Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije	0	0
Čl. 201.	Rodoskrvljenje	0	1
UKUPNO		6	22
Čl. 208.	Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici	15	20
Prekršaji prema članu 6. Zakona o zaštiti od nasilja u porodici		50	46

PREVENTIVNO DJELOVANJE

Samo seksualno nasilje se manifestuje kao perfidan i skriven oblik i vrlo teško se otkriva. S jedne strane, razlog je u prisutnom patrijarhalnom vaspitanju i vjerovanju

da je nasilje privatan problem porodice kojoj dijete pripada, a s druge strane, razlog je moć izvršioca za koje je dijete vezano i od koga je vrlo često zavisno bilo emocionalno bilo ekonomski. Poseban problem je trgovina djecom radi seksualnog iskorišćavanja gdje se radi zarade djeca navode i podstiču na pružanje seksualnih usluga.

Istraživanja pokazuju da se nasilje dešava u svim društvenim slojevima nezavisno od prihoda, vrste i stepena obrazovanja, kulture i društvenog statusa. Još uvijek nismo spremni vjerovati da se ova djela dešavaju u našem okruženju, još uvijek vjerujemo da se djela dešavaju u mračnim ulicima velikih gradova i od strane nepoznatog napadača uz teške tjelesne povrede žrtve. Međutim, istraživanja pokazuju potpuno suprotno. Većina silovanja se dešava ili u kući žrtve ili počinioca. Počinilac je načešće lice koje žrtva veoma dobro poznaje i kome bez rezerve vjeruje, to su lica za koje nikada ne bi pomislili da bi to uradili, to su lica bez prethodno postavljenih psihijatrijskih dijagnoza i bez policijskog dosijea, a žrtva može biti svako dijete. Dijete je žrtva jer mu vjeruje, vjeruje da ono što radi - radi za njegovo dobro.

"Zlostavljanje djece je prema savremenim koncepcijama posljedica nasilja u porodici koje spada u najteže oblike traumatskog iskustva iz djetinstva sa trajnim posljedicama po cjelokupan, posebno emocionalni razvoj djeteta. Forme zlostavljanja djece mogu biti: fizičko, emocionalno, seksualno i kombinovano. Svaka od navedenih formi zlostavljanja ima podgrupe sa ishodom koji ukazuje na neophodnost primarne prevencije, ali i adekvatnih oblika zaštite i terapije, kako zlostavljane djece, tako i zlostavljača."⁶⁰

Djeca, danas, teško mogu prepoznati ovu vrstu nasilja koje im se dešava. A kad to i prepoznaju, o tome ne govore jer se i boje i stide. Boje se da će osramotiti porodicu, da im se neće vjerovati, da su oni krivi za to... Boje se počinilaca koji ih različitim prijetnjama i ucjenama drže u strahu od posljedica koje će im se desiti ako progovore.

Zato je obaveza odraslih, roditelja, nastavnika i drugih da svaku izjavu djeteta koja upućuje na zlostavljanje od bilo koga ozbiljno shvati i provjeri.

Stručnjaci upozoravaju da djeca o tome nikada ne lažu, i da oni koji ih slušaju i pri tome čuju šta govore mogu prepoznati postojanje nekog od oblika nasilja koje dijete trpi.

PSIHOSOCIJALNA pomoć i podrška je vid tretmana koji obavlja stručni tim psiholog i socijalni radnik u svom radu sa žrtvom zlostavljanja. Osnovni cilj psihosocijalnog rada sa korisnikom je osnaživanje (fizičko i psihičko), koje se odnosi na pomoć korisniku u nekoj od oblasti psihosocijalnih potreba. Psihosocijalne

⁶⁰ Ivan Vidanović, "Rečnik socijalnog rada"

potrebe su potreba za sigurnošću, razumijevanjem, poštovanjem, emocionalnom i socijalnom podrškom ili pomoći, znanjem i slično.

Ciljevi psihosocijalnog rada⁶¹ su i:

- smanjiti uticaj efekata dugoročnog življenja u nepovoljnim uslovima;
- smanjiti efekte izloženosti pojedinca/porodice traumatskim i stresnim iskustvima;
- podsticati djelovanje i povećati individualne/porodične mehanizme prevladavanja i otpornosti (snage);
- podsticati djelovanje i povećati kapacitete lokalne zajednice i okruženja lica koje je izloženo teškim i nepovoljnim životnim iskustvima;
- povećati nivo podrške lokalne zajednice (institucije, pojedinci, NVO) pojedincu/porodici u teškim životnim uslovima.

Postoje tri oblika psihosocijalne podrške/rada, a to su:

- 1. podrška informisanja (obavještavanje, upućivanje, davanje savjeta);
- 2. materijalna podrška tj. konkretna pomoć (novac, smještaj, hrana) i
- 3. emocionalna podrška (pružanje pažnje, saosjećanje, emotivne razmjene).

Ako se imaju u vidu sve posljedice koje počinjeno djelo ostavlja na odrastanje djeteta, onda je jasno da su psihosocijalne mjere neophodne i djetetu - žrtvi ali i njegovoj porodici da bi se, koliko je to moguće, ublažile posljedice počinjenog. Na žalost, pravovremena i adekvatna pomoć i podrška i djetetu i porodici danas je izostala.

U cilju preventivnog djelovanja neophodno je obezbijediti programe obrazovanja i informisanja djece o svim oblicima seksualnog nasilja i u tome naročito važnu ulogu treba da imaju vaspitno - obrazovne ustanove.

Ombudsman za djecu ističe potrebu uspostavljanja mreže ustanova na lokalnom ili regionalnom nivou za pomoć i podršku djeci koja su žrtve nasilja te uspostavljanja obavezne koordinacije između centara za socijalni rad (službi), zdravstvenih ustanova, škola, organa javne bezbjednosti i nevladinih organizacija u cilju praćenja, otkrivanja, prijavljivanja ovih djela, te pomoći i podrške djeci - žrtvama ovih dijela.

Konvencija o pravima djeteta obavezuje države potpisnice da preduzimaju sve odgovarajuće mjere za bolji fizički i psihički oporavak i socijalnu reintegraciju djeteta koje je žrtva nekog oblika zanemarivanja, eksploatacije, zloupotrebe, mučenja ili nekog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili oružanih sukoba. Takav oporavak i reintegracija se odvijaju u sredini koja podstiče zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo djeteta.

⁶¹ Nada Polovina, "Psihosocijalni rad", Filozofski fakultet, Banja Luka, 2008.

Na žalost, u dosadašnoj našoj praksi i nakon procesuiranja pojedinih slučajeva, djeca – žrtve su prepuštena sama sebi. Analizom predmeta pet slučajeva seksualnog nasilja nad djecom, proizilazi da se učešće centara/službi za socijalni rad uglavnom svodi samo na prisustvo socijalnog radnika prilikom davanja izjave djeteta u krivičnom postupku.

Stoga je neophodno da se po hitnom postupku donese uputstvo o mjerama psiho - socijalne rehabilitacije koje se obavezno primjenjuju prema djeci koja su bila žrtve nasilja uključujući vrste mjera, načine i rokove njihove primjene od strane centara za socijalni rad uz obavezu izvještavanja resornog ministarstva o mogućnosti za povećanje efikasnosti mjera.

Ovo upustvo treba da prati i utvrđivanje jedinstvenog programa obavezne edukacije službenih lica koja učestvuju u procesu psihosocijalne rehabilitacije sa konkretnim temama edukacije, rokovima i nosiocima aktivnosti, a koju će pratiti i propisivanje uslova za izdavanje odgovarajućih godišnjih licenci službenim licima za rad sa djecom – žrtvama nasilja.

Vrlo je važno da nadležne institucije u svom radu sa djecom - žrtvama nasilja imaju pravovremenu i kvalitetnu komunikaciju, kako u dijelu preventivnog rada, tako i u toku «procesuiranja slučaja», ali i po okončanju postupka pred sudom u vidu pružanja kvalitetne psihosocijalne podrške djetetu.

Jedna od mogućnosti, radi prevazilaženja sadašnjeg stanja, je da centri za socijalni rad u sklopu raspoloživih materijalnih i kadrovskih resursa uspostave mobilne timove u sklopu opštinskih ili regionalnih centara za psihosocijalni rad, odnosno, formiranje mobilnih savjetovališta za žrtve i izvršioce nasilja na opštinskom ili regionalnom nivou.

Djecu, koja su žrtve nasilja, treba ohrabriti da o problemu govore i da traže pomoć. Pri tome oni moraju znati kome se u datom trenutku mogu obratiti i kakvu pomoć mogu i moraju dobiti. U svim ovim slučajevima vrlo je važno da reakcija nadležnih institucija bude i brza i adekvatna. U protivnom, posljedice po dijete mogu biti još teže.

Za jačanje sistema zaštite djece i njihovih prava i interesa preduslov je kvalitetan zakon koji će prepoznati sve aspekte ovih za djecu najtežih vidova zlostavljanja. Istovremeno, zakonom utvrđene sankcije moraju biti adekvatne težini počinjenog djela.

ZATO JE NEOPHODNO:

- zastaru za krivično gonjenje za krivična djela učinjena na štetu djece zakonom urediti na način da zastara teče od punoljetstva djeteta;

- uspostaviti registar bazu počinilaca ovih krivičnih djela, kako bi ova lica bila pod stalnim nadzorom nadležnih institucija;
- dobnu granicu djeteta za dobrovoljni pristanak na polni odnos zakonom definisati sa 16 godina, s obzirom da se djeca do 16 godina života nalaze u specifičnoj fazi svoga odrastanja i da nisu u mogućnosti u potpunosti shvatiti ozbiljnost i sve posljedice svojih odluka;
- dodatno pooštriti sankcije protiv počinilaca ovih djela, prije svega zakonom definisati veću minimalnu kaznu čime bi se spriječilo da počinilac bude osuđen na godinu ili dvije zatvora;
- zakonom utvrditi da se počiniocu ovih djela pored kazne zatvora obavezno izriče i mjera liječenja psihosocijalni tretman;
- zakonom utvrditi zabranu počiniocu ovih djela obavljanja bilo kakve djelatnosti kojom se dovodi u vezu sa djecom;
- u cilju preventivnog djelovanja neophodno je obezbijediti programe obrazovanja i informisanja djece o svim oblicima seksualnog nasilja u čemu posebnu ulogu moraju imati vaspitno - obrazovne ustanove;
- definisati mjere psiho socijalne podrške koje se obavezno primjenjuju prema djeci žrtvama seksualnog zlostavljanja i porodicom žrtve, uključujući vrstu mjera, načine i rokove njihove primjene od strane centara za socijalni rad.

Nevenka Krušarovska

Zamjenik narodnog pravobranitelja Republike Makedonije

DECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I EKSPLOATACIJE

Da li smo dovoljno učinili da ih zaštitimo?

UVOD

Seksualno zlostavljanje dece u poslednjih nekoliko godina se aktuelizira, naročito putem medija, jer ljudi sve više prijavljuju slučajeve zlostavljanja nadležnim organima i institucijama, bez obzira da li je zloupotreba učinjena od člana porodice, bliskog prijatelja, nastavnika, poznate ili nepoznate osobe. Sve češćim pojavama ove vrste zlostavljanja dece, ali i podizanjem svesti građana o pravima dece i potrebe za njihovu zaštitu od svakog oblika povrede i zlostavljanja, započeli su otvoreni razgovori o temama o kojima je dosad bilo sramota da se priča i ljudi su počeli da prepoznaju ovu socijalno-kriminalnu pojavu i da traže da se obezbeđuje zaštita od nadležnih institucija. U nekim slučajevima i sama deca, ukoliko primete neprikladno ponašanje prema njima (nastavnici, prijatelji i td.), prijavljuju takvo ponašanje, iako još uvek zbog njihove starosti i nedostatka obrazovanja, kako kod kuće tako i u školi, a i dodatno zaplašivani od onih koji ih seksualnih zlostavljaju, stide se i boje da prijave takve slučajeve i da traže zaštitu. Ali, ukoliko pratimo ponašanje deteta možemo primetiti da zbog seksualnog zlostavljanja nastaju promene u detetovom ponašanju, da se dete povlači u sebe, menja ponašanje, popušta u učenju itd. što bi trebalo da bude indikator za odrasle da se detetu nešto desilo i da mu je potrebna pomoć, a to bi bilo moguće ako su odrasli dovoljno svesni i educirani da prepoznaju ove promene i da imaju znanja i hrabrosti da pomognu detetu ili da zatraže pomoć institucija. Profesionalci koji prate ovaj fenomen seksualne eksploatacije dece, naročito počinjenu od starijih osoba (pedofilija), usko je povezuju sa dečjom pornografijom, sa obrazloženjem da je u slučajevima koji su otkriveni bilo i prikazivanje pornografskih filmova pre nego što su deca seksualno zlostavljanja. Ali, to takođe ukazuje i na laku dostupnost deci pornografskog materijala putem video kaseta, kompaktnih diskova, porno časopisa i putem televizije i interneta.

ZAKONSKA REGULATIVA I PREVENCIJA

Podizanje svesti o ozbiljnosti ovog problema nametnulo je potrebu za pokretanje procesa preduzimanja mera i radnji za koordinirani i sveobuhvatni odgovor na ovaj problem, pa u tom smislu postoji više zakona koji regulišu zaštitu dece od seksualnog zlostavljanja i eksploatacije i predviđene su strožije kazne za počinioce ovih dela.

Pre svega, **Zakonom za zaštitu dece** zabranjuje se bilo koji oblik seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece (dečja pornografija, dečja prostitucija), nasilno podvođenje, prodaja ili trgovina decom, psihičko ili fizičko nasilje i uznemiravanje, kažnjavanje ili druga neljudska postupanja, sve vrste eksploatacije, komercijalna eksploatacija i zloupotreba dece kojima se krše osnovne ljudske slobode i prava, i prava deteta.

Takođe i Zakon o porodici zabranjuje nasilje u porodici u koje se, između ostalog, svrstava i seksualno ili drugo psihičko ili fizičko nasilje koje izaziva osećaj nesigurnosti, pretnje i straha.

Štaviše, Zakon o maloletničkoj pravdi predviđa više preventivnih mera za decu u opasnosti, u kojoj su kategoriji obuhvaćena deca žrtve nasilja i vaspitno i socijalno napuštena deca, koja su u takvoj situaciji u kojoj je teško ili onemogućeno ostvarivanje vaspitne funkcije porodice ili dete nije uključeno u sistem obrazovanja i vaspitanja, ako se dalo na prosjačenje, lutanja ili prostituciju, koje zbog tih uslova jeste ili može doći u sukob sa zakonom.

Ono što je karakteristika ovog Zakona je da se za dete u opasnosti primenjuju mere pomoći i zaštite, a centar za socijalni rad ocenjuje kako se stanje rizika odražava na razvoj ličnosti deteta i njegovo pravilno vaspitanje. Kao mere pomoći i zaštite predviđene su različite mere u obrazovanju, zdravstvu, te socijalni, porodični i drugi oblici zaštite, koji se mogu primeniti ne samo prema detetu, ali i prema članovima porodice, ukoliko su zanemarili ili zloupotrebili sprovođenje svojih prava i obaveza u pogledu zaštite ličnosti, prava i interesa deteta.

U sprovođenju Zakona o maloletničkoj pravdi, posebno treba imati u vidu da ovaj zakon u celini ima zadatak da obezbedi posebnu zaštitu deci bez obzira da li su počinioci zločina ili su žrtve. Svrha Zakona je da se njegovom primenom ostvari pre svega najbolji interes deteta i da se deca zaštite od kriminala, nasilja ili drugih oblika ugrožavanja njihovih sloboda i prava, da se izvrši socijalizacija i vaspitanje i prevaspitanje i da se pruži pomoć i briga deci počinocima i deci žrtvama nasilja i zlostavljanja.

Pošto je policija često prva institucija koja postupa s decom obuhvaćenom Zakonom, veoma je važno njeno postupanje, koje treba da bude specifično i da se razlikuje od postupanje sa odraslima. To znači da i policija treba da pruži posebnu zaštitu detetu što pretpostavlja da deca treba da budu tretirana od posebno obučenih

policajaca koji imaju određene lične osobine i sklonosti (Pekinška pravila). Za ovaj cilj sva službena lica, posebno iz policije i centara za socijalni rad, treba da imaju posebnu spremnost i specifična znanja, kao i psihološku osetljivost i spremnost da sprovode intervju sa detetom, pogotovo ako je ono žrtva seksualnog zlostavljanja. Kako se ne bi izazvale dodatne traume za dete, razgovor bi trebalo da bude obavljen u posebnim sobama koje su opremljene i prilagođene za rad sa decom, a razgovor sa detetom treba da se obavi što je pre moguće nakon događaja i da se pazi da se dete jednom pozove na razgovor, a ne mnogo puta da se maltretira i ispituje, kako dete ne bi trpelo dopunsku traumu. Službeno lice koje postupa sa detetom treba da bude spremno pre razgovora, odnosno da bude obavešteno sa više informacija o detetu, posebno o njegovoj ličnosti, društvenom i porodičnom statusu i drugim karakteristikama deteta, a to ima za cilj da se tokom razgovora obezbedi sigurno okruženje u kojem će dete steći poverenje i prijateljski odnos sa službenikom i imaće osećaj bezbednosti i zaštićenosti u cilju da da sve informacije, bez pretnje i pritisaka. Za dobijanje svih potrebnih informacija trebalo bi da se koriste različite metode i pristupi u zavisnosti od konkretnog slučaja i deteta (crtanjem, pisanjem, kroz igru ili na druge načine da dete slobodno i bez straha da sve potrebne informacije). Za ovu vrstu postupanja, posebno policije, što je i propisano zakonom, kroz forume na kojima je učestvovala i naša ustanova bili su obučeni i upoznati službenici koji rade sa ovom kategorijom dece. Za decu žrtve svi organi vlasti moraju preduzimati mere pomoći i zaštite deteta i da deluju na način kojim bi se izbegle moguće štetne posledice na njihovu ličnost i razvoj i taj postupak mora biti hitan (član 138 Zakona o maloletničkoj pravdi).

Ovaj Zakon pruža posebnu zaštitu deci žrtavma krivičnih dela pri čemu je utvrđeno da u postupku, u kojem je dete žrtva, sudovi, tužioci i službenici Ministarstva unutrašnjih poslova mogu delovati samo ako imaju odgovarajuće obrazovanje, posebna znanja i iskustva u oblasti prava deteta i krivično-pravne zaštite maloletnih lica. Maloletnik žrtva može biti saslušan kao svedok samo ako to ne utiče na štetu njegovih ličnih osobina i karakteristika i na njegov psihofizički razvoj. Maloletnik može da bude saslušan i do dva puta kao svedok i u izuzetnim okolnostima po treći put ako to zahtevaju posebne okolnosti slučaja. Tokom saslušanja maloletnika kao svedoka ili oštećenog, sud je dužan uzeti u obzir zaštitu njegovih interesa i pravilan razvoj. Saslušanje maloletnika, u zavisnosti od njegovog uzrasta i razvoja, vrši se u prisustvu psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe. Ako se utvrdi da je neophodno, s obzirom na karakteristike kriminala i kvalitete ličnosti maloletnika, sudija će narediti saslušanje uz korišćenje tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka. Saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u posebnoj sobi i pitanja se postavljaju posredstvom pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe. Maloletnik žrtva mora imati punomoćnika od prvog

saslušanja optuženog. U slučaju da maloletno lice nema punomoćnika, takve osobe rešenjem postavlja predsednik suda iz redova advokata koji su stekli znanje iz posebnih oblasti prava deteta i krivično-pravne zaštite maloletnih lica. Troškove za zastupanje snosi sudski budžet. Advokat određen od predsednika suda je dužan da prati specijalizovane obuke za maloletničko prestupništvo od najmanje četiri do deset dana u toku godine u zemlji ili inostranstvu.

Za obeštećenje maloletnika koji je žrtva ili oštećen krivičnim delima nasilja i drugih akata individualnog ili grupnog nasilja, formira se Fond za obeštećenje. Maloletnik za koga je pravosnažnom sudskom odlukom utvrđeno da je žrtva ili oštećen kriminalom ili drugim aktom nasilja, i kome je priznat imovinsko-pravni zahtev, može podneti zahtev za naknadu od fonda do nadležnog suda kada imovinsko-pravni zahtev i pored drugog pokušaja ne može zbog stvarnih ili pravnih prepreka da se realizira od imovine počinioca krivičnog dela ili drugog akta nasilja i kada je od pravosnažnosti odluke o imovinsko-pravnom zahtevu prošlo više od šest meseci. (Ove odredbe još nisu profunkcionisale u praksi, jer je primena ovog Zakona počela pre 6-7 meseci.) Posebna tela koja, pored ostalih, brinu za obezbeđivanje adekvatne zaštite dece i sprovođenje zakona i politike za zaštitu dece su Državni savet i opštinski saveti za prevenciju.

Makedonsko zakonodavstvo izričito zabranjuje sve oblike seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece, uključujući i dečju pornografiju i dečju prostituciju, nasilno podvođenje, prodaju ili trgovinu decom, psihološko ili fizičko nasilje i uznemiravanje, kažnjavanje ili druga neljudska postupanja i komercijalne eksploatacije i zlostavljanje dece, kojima se krše njihove osnovne ljudske slobode i prava.

U slučajevima kada su žrtve deca ili maloletnici propisane su stroge kazne zatvora, a predviđena je i kazna doživotni zatvor. (Ove teške kazne utvrđene su otkako su čestale pojave seksualne zloupotrebe dece u proteklom periodu.)

Naime, za seksualni napad na maloletnika koji nije napunio 14 godina, koji može biti seksualna obljuba ili druga seksualn aktivnost, počinioci se kažnjavaju sa najmanje 8, a najviše 15 godina zatvora. Ako obljubu ili seksualni čin počini krvni srodnik u pravoj liniji, ili brat odnosno sestra, nastavnik, vaspitač, posvojitelj, staratelj, očuh, maćeha, lekar ili drugo lice, zloupotrebom položaja ili vršenja nasilja u porodici, biće kažnjen zatvorom od najmanje 10, a najviše 15 godina zatvora. U slučaju da su zbog obljube ili seksualnog čina nastale teške telesne povrede, smrt ili druge teške posledice, ili je delo učinjeno od strane više lica, ili na posebno svirep ili ponižavajući način, učinilac će se kazniti zatvorom od najmanje 10 godina ili doživotnim zatvorom.

Zakonodavstvo nije ignorisalo decu sa smetnjama u razvoju kojima je, kao ugroženoj kategoriji maloletnika, potrebna posebna zaštita.

Tako su Krivičnim zakonikom predviđene kazne od najmanje 10 godina za lice koje je počinilo obljubu zloupotrebom maloletnikove duševne bolesti, mentalnog poremećaja, bespomoćnosti, zaostalog mentalnog razvoja ili drugih stanja zbog kojeg maloletnik koji nema punih 14 godina nije u stanju da pruža otpor, kao i za obljubu zloupotrebom položaja od strane nastavnika, vaspitača, posvojitelja, staratelja, očuha, lekara ili drugog lica koje počini obljubu ili drugu seksualnu aktivnost sa maloletnikom od 14 godina koji mu je bio poveren zbog učenja, obrazovanja, čuvanja ili nege.

Inače, u Republici Makedoniji za period 2009 - 2012. je napravljen Akcioni plan za sprečavanje i rešavanje slučajeva seksualnog zlostavljanja dece i pedofiliju, u kojem se ukazuje da su u Republici Makedoniji sve više očigledni slučajevi seksualnog zlostavljanja dece i pedofilija, da je neophodno da se podigne kulturni, socijalni i obrazovni nivo građana, ali imajući u vidu široki spektar posledica koje se odražavaju direktno na decu, utvrđeno je da se moraju preduzeti mere i radnje za koordiniran i sveobuhvatan odgovor na ovaj problem. Akcioni plan se zasniva na Konvenciji Saveta Evrope za zaštitu dece od seksualne eksplotacije i seksualnog zlostavljanja, Konvenciji o zabrani dečjeg rada i za hitno delovanje za eliminisanje najgorih oblika rada deteta, Konvenciji o pravima deteta i njenom Fakultativnom protokolu o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji. Akcioni plan za prevenciju i rešavanje seksualnog zlostavljanja dece i pedofilije 2009 - 2012. godine treba da doprinese smanjenju i rešavanju posledica ovog fenomena kroz podizanje svesti, preduzimanje preventivnih mera, obezbeđivanjem koordinirane i efikasne zaštite, pomoći, rehabilitacije i reintegracije dece žrtava seksualnog zlostavljanja.

ŠTA POKAZUJE PRAKSA?

Prema dosadašnjim istraživanjima u Republici Makedoniji kao najčešći počinitelji seksualne zloupotrebe dece su lica najbliža detetu i ova je zloupotreba najčešće povezana i s drugim tipovima zloupotrebe i zlostavljanja deteta.

Prema podacima centara za socijalni rad, broj dece žrtava seksualnog zlostavljanja je oko 30 do 40 dece mesečno. Tako na primer, u oktobru 2009. je registrovano 15 dece žrtava porodičnog nasilja i 31 dete žrtva seksualnog zlostavljanja, u mesecu novembru iste godine kao deca žrtve nasilja u porodici je prijavljeno 21 dete, a kao žrtve seksualnog zlostavljanja evidentirano je 43 dece. U decembru je takođe registrovano 19 dece žrtava nasilja u porodici, a 40 dece kao žrtve seksulne zlopotrebe. Tokom meseca januara 2010. je evidentirano 25 žrtava porodičnog nasilja i 39 žrtava seksualnog zlostavljanja. Prema anketi sprovedenoj u

proteklom periodu u pogledu porodičnog statusa zlostavljane dece, može se utvrditi da najveći broj dece imaju i žive sa roditeljima, a manji broj su deca žrtve čiji su roditelji razvedeni.

Da bi se utvrdili razlozi seksualne zloupotrebe dece, pored ostalog, ispitivane su socio-patološke pojave u porodici u kojoj deca žive, pa je utvrđeno da samo u 18% porodica čija su deca zlostavljana nemaju nikakve sociopatološke pojave, a kod ostalih 82% prisutne su određene društveno-patološke pojave. Najrasprostranjenija društveno-patološka pojava u porodici je alkoholizam, duševna bolest, a prisutni su i zavisnosti od droge i prostitucija majke.

Ispitujući ko sprovodi seksualno zlostavljanje, utvrđeno je da u najvećem broju slučajeva to radi roditelj.

Istraživanja seksualno zlostavljane dece ukazuju na to da deca najčešće nemaju fizičke povrede, ali što se tiče psihičkog stanja kod ove se dece može zaključiti da u 84% slučajeva prisutni su psihološki poremećaji i to je najčešće agresivno ponašanje ove dece, problemi u komunikaciji sa drugima, problemi sa pažnjom, javlja se mokrenje, poremećaji u spavanju, depresija itd.

S ciljem dolaska do saznanja da li je uzrok seksualnog zlostavljanja dece materijalno stanje porodice, pre svega zbog teške materijalne situacije Makedonije, konstatovano je da većina dece dolazi iz porodica sa niskim primanjima i lošim stambenim uslovima, kao i iz porodica na niskom obrazovnom i kulturnom nivou, odnosno sa osnovnim obrazovanjem.

Prema saznanjima centara za socijalni rad, prepreka za rano otkrivanje zlostavljanja dece su neinformisanost građana za ingerencije i ovlašćenja centra, zbog čega centar preuzima adekvatne mere, ali još uvek nedovoljno za kompletnu informisanost građana da mogu da traže pomoć od centara, zatim odsustvo međusobne povezanosti i koordinacije između institucija sistema, nedostatak adekvatne edukacije stručnjaka u institucijama, retko iniciranje postupaka pred sudovima od strane centra za oduzimanje roditeljskog prava, nepostojanje kriznog centra za privremeni smeštaj dece žrtava i drugi objektivni i subjektivni razlozi.

ULOGA OMBUDSMANA U ZAŠTITI DECE OD SEKSUALNE ZLOUPOTREBE I EKSPLOATACIJE

Narodni pravobranitelj, prateći stanje u vezi poštovanja i ostvarivanja prava dece, u poslednje vreme je napravio nekoliko analiza u vezi pojava fizičkog, mentalnog i seksualnog zlostavljanja dece u osnovnim školama, kako bi se eventualno preduzele dalje mere za zaštitu dece.

Narodni pravobranitelj je sproveo anketu u 86 škola u Republici Makedoniji. Istraživanje je obuhvatilo 4.449 učenika od petog do osmog razreda. Istraživanje je bilo anonimno i obavljeno je samostalno popunjavanje upitnika od strane svakog anketiranog deteta.

Iz dobijenih podataka ustanovili smo da samo oko 33% anketirane dece ima neka saznanja o njihovim pravima, da većina nemaju nikakvih saznanja o pravima i da veliki deo dece ne razlikuju prava od dužnosti, i nemaju znanja i veština za prepoznavanje prava i njihove zloupotrebe, niti imaju saznanje o pravu na zaštitu i o organima i institucijama kod kojih mogu da zatraže zaštitu svojih prava. U pogledu fizičkog i psihičkog zlostavljanja dece od strane nastavnika, više od 30% anketiranih učenika je odgovorilo da postoji fizičko i psihološko zlostavljanje u školama i da se to radi na različite načine.

Kako bi se sprečilo dalje nasilje i kažnjavanje vršitelja nasilja, učenici su najčešće tražili pomoć u školi, odnosno 25,31% ispitanika, a samo 1,91% su se obratili inspekcijskim organima. Međutim, značajan je broj dece koja ili ne znaju gde da prijave slučaj i gde da traže pomoć (13,26%) ili se plaše da prijave (18,30%) iz čega se može izvući zaključak da deca još uvek ne govore otvoreno o ovim pojavama i ne veruju da će im neko pomoći.

Što se tiče preduzimanja mera protiv nastavnika koji vrše fizičko ili psihičko zlostavljanje dece, 20,34% anketiranih odgovorilo je da se ništa ne preduzima nakon prijavljivanja i da niko ne sluša decu, ili da je nastavnik kažnjen, ali neodgovarajuće prema izjavama dece. Neki učenici, odnosno 7,24% je odgovorilo da je umesto nastavnika bio kažnjen učenik.

U vezi seksualnog zlostavljanja dece u školama, ovo istraživanje je pokazalo da i ova vrsta zlostavljanja postoji i da se to obično radi verbalno kroz korišćenje vulgarnih reči od strane nastavnika, neprikladnim dodirivanjem dece od strane nastavnika. Uz pretnje i ucene deca su bila primorana da zadovolje želje nepristojnog nastavnika, dok je jedan deo dece naveo da ih je jedan nastavnik na prevaru primorao na određene seksualne aktivnosti. Takve zloupotrebe se u većini slučajeva ne prijavljuju od strane učenika, jer se učenici stide, a neki od anketiranih učenika su rekli da su prijavili seksualno zlostavljanje u kući ili u školi, ali da ništa nije preduzeto.

Iz iznesenih podataka nesporno smo utvrdili da u školama još uvek postoji fizičko i psihičko zlostavljanje dece a da, nažalost, postoje i pojave seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja dece, što nas je svakako zabrinulo i pokazalo da treba preduzeti mere za eliminaciju svih vrsta zlostavljanja dece u školama.

U tu svrhu preporučili smo da treba preduzeti više mera, uključujući i to da se, na svim nivoima obrazovanja na odgovarajući način, nauče prava i obaveze dece kako

bi imali znanja i veštine za prepoznavanje prava i obaveza, kršenja prava i interesa dece i zbog sticanja sposobnosti i veština za razvoj etičkih vrednosti i eliminisanje devijantnog ponašanja dece, a time i osposobljavanje sposobnostima i veštinama za samozaštitu od povrede i zloupotrebe, šo se na odgovarajući način već sprovodi u školama, ali verovatno postoji potreba za pronalaženje novih metoda i načina osposobljavanja dece i za prisutnost vaspitnog elementa u obrazovanju.

U zakonskoj regulativi potrebno je konkretnije razraditi šta je fizičko, psihičko i seksualno zlostavljanje dece i predvideti strožije kazne za profesore koji fizički, psihološki ili seksualno zlostavljaju decu, a posebno da se predvidi i mera za zabranu obrazovne aktivnosti za nastavnike koji su koristili ovaj oblik ponašanja prema deci. Takođe, naročito smo preporučili da se sprovodi redovna i kontinuirana obuka nastavnika o pravima dece i o mogućim načinima kršenja tih prava, sa ciljem njihovog osposobljavanja da usmere nastavu na razvoj ličnosti deteta, razvoj poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Takođe, u toku 2009. godine zbog razmatranja stanja zaštite od svakog oblika nasilja i zlostavljanja dece smeštenih u institucije, sproveli smo istraživanje kod dece smeštene u javnim institucijama. Anketa je bila anonimna i obuhvatila je decu od petog razreda do 18 godina starosti. U intervjuima ispitanici su učestvovali dobrovoljno popunjavanjem upitnika.

Iz dobijenih podataka, isto kao u školama i u ustanovama za brigu o deci, konstatovali smo da deca nemaju dovoljno znanja koja su njihova prava i obaveze, što je svakako doprinelo da deca nejasno odgovore ili da uopšte ne odgovore na deo daljih pitanja vezanih za kršenje određenih prava i o načinima zaštite prava.

Ovi podaci izazvali su posebnu zabrinutost zato što anketirana deca posećuju i redovno obrazovanje, a u institucijama u kojima su zbrinuta potrebno je preduzimanje mera za unapređenje obrazovanja i za sticanje znanja i veština dece za prepoznavanje njihovih prava i obaveza, kao i znanja i veština za prepoznavanje povreda i zloupotreba dece i o mogućnostima za zaštitu njihovih prava.

Takođe, iz podataka je utvrđeno da deca ne znaju ni svoje obaveze što je jedan od preduslova za međusobno poštovanje i dosledno ostvarivanje njihovih prava, ali i prava drugih.

Imajući u vidu pravo deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja i uznemiravanja, kako bi se utvrdilo da li u ustanovama gde su deca smeštena postoji fizičko, mentalno ili seksualno nasilje i zlostavljanje, u upitniku su bila i pitanja da li postoje takve pojave, i ukoliko ih ima, na koji se način vrši nasilje i zlostavljanje, kao i da li, gde i kako deca traže zaštitu svojih prava u takvim slučajevima.

Iz dobijenih podataka proizlazi da je oko 40% dece odgovorilo da se na neki način nad njima vrši fizičko zlostavljanje, što pokazuje da ne samo da deca ne znaju

svoja prava i obaveze, već i da službena lica zaposlena u institucijama, koja su dužna da vode brigu o deci i da stvore uslove za ostvarivanje, poštovanje i zaštitu prava dece, nedovoljno znaju i poštuju prava dece, odnosno baš ona krše prava dece.

S obzirom da deca smeštena u institucije mogu biti predmet seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja, što svakako ne bi trebalo biti dozvoljeno, jer deca treba da budu zaštićena od ove vrste zlostavljanja i maltretiranja, u upitniku je bilo i pitanje da li su deca bila seksualno uznemiravana i zlostavljana, i, ukoliko su bila, kako i na koji način je to učinjeno i da li su negde prijavili, ako je bilo takvih pojava, kao i da li su tražila pomoć i zaštitu.

Iz podataka koji se odnose na ovu vrstu nasilja proizlazi da veći broj dece nije dao odgovor na ova pitanja, a oko 20% dece je izjavilo da se ova vrsta zloupotrebe vrši verbalno korišćenjem vulgarnih reči i da se ucenama ili pretnjama tražilo od njih da zadovolje nepristojne želje službenih lica institucije, kao i dodirima po nezgodnim delovima tela pri čemu je samo jedno dete izjavilo da je seksualno uznemiravano i uznemireno pomoću prevare i prinude.

Iz dobijenih odgovora smo takođe utvrdili da u većini slučajeva seksualno uznemiravanje i zlostavljanje se ne prijavljuje jer se deca stide, ali je prilično visok procenat dece (75,47%) koja nisu dala nikakav odgovor na postavljena pitanja u vezi ove vrste nasilja. Što se tiče saznanja i sposobnosti dece da izveštavaju o slučajevima maltretiranja i zlostavljanja, na osnovu dobijenih podataka utvrdili smo da se deca plaše da prijave takve slučajeve i da traže zaštitu, kao i da ne znaju gde da traže zaštitu. Takođe, zabrinjava i činjenica da deca ne prijavljuju slučajeve fizičkog ili psihičkog zlostavljanja, jer u većini slučajeva, pa čak i kada su prijavili ništa nije bilo preduzeto, odnosno, niko im nije verovao i nije čuo šta oni govore.

U cilju eliminisanja takvih pojava i zaštite dece, osobito smo preporučili službenim licima institucija, ali i nadležnim organima koji vrše nadzor nad radom ovih institucija, kao i obrazovnim institucijama koje posećuju deca van institucija, da preduzmu sve moguće mere za upoznavanje dece sa njihovim pravima garantovanim Konvencijom o pravima deteta i zakonskom regulativom. Potrebno je da se službena i odgovorna lica u institucijama redovno i kontinuirano obučavaju i educiraju o dečijim pravima i da preduzimaju sve moguće mere za stvaranje uslova za dosledno ostvarivanje, poštovanje i zaštitu prava i sloboda dece, odnosno da se omoguće sve aktivnosti koje se tiču dece da se usmere na razvoj ličnosti deteta, razvoj poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Takođe, preporučili smo da se u institucijama spreči i eliminiše svaki oblik fizičkog, mentalnog i seksualnog zlostavljanja dece, odnosno da se preduzimaju efikasne i blagovremene mere za sprečavanje, otkrivanje, izveštavanje, prosleđivanje, istraživanje i postupanje u svim slučajevima bilo kojeg oblika uznemiravanja dece i

da se preduzimaju mere neophodne podrške i pomoći deci, kao što je predviđeno u citiranom članu 19 Konvencije o pravima deteta. Institucije treba da podstiču decu da prijavljuju slučajeve nasilja i zlostavljanja, da ozbiljno razmatraju izjave dece i da sprovode odgovarajuće procedure za utvrđivanje realnog činjeničnog stanja. Na kraju, preporučili smo da institucije sprovode odgovarajuće postupke uvek kada utvrde da njihovi zaposleni primenjuju metode fizičkog, psihičkog ili seksualnog zlostavljanja dece i da preduzimaju odgovarajuće sankcije i kazne protiv počinilaca takvih dela.

TRGOVINA DECOM

Jedan oblik seksualnog zlostavljanja dece je i trgovina decom koja se obično sprovodi u cilju seksualne eksploatacije dece.

U vezi ove najgore vrste zlostavljanja i eksploatacije dece, istakla bih da je tokom proteklog perioda Republika Makedonija umesto tranzitne zemlje za trgovinu decom, postala zemlja porekla i zemlja u kojoj postoji unutrašnja trgovina decom (u toku je naše istraživanje o trgovini decom u Republici Makedoniji).

Za eliminaciju ovog problema i da bi se obezbedila zaštita dece od ovog zla da ponajpre ne postanu žrtve, a zatim i za njihovu rehabilitaciju i zaštitu kada su već postali žrtve, formiran je Nacionalni komitet za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije, u okviru kojeg funkcioniše posebna podgrupa za borbu protiv trgovine decom u čiji sastav pored predstavnika resornih ministarstava (unutrašnjih poslova, rada i socijalne politike, obrazovanja, zdravlja, inostranih poslova, pravde, finansija) ulaze i predstavnici javnog tužioca, opštinskog suda, Agencije za omladinu i sport, Crvenog krsta RM, misije OEBS-a, IOM-a Skoplje, UNICEF-a, nekoliko ambasada u Skoplju i nevladinih organizacija koje rade na zaštiti žrtava trgovine ljudima i ombudsman.

Prema podacima Nacionalnog komiteta, u 2009. godini primećeno je osam slučajeva trgovine ljudima za koje je krivično prijavljeno 17 počinitelja. Od osam žrtava, sedam su maloletna lica, od kojih šest lokalna deca uzrasta od 14 do 17 godina. Od maloletnih žrtava dve se nalaze u inostranstvu.

Najčešći elementi eksploatacije žrtava su bili sklapanje brakova na prevaru, radna eksploatacija u ugostiteljskim objektima ali i kombinacija ovih elemenata sa prošenjem i seksualna eksploatacija.

Uzimajući u obzir specifičnost pitanja, u decembru 2009. godine realizovane su osnovne obuke policajaca u celoj Makedoniji u policijskim postajama opšte nadležnosti, sektorima unutrašnjih poslova, policijskim stanicama bezbednosti

drumskog saobraćaja i regionalnim centrima za granične poslove, a u 2010. projekat se nastavlja obukom policijskih inspektora, inspektora rada i tužilaca Odeljenja za borbu protiv organizovanog kriminala.

Inače, u okviru Ministarstva rada i socijalne politike osnovan je Nacionalni mehanizam za upućivanje žrtve trgovine ljudima, koji radi na prevenciji i zaštiti žrtava trgovine ljudima, osobito žena i dece. Ova kancelarija u saradnji sa centrima za socijalni rad sprovodi upućivanje u prihvatilišta, zastupanje, imenovanje posebnog staratelja, kontaktiranje sa porodicom, kao i ocenu uslova i mogućnosti da se žrtve vrate porodici.

S obzirom na značaj poznavanja ljudskih prava i negativne reperkusije trgovinom ljudima, održani su forumi sa srednjoškolcima, sa decom uzrasta od 10 - 14 godina iz Dnevnog centra za uličnu decu i mlade uzrasta od 15 - 20 godina, a decembra meseca povodom Nedelje borbe protiv trgovine ljudima, pored medijske prezentacije, bili su podeljeni i materijali za sprečavanje trgovine ljudima.

Ombudsman učestvuje i u podizanju svesti učenika iz osnovnih i srednjih škola kroz prezentacije o pravima deteta sa posebnim osvrtom na pojave trgovine decom, njenog prepoznavanja i mogućih načina zaštite od ove pojave.

Postavljeni su i strateški prioriteti za 2010. godinu među kojima se predviđa jačanje kapaciteta Nacionalnog komiteta, koordinacija i jačanje kapaciteta institucija nadležnih za borbu protiv trgovine ljudima, kao i kontinuirana komunikacija i saradnja na regionalnom nivou s ciljem jedinstvenog pristupa borbi protiv trgovine ljudima.

UMESTO ZAKLJUČKA

Da bi se zaštitila deca od seksualnog zlostavljanja i da se deca sama zaštite od ove vrste nasilja, neophodno je da se pravilno i redovno informišu o mogućim načinima seksualnog zlostavljanja kroz uvođenje seksualnog obrazovanja u škole, kroz medijsku kampanju i kroz razne druge načine za podizanje svesti dece, ali i šire društvene zajednice. Posebno je neophodno potrebno da se informišu i educiraju roditelji i službena lica koji treba da identifikuju seksualno zlostavljanje, ali i blagovremeno i preventivno da intervenišu uvek kada postoje indicije da se nešto ovako desi. Kod dece koja su unapred informisana postoji veća verovatnost da će reći nekome ukoliko je došlo do zloupotrebe. Najbolja odbrana za jedno dete je da poseduje dovoljno korisnih i praktičnih informacija za ličnu bezbednost i samozaštitu.

Marija Kordić

Zamenik pokrajinskog ombudsmana za zaštitu prava deteta, AP Vojvodina

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE DECE - Pravo deteta na zaštitu od seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja (Konvencija o pravima deteta, član 34)

Strane ugovornice se obavezuju da štite decu od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja.U te svrhe, strane ugovornice će naročito preduzimati sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje:

- (a) navođenja ili prisiljavanja deteta na učešće u ma kojoj nezakonitoj seksualnoj aktivnosti;
- (b) iskorišćavanja dece za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje;
- (c) iskorišćavanja dece u pornografskim predstavama i materijalima.

Posebna zaštita deteta od seksualnog iskorišćavanja predviđena je i članom 27. Afričke povelje, kao i Opcionim protokolom o prodaji dece, dečjoj prostituciji i pornografiji. **Definicija**: Seksualnim zlostavljanjem smatra se svaka radnja kojom odrasli nagovaraju ili prisiljavaju dete da učestvuje u nekoj seksualnoj aktivnosti radi zadovoljavanja svojih seksualnih potreba ili ekonomskih interesa. Neposredno seksualno zlostavljanje: polni odnosi s detetom, prisiljavanje deteta na pokazivanje svojih polnih organa, dodirivanje ili milovanje detetovih genitalija ili da dete dodiruje odrasle, zlouporaba u pornografiji, podsticanje na prostituciju. Neprimereno ponašanje odraslih: praktikovanje seksa pred decom, pokazivanje pornografskih slika, knjiga, časopisa, verbalno podsticanje i slično. Pod njim podrazumevamo bilo kakav seksualni dodir ili napad na dete od strane bilo koje osobe, eksponiranje genitalija, polna veza, oralni seks ili pornografija.Takođe, seksualno zlostavljanje podrazumeva i provokativno oblačenje i svako eksponiranje koje za cilj ima podsticaj osećaja seksualnosti kod dece.

USTAVNE I ZAKONSKE GARANCIJE REPUBLIKE SRBIJE

Prema Ustavu iz 2006. ratifikovani međunarodni ugovori se neposredno primenjuju, ali moraju biti u skladu sa Ustavom. Međutim, u praksi se međunarodni propisi retko direktno primenjuju. Ustav izričito govori o pravima deteta,

zagarantovano je pravo na slobodan razvoj ličnosti, zabranjen je prinudni rad kojim se smatra i seksualno iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju. Deca uživaju ljudska prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti, a zaštićena su od fizičkog, psihičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe.

Ovaj vid zaštite dece inkorporisan je i u: Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (zabranjuje fizičko nasilje i vređanje ličnosti dece i garantuje pravo deteta na zaštitu od diskriminacije i nasilja (2009.)); Porodični zakon kojim je ustanovljena obaveza države da preduzme sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja i svake vrste eksploatacije, kao i obaveza svih zdravstvenih, obrazovnih i ustanova socijalne zaštite, pravosudnih organa, udruženja i građana da obaveste javnog tužioca ili organ starateljstva o potrebi i razlozima za zaštitu prava deteta. Porodični zakon ustanovljava i pravo deteta na nezavisno zastupanje u slučajevima kolizije interesa deteta i zakonskog zastupnika deteta, a predviđa i specijalizaciju sudija za postupanje u porodičnim stvarima i obaveznu edukaciju sudija iz oblasti prava deteta. U smislu ovog zakona, dete je maloletno i punoletstvo stiče sa 18 godina, a poslovna sposobnost se može steći i ranije stupanjem u brak i roditeljstvom, ali ne pre 16. godine; Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, radi posebne zaštite ličnosti maloletnih lica kao oštećenih, odnosno oštećenih koji se saslušavaju kao svedoci u krivičnom postupku, izričito predviđa uvođenje posebne specijalizacije za sudiju koji predsedava većem, javnog tužiloca, istražnog sudiju, policijskog službenika i punomoćnika oštećenog. Zakon sadrži nova dokazna pravila u cilju zaštite maloletnog oštećenog lica (usvojen 2005, u primeni od 1. januara 2006.). Krivični zakonik, sa Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2009. propisuje niz krivičnih dela koja mogu biti učinjena "na štetu dece i maloletnika", i njihovu krivičnopravnu zaštitu (u primeni od 1. januara 2006.) on definiše dete kao lice koje nije navšilo 14 godina, a maloletnika kao lice koje nije navršilo 18 godina. Zakonik o krivičnom postupku (2005, sa izmenama i dopunama 2009.godine) propisuje pravila vezana za prijavljivanje sumnje da je učinjeno krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti; Zakon o policiji uvodi specijalizaciju policijskih službenika koji postupaju u slučaju krivičnih dela na štetu maloletnih lica (2005.); Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju iz 2009. godine članom 92.b st. 4. predviđa visoke novčane kazne za privredni prestup osnivača javnog glasila ako sadržaj javnog glasila, koji može ugroziti razvoj maloletnika, nije jasno i vidno naznačen, odnosno ako je maloletnik učinjen prepoznatljivim u objavljenoj informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes (u vezi član 41.st. 2. i 3. Zakona o javnom informisanju). Krivičnopravna zaštita (pitanje zastarelosti gonjenja, da li se dela gone po službenoj

dužnosti ili po predlogu, i pitanje starosne granice kojom se određuje pojam deteta, odnosno kvalifikacija dela) Krivični zakonik u Glavi XVIII (krivična dela protiv polne slobode) propisuje krivično delo silovanja (član 178.), obljubu nad nemoćnim licem (član 179.), obljubu nad detetom (član 180.) i krivična dela: podvođenje i omogućavanja vršenja polnog odnosa (član 183. KZ), posredovanje u vršenju prostitucije (član 184. KZ), odnosno prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (član 185. KZ), a izmenama iz 2009. godine i dva nova krivična dela: navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama (član 185a KZ) i iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (član 185b KZ), odnosno pooštrene kazne za dela iz članova 183-185 zakonika. Takođe, članom 25. Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, pored ostalih, izmenjeni su i dopunjeni pojmovi: računski podatak i računska mreža (član 112. st. 17-18. KZ) i uvedeni novi pojmovi: računar i računarski sistem (član 112. st. 33-34. KZ) radi usklađivanja sa Konvencijom Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu. Zakonskim opisom krivičnog dela iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode (član 185b KZ) država se, između ostalog, obavezala na preduzimanje krivičnopravnog sankcionisanja i onoga ko "koristeći računsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloletnim licem sastanak i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka", i u vezi proizvodnje dečije pornografije. Navedeno krivično delo ima osnovni oblik kada je žrtva maloletnik i kvalifikovani oblik kada je krivično delo učinjeno prema detetu. Sprovođenje obaveza preuzetih ratifikacijom Protokola i zaštita dece definisana je Nacionalnim planom akcije za decu u okviru Zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Aktivnostima, na tom planu, kooridnira Savet za prava deteta uz podršku UNICEF-a i 5 Ministarstva (Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo pravde, Ministarsto zdravlja, Ministrastvo prosvete, a za praćenje i izveštavanje je nadležno Ministarstvo za ljudska i manjinska prava) i sprovodi kontinuirano aktivnosti radi zaštite dece. U cilju uspostavlanja neophodnih mehanizama saradnje i procedura koje svaki sistem treba da primeni da bi se postigla efikasna zaštita dece od svih oblika zlostavljanja i zanemarivanja, usvojen je Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005.), a zatim i posebni protokoli za ustanove socijalne zaštite (2006.), obrazovno-vaspitni sistem (2007.), policiju (2007.), sistem zdravstvene zaštite (2009.) i pravosuđe (2009.). Prevencija i zaštita dece od seksualne eksploatacije deo je, dakle, šireg sistema zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja koji je definisan Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

KAZNENA POLITIKA, PRAVNE POSLEDICE ZA POČINIOCE I PODACI O ISKORIŠĆAVANJU DECE

Krivični zakonik u Glavi XVIII (krivična dela protiv polne slobode) propisuje uglavnom zatvorske kazne, s tim da pravi razliku da li je delo učinjeno prema maloletniku ili detetu, na primer: za krivično delo silovanja (član 178) zatvorsku kaznu od tri do 15 godina, ako je učinjeno prema maloletniku ili je delo imalo za posledicu trudnoću a za dete 5 do 18 godina, za obljubu nad nemoćnim licem prema maloletniku 2 do 12 godina a prema detetu 5 do 18 (član 179), obljubu nad detetom 5 do 18 godina, s tim da se neće kazniti za delo ukoliko između učinioca i deteta ne postoji veća razlika u godinama, stav je da je to 3 godine (član 180) i krivična dela: podvođenje (od 3 meseca do 5 godina) i omogućavanja vršenja polnog odnosa (zatvor do 3 god. član 183. KZ). Napominjemo da se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti izuzev za nedozvoljene polne radnje, koje se goni po predlogu, što posebno zabrinjava, jer ako odustanu roditelji, postupak se obustavlja. Neka istraživanja urađena zbog reforme pravosuđa u Srbiji pokazuju da se u 70 posto slučajeva kazne izriču ispod i u okviru zakonskog minimuma.

Od 1. januara 2010. godine u Republici Srbiji rade četiri apelaciona suda, izabrani apelacioni javni tužioci, koji su nadležni u predmetima po žalbama, dok je u prvom stepenu na osnovnim (34) i višim sudovima (26), odnosno osnovnim i višim javnim tužilaštvima.

U krivičnom postupku radi zaštite maloletnih lica kao oštećenih predviđena je specijalizacija tužilaca i sudija. U slučajevima kada se sudi punoletnim učiniocima i u slučajevima kada to proceni specijalizovani javni tužilac, a oštećeni je maloletik, postupak se u prvom stepenu vodi pred većem suda kojim predsedava sudija sa posebnim znanjima iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, istragu sprovodi specijalizovani sudija, a oštećeni ima punomoćnika iz reda specijalizivanih advokata.

Članom 19, 20. i 22. Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika uvedena je mera bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim, a izmene i dopune Zakonika o krivičnom postupku predviđaju mere posebne zaštite svedoka, a na normativnom planu ostvarene su pretpostavke za adekvatnu zaštitu maloletnih lica kao žrtava navedenih krivičnih dela i izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u odnosu na oblast njihove krivičnoprocesne zaštite kada se pojavljuju kao oštećeni.

U cilju zaštite prava dece žrtava, princip tajnosti postupka obezbeđen je i u porodičnim i krivičnim stvarima. Članom 206. Porodičnog zakona javnost sa rasprave je isključena u sporovima za lišenje i vršenje roditeljskog prava, zaštitu prava deteta i

od nasilja u porodici, a sud može dozvoliti da glavnoj raspravi prisustvuju pojedina službena lica i naučni i javni radnici i na zahtev stranke najviše dva lica koja ona označi, a oni su od suda upozoreni da su dužni da kao tajnu čuvaju sve ono što su na raspravi saznali i ukazaće im se na posledice odavanja tajne.

Prema odredbama Zakonika o krivičnom postupku glavni pretres je javan (čl. 291. st. 1. ZKP) ali, ako je potrebno radi zaštite interesa maloletnog lica, veće može, po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka, isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo (čl. 292. ZKP).

Sa druge strane, tačni podaci o dimenzijama, specifičnim oblicima pojave i karakteristikama dece žrtava seksualnog i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji ne postoje, jer svako od ovlašćenih ministarstava ima svoj sistem evidentiranja i praćenja. U pomenutim oblastima važan izvor podataka predstavljaju istraživanja koja su sprovele naučne institucije i organizacije civilnog društva (Save the Children UK, OEBS) i brojne domaće OCD (ASTRA, Viktimološko društvo Srbije, Centar za prava deteta).

Centar za integraciju mladih je od avgusta 2007. godine do juna 2009. godine obuhvatio ukupno 390 maloletnika koji su uključeni u život i/ili rad na ulici. Po saznanjima dobijenim od korisnika o prinudnoj prostituciji, podaci su sledeći: 16 maloletnika su žrtve prinudne prostitucije (13 ženskog pola i 3 muškog pola), od čega 5 ženskog pola od strane nepoznate osobe/osoba, 1 muškog pola od strane srodnika, 1 ženskog pola od strane starije osobe muškog pola u koju ima poverenja i 9 maloletnika (3 muškog pola i 6 ženskog pola) od strane vršnjačke grupe.

Podstaknuta velikim brojem indicija o zloupotrebi dece putem Interneta, OCD ASTRA je tokom 2006. godine sprovela istraživanje "Trgovina ljudima (decom) pogled kroz Internet prozor". U istraživanju je, između ostalog, analizirana pojava regrutovanja žrtava putem Interneta i pokazalo se da su mladi ljudi upoznati sa postojanjem problema i da regrutovanje putem Interneta vide kao realnu i ostvarivu mogućnost. U okviru istog istraživanja, ASTRA je dizajnirala profil petnaestogodišnje devojčice koja je za 15 dana sistematskog četovanja (50 sati) primila 457 poziva za razgovor, od kojih je u 86% slučajeva kontakt iniciran od strane osobe muškog pola. "Devojčicu" su kontaktirali ljudi različite životne dobi (od onih kod kojih je bilo moguće utvrditi godine starosti), od maloletnika do muškaraca od preko 50 godina. Podaci, dalje, pokazuju da je seksualno uznemiravanje bilo prisutno u 27% (125) razgovora. Pored učestalog seksualnog uznemiravanja, "devojčica" je 20 puta naišla na određene probleme – sagovornici su eksplicitno nudili novac za seksualne usluge (4), pokušavali da ostvare svoje seksualne fantazije sa maloletnicom (14) ili nudili "svoju pomoć u ostvarivanju boljeg života" (2), što je ocenjeno kao moguće vrbovanje za trgovinu ljudima.

Centar za prava deteta je prepoznao da je informisanost dece o pravima iz Opcionog protokola uz Konvenciju, načinima njihovog kršenja i načinima na koji mogu da se zaštite, značajan deo prevencije. Zbog toga je sproveo istraživanje iz kojeg izdvajamo: da deca ne obraćaju pažnju na kioske i da li se tamo može lako doći do pornografskih materijala, ali navode primere uključenosti same dece u pravljenju pornografskih snimaka (njihovi vršnjaci snimaju se međusobno mobilnim telefonima, dobrovoljno ili pod prinudom, šire te snimke, a ima i onih koji sami dele sopstvene erotske snimke i obnažene fotografije). Nadalje, odnos dece prema upozorenju u vidu minimalnih godina za gledanje određenih programa na TV je da starosna ograničenja niko ne poštuje, niti se deca osvrću na njih, niti odrasli kontrolišu da li deca gledaju sadržaje obeležene kao neprikladne za njihov uzrast. U okviru iste teme razgovaralo se i o tome kako se deca ponašaju u komunikaciji putem interneta i da li primenjuju neke mere predostrožnosti da bi zaštitili sebe i svoje indentite od eventualnih zloupotreba (dosađivali, pretili, predlagali susrete i sl). Svi učesnici fokus grupa koji koriste internet rekli su da svoje lične podatke nikad ne odaju preko interneta, a na oprezu su i imaju otpor prema mogućnosti da se sastanu sa nepoznatom osobom sa kojom su komunicirali putem interneta. Kao doživljenu neprijatnost deca su navela pokušaje starijih korisnika interneta da im se približe, pri čemu su sama deca vrlo brzo prekidala komunikaciju, ali da su imali teškoće da se odbrane od dosađivanja i proganjanja od strane vršnjaka. Na pitanje kome bi se obratili ukoliko bi se osećali ugroženima, deca su na prvom mestu navodila roditelje i policiju, druge odrasle osobe (članove porodice, vaspitače u domu), škola je navedena kao najmanje pouzdana u takvim slučajevima, a niko od dece nije naveo da bi osobu koja ih uznemirava putem interneta prijavio/la nadležnim organima. Ispitanicima su mediji i vršnjaci osnovni izvor informacija pa bi preventivne programe trebalo organizovati putem vršnjačke edukacije.

Svakako treba pomenuti i Incest trauma centar, koji kao NVO pruža ekspertsko mišljenje institucijama. Oni navode da su najbolju saradnju u efikasnoj i pravilnoj asistenciji ostvarili sa policijom i tužilaštvom, a najslabiju sa školama i domovima zdravlja, te je preporučeno Ministarstvu prosvete da uvede teme nasilja u porodici i seksualnog zlostavljanja dece i žena u nastavni plan na svim nivoima školstva sa edukativnim i preventivnim ciljem. Ovaj centar je posebno uspešan u davanju ekspertskih mišljenja na zahtev policije, tužilaštva i centara za socijalni rad, pripremao decu i odrasle za učešće u krivičnom postupku, pratio decu i odrasle na sud i pojavljivao se u svojstvu svedoka-eksperta. Neki od statističkih podataka kojim raspolaže ovaj Centar su: u 39,12 % slučajeva seksualnog zlostavljanja počinilac je otac, u 53,22% očuh, usvojitelj ili staratelj, dok je u samo 1,75% slučajeva počinilac nasilja osoba nepoznata žrtvi, što ukazuje da se seksualno nasilje najčešće dešava u

krugu poznanika. Prosečan uzrast žrtve seksualnog zlostavljanja je 9,2 godine, u 62,33% slučajeva traje više godina, a u 26,44% počinilac seksualnog zlostavljanja je prema detetu koristio fizičku silu. Fizičko nasilje počinioci kombinuju sa seksualnim zlostavljanjem kod adolescenata koji za njih predstavljaju značajniju pretnju da će se zlostavljanje obelodaniti i u porodicama gde je u dugom roku ili oduvek majka deteta bila izložena fizičkom, emocionalnom, ekonomskom i seksualnom nasilju od strane partnera, te su deca svedoci i/ili žrtve.

Izvor statističkih podataka: www.pedagog.org.rs

PRIMERI PREDSTAVKI, OTKLANJANJE NEKIH RIZIKA U PREPOZNAVANJU FENOMENA

Prikazala bih 3 grupe predstavki: kada se seksulalno zlostavljanje dešava u institucijama socijalne zaštite, u porodici i u obrazovnoj instituciji. Nažalost, slučajevi procesuirane pedofilije u okviru crkve su zastareli. Iako nema zvaničnih podataka, prema tekstovima iz novina, njih je sve više.

1. primer ukazuje na neophodnost pravovremenog donošenja i usaglašavanje podzakonskih akata u skladu sa Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, kako bi se na najbolji način zaštitili interesi deteta. Propust se odnosio na nepostojanje Eksternih timova za zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja, a koji je predviđen posebnim protokolom. U konkretnom slučaju mlađi štićenik doma za decu bez roditeljskog staranja seksualno je zlostavljan od starijeg štićenika istog doma. Nakon istrage u toj instituciji utvrđeno je da je dom preduzeo sve radnje u skladu sa važećom procedurom, obavljeni su razgovori sa štićenicima, sazvan je sastanak Internog tima za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovi, obavljen je lekarski pregled dečaka žrtve, slučaj je prijavljen policiji, obavešteni su nadležni centri za socijalni rad, ali se javio problem u vezi postupanja po Protokolu, zbog nepostojanja Eksternog tima (predviđen regionalni za više opština), te je Pokrajinski ombudsman predložio kao vid podrške toj instituciji zajednički sastanak, uključujući i predstavnike resornog Ministarstva i Pokrajinskog zavoda za socijalnu zaštitu. Utvrđeno je da je neophodno formirati Eksterne timove kao i da bi bilo dobro obezbediti sredstva za stručnu pomoć u vidu dodatnih edukacija zaposlenih za rad sa počiniocima i žrtvama nasilja.

Kada već pominjemo primer institucionalnog zlostavljanja, skrećemo pažnju i na slučaj seksualnog iskorašćivanja štićenica doma za decu sa intelektualnim teškoćama, od strane direktora institucije, prijavljen od vaspitača. Protiv direktora

je pokrenut krivični postupak, a osnivač, Vlada APV, je razrešio direktora. Slučaj se više godina zataškavao. Prema podacima 10,62% uzorka prijavljenih slučajeva, septembar 2003/2004, odnosi se na fizičko i emocionalno zlostavljanje dece od strane pomagača u ustanovama gde se deca nalaze na trajnom smeštaju (najčešće domovi za decu bez roditeljskog staranja, a zatim i ustanove gde su smeštena deca - invalidi i tzv. specijalne škole), a u ustanovama tranzitnog karaktera postoje iskustva dece mlađeg uzrasta da su seksualno zlostavljana od starije dece i ta deca saopštavaju da su reakcije osoblja neadekvatne. Uočena je neodgovarajuća reakcija unutar institucija kod navedenih slučajeva te je neophodno da se Ministarstvo za politiku, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvete i Ministarstvo unutrašnjih poslova dodatno otvore za temu zlostavljanja dece i preduzmu korake iz svojih ovlašćenja.

2. Nama se obratila majka maloletnog deteta sa pritužbom na rad Centra za socijalni rad i njegovih zaposlenih (posebno na socijanog radnika, pedagoga i psihologa) koji nisu adekvatno postupili u zaštiti njenog mldb. sina u pružanju zaštite od zanemarivanja i potom zlostavljanja u porodici bivšeg supruga, od strane dečakovog oca i dede. Nakon izjašnjenja Centra za socijalni rad, utvrđeno je da su postojali propusti u radu u konkretnom predmetu te je Centru naloženo da postupi u skladu sa Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne poltike. U Centru su ukazivali na osetljivost problema, na to da zdravstvena ustanova nije bila spremna da pruži adekvatni izveštaj da se radi o zlostavljanju, na osnovu čega bi oni podneli prijavu tužilaštvu, a da se sa druge strane radi o uglednim građanima u malom mestu u kojem se svi poznaju i gde se nasilje negira, a to je bio razlog tužilaštva da odugovlači pokretanje postupka plašeći se da neće imati dokaze. Kako je deda ipak procesuiran, naša uloga se nastavila obraćanjem Institutu za mentalno zdravlje za sprovođenje psihološko - psihijatrijskog veštačenja počinilaca krivčnih dela čime bi se ubrzala i unapredila zaštita deteta od daljeg viktimiziranja.

Moram da naglasim da je velik i specifičan rizik socijalnim radnicima ili stručnjacima da uopšte uđu u takve porodice. Često dete bude povređeno nakon posete, ili intervencije, ponekad se pogrešno zaključuje, jer nema proverenih i pouzdanih instrumenata (to je subjektivna procena, neprihvatanje saradnje od roditelja ili se unapred sumnja u roditelje).

3. Pokrajinskom ombudsmanu se obratio Centar za socijalni rad obaveštenjem o seksualnom zlostavljanju dece. Prijava je stigla od policajca kojem se devojčica

obratila, kao komšiji i osobi od poverenja, a zlostavljao ju je otac i to u dužem vremenskom periodu, nakon smrti majke. Razlog prijavljivanja je bilo strah da će otac zlostavljati i njenu sestru pa i mlađeg brata, a da ju je majka upozoravala na to dok je bila živa, jer je to stric radio njegovim ćerkama. Obraćanje Centra nama bilo je uslovljeno zahtevom za pružanje pomoći, jer su naišli na zid ćutanja od strane sudskih organa. Pošto je devojčica Romkinja, prema navodima iz Centra, tužilaštvo nije želelo da postupa po prijavi, jer joj nisu verovali. Za početak smo Centar uputili na neophodnost izmeštanja dece iz porodice oca (u prihvatilište sigurne kuće za početak), kao i na Incest trauma Centar koji će pružiti adekvatniju psihošku podršku deci (u ovom malom centru nisu imali dovoljno stručnih znanja) koji je prva stučna specijalizovana služba kod nas. Po prijavi Centra i datom mišljenja stručnog tima, obratili smo se urgencijom nadležnom javnom tužilaštvu. Prema konačnom izjašnjenju Centra, brat i sestra su odmah smešteni u srodničku hraniteljsku porodicu, a devojčica žrtva protivprirodnog bluda u dom za decu na period opservacije. Podnesena je tužba sudu za lišavanje roditeljskog prava oca, kao i predkrivična prijava nadležnog tužilaštva.

- 4. Našoj instituciji se obratila predstavkom majka sa tvrdnjom da njen bivši suprug seksualno zlostavlja njihovu ćerku i sina. Utvrđeno je da su komšinica, ali i pritužilja telefonski prijavile sumnju Incest trauma centru. Pošto se dijagnostičkim intervjuom potvrdilo seksualno zlostavljanje, Tim Incest trauma centra je pružio psihološku asistenciju devojčici, ali se obratio i Centru za socijalni rad (čiji tim je bio uključen u ceo postupak, ukazujući na pristrasnost psihologa tog centra zbog navodne veze sa ocem), školi u koju su deca išla u vezi sa radom njihove stručne službe sa ovom decom. Nakon izjašnjavanja svih instucija došlo je do kontradiktornosti navoda, ali u ovom predmetu nadležni sud nije prihvatio ekspertsko mišljenje Incest trauma centra.
- 5. Po prijavi direktorke predškolske ustanove u jednom selu, da su joj se deca žalila na bludne radnje njihovog vaspitača, prvo su reagovale prosvetne savetnice iz Ministarstva prosvete. Pedagoškim intervjuom je utvrđeno šta je sve konkretno vaspitač tražio od dece i činio deci, nakon čega je u skladu sa Prokolom obavešten Centar za socijalni rad, vaspitač suspendovan, poslat na vanredni lekarski pregled i pokrenut sudski postupak.

Prvostepena osuđujuća presuda je po žalbi ukinuta zbog toga što je kao dokaz korišćen snimak iz CSR u predkrivičnom postupku. Roditelji dece su to razumeli kao da vaspitač nije kriv i nisu želeli da njihova deca budu ponovo saslušana pa su odustali od predloga, te je postupak obustavljen. Trenutno se vodi radni spor u kojem vaspitač traži vraćanje na rad.

UMESTO ZAKLJUČKA

Svako od nas lično, lokalna zajednica, nevladine organizacije i institucije države moraju učiniti sve da se zlostavljanje dece svede na minimalne razmere i da svako dete zna da je zaštićeno i da postoje institucije koje će ga zaštiti. Osnovne aktivnosti u tom pogledu su: efikasan sistem državne zaštite i brige, obrazovni sistem uključujući seminare, predavanja, radionice, sistem zdravstva (psiho podrška), civilne organizacije (SOS telefon), sistem policije, doprinosi nauke (naučno - istraživački rad). U tom smislu svakako je za pohvalu građanska inicijativa potkrepljena mišljenjem stručnjaka da je neohodno sistemski podići starosnu granicu kada je "dozvoljeno" stupanje u seksualne odnose mladih sa 14 na 16 godina.

Nisam pomenula temu registra pedofila, hemijske kastracije osuđenih za pedofiliju koju je predložio bivši ministar pravde, sadašnji poslanik (u Danskoj), ugradnja mikro čipova u Engleskoj (već u Norveškoj). Sa druge strane, u Holandiji se pedofili politički organizuju tržeći svoja prava i dozvoljen seks sa starijim od 12 godina i liberalnu pornografiju za starije od 18 godina.

Mr Svetlana Lazić

Savetnica za zaštitu prava deteta, Pokrajinski ombudsman AP Vojvodina

GOVORE LI DECA DA SU ŽRTVE SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I/ILI INCESTA?

Upitanost ove vrste neretko implicira odgovor da svaka odrasla osoba očekuje da dete govori o tome da je bilo izloženo ponašanju koje mu nije prijalo, koje ne pripada njegovim godinama i iskustvu i kojima nije doraslo. Međutim, praksa pokazuje da deca progovore posle više godina, u situacijama koje nisu prilagođene vrsti njihove ispovesti, te da to najčešće govore u ljutnji. S druge strane, realan život pokazuje da deca neprekidno skreću pažnju na to da im se dešava nešto što im se ne dopada, na što ne žele da daju pristanak, ali to iskazuju "nemuštim jezikom".

Kako bi se što preciznije uputili u promišljanja o seksualnom zlostavljanju dece i o incestu, potrebno je započeti sa njihovim definisanjem.

Ne smatra se da su seksualno zlostavljanje i seksualna zloupotreba ekvivalentni pojmovi, te se ni njihove refleksije ne odnose u potpunosti na isto. Najšira definicija seksualnog zlostavljanja dece govori o tome da je to bilo koja vrsta seksualnog kontakta između deteta i odrasle osobe, odnosno tinejdžera starijeg 5 i više godina od mentalno nedovoljno zrelog deteta u cilju seksualnih zloupotreba kojima nije doraslo, na koja ne može dati pristanak i koje će podržati postojanje tabua porodičnih uloga. Seksualna zloupotreba u sebi sadrži širi okvir viktimiziranja deteta žrtve, te obuhvata one odnose prema deci u kojima se ona koriste radi nekih interesa i potreba drugih, na račun potreba i interesa dece (podvođenje, prostituisanje, pornografija maloletnika). Sigurno je da na kraju trpe seksualno zlostavljanje, ali su pre toga izložena dodatnim nemoralnim aktivnostima koje služe povećanoj dramatizaciji kod počinilaca.

Incest se dugo smatrao seksualnim odnosom između srodnika koji su u toliko bliskom krvnom srodstvu da ne bi smeli da imaju seksualne kontakte ili ne bi smeli da imaju zajedničku decu, što čini incest u užem smislu. U prilog tome govori i francuska poema iz 17. veka⁶² koja opisuje incest u užem smislu.

Evo ovde leži ćerka, ovde leži otac, Ovde leži sestra, ovde leži brat, Ovde leže muž i žena, A ipak su u grobu samo dva tela.

Jónsson, M. (2005) Incest in Iceland 1500–1900. Dostupno na http://kabul.library.uvic.ca/beck/media/text/incest.html

Novije shvatanje porodice i doživljaji samih žrtava naveli su istraživače da pronađu definiciju incesta koja će ga u najboljem svetlu objašnjavati, dovodeći ga do shvatanja incesta u širem smislu. Osoba koja ostvaruje seksualni kontakt sa detetom i pritom iskorišćava njegovo poverenje je osoba koja čini **incest** mogućim. Najčešće to i jeste osoba koja je u krvnom srodstvu, jednostavno zbog toga što je dete najviše (upravo zbog poverenja) sa osobom koja joj je bliska. Međutim, nepripadanje krvnom srodstvu ne umanjuje dečju traumu i ne svodi ovaj oblik zlostavljanja na nešto drugo. Ono i dalje ostaje incest u širem smislu, jer dete oseća da je iznevereno njegovo poverenje u počinioca, te da krši odnos poverenja koje je postojalo između njih a ne da vrši rodoskrvljenje.

Razlika između seksualnog zlostavljanja i incesta nalazi se u promišljanju da seksualno zlostavljanje može izvršiti bilo ko, dok incest realizuje osoba od poverenja. Dodatno, u seksualnom zlostavljanju akcenat se stavlja na razliku u moći, kontroli, znanju i zadovoljenju. Sve četiri komponente ima samo jedna strana – počinilac, dok dete nema ništa od toga i potpuno je bespomoćno.

UMETNOST U SLUŽBI OPOJMLJIVANJA

Zbog sposobnosti da o mnogim stvarima govori jezikom koji obiluje koloritom, umetnost je među prvima progovorila i o području porodičnog seksualnog zlostavljanja dece.

Pedesetih godina prošlog veka, tačnije 1954. godine, mini revoluciju u svetu književnosti napravio je roman Vladimira Nabokova *Lolita*. Pišući o neobičnoj, pomalo bizarnoj i krivičnoj seksualnosti, Nabokov je izazvao oprečna mišljenja među kritičarima i čitaocima. I danas se vode rasprave koje za temu imaju Lolitu, a koje zapravo nikuda ne vode, jer stalno ostaju na površinskom posmatranju odabrane teme. Zbog ovakvih i sličnih promišljanja, bogat i kvalitetan književni jezik koji je autor koristio u umetničkom sagledavanju odabrane teme, kao i područje književnikove sposobnosti da se o vrlo definisanim i jasnim pojavama, stanjima i promenama izražava koloritnim umetničkim jezikom uz nijansiranje bogatih osećanja koja prožimaju glavnog junaka, neretko ostaje bez uvida. Iako obrađuje pedofiliju, Nabokov o čitavom fenomenu govori još neobičnije.

Dvadeset godina kasnije, odnosno 1974. godine, Roman Polanski je u filmu *Kineska četvrt* obradio temu incesta u užem smislu. Poznata scena u kojoj protagonista, da bi saznao ko je određena devojčica, šamara partnerku u filmu pri čemu mu ona odgovara da je devojčica njena ćerka, odnosno njena sestra, ostala je ilustrativna kako za sam film, tako i za fenomen koji obrađuje.

Pomenuta ostvarenja iz književnosti i filma dala su uzlet narednima, da se sa neskrivenim interesovanjem bave ovom problematikom, osvetljavajući je sa brojnih strana i prikazujući naličje života, o kakvom se skoro nikada ili retko promišlja.

MITOVI I ČINJENICE O SEKSUALNOM ZLOSTAVLJANJU I INCESTU

Porodičnog seksualnog zlostavljanja dece, kao i incesta ima, a od njih nije izuzet ni region jugoistočne Evrope. Izostaje, zapravo, pregledna baza podataka, pružanje kompletne sistemske i institucionalne zaštite, a ponekad i ohrabrivanje žrtava da pričaju o tome.

U području porodičnog seksualnog zlostavljanja dece dugo se verovalo u nešto što sa današnjeg aspekta posmatranja govori da se tu radi o mitovima. Postoji nekoliko klasifikacija mitova, a ovom prilikom će se napraviti osvrt na klasifikaciju koju je za seksualno zlostavljanje dala Gordana Buljan-Flander⁶³.

AAIT	ČINIENICA
MIT	ČINJENICA
Zlostavljači su deci nepoznati ljudi.	Zlostavljači su deci poznate osobe u 80-90% slučajeva.
Žrtve seksualnog zlostavljanja su uglavnom tinejdžeri, koji sebe znaju zaštititi.	Seksualno zlostavljana su deca svih uzrasta, a preko trećine žrtava su deca do 5 godina života.
Deca najčešće lažu o seksualnom zlostavljanju.	Deca najčešće nemaju iskustvo niti vokabular da tačno opišu seksualnu aktivnost odraslih, niti lažu sa namerom da sebi stvore probleme.
Incestuozni zlostavljači zlostavljaju decu samo u svojoj porodici.	Ispitivanja pokazuju da 50% incestuoznih zlostavljača zlostavlja decu i van svoje porodice.
Ako zlostavljač ne koristi silu, znači da je dete dobrovoljno učestvovalo u seksualnoj aktivnosti.	Zlostavljač koristi verbalne pretnje ili nagovaranje kako bi dete naveo na seksualnu aktivnost. Deca nisu u stanju dati zreli pristanak na seksualnu aktivnost.
Seksualni zlostavljači su mentalno poremećeni, homoseksualci ili mentalno retardirani.	Većina seksualnih zlostavljača funkcioniše izvanredno u mnogim područjima života, heteroseksualni su i normalnog intelektualnog nivoa.

⁶³ Buljan-Flander, G. (2003), Seksualno zlostavljanje djece, *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, str. 90.

Feministička istraživanja su pružila novi pogled na incest i na seksualno zlostavljanje, koji su definisani kao nasilje zasnovano na rodnoj pripadnosti (Gender Based Violence). Ovim se i seksualno zlostavljanje i incest stavljaju u društveni kontekst u kojem muškarci imaju veću društvenu moć od žena i dece i samim tim mogućnost da istu koriste za seksualne zloupotrebe.

Bez razumevanja muške nadmoći i ženske nemogućnosti odupiranja takvoj nadmoći, nemoguće je objasniti zašto je većina počinilaca muškog pola, odnosno zašto je većina žrtava ženskog pola. Džudit Herman (Judith Herman), književnica i predstavnica feminističkog pokreta u SAD-u naglašava da je patrijarhalna porodica strukturalni oslonac koji (p)održava postojanje incesta (Mifflin 2005). Time se stiže do saznanja da incestuidni događaji nisu retkost, signal haosa i necivilizacije, već sastavni deo društvenog i porodičnog ustrojstva, posebno u patrijarhalnim uslovima. U skladu sa ovakvim promišljanjem, incest nije asocijalan, već je "normalna pojava" koja je povezana i uzajamno uslovljena osnovnim porodičnim i društvenim strukturama kao jednim od činilaca.

Zbog društvenog konstrukta nastali su mitovi i činjenice vezani za incest. Njihovu klasifikaciju najsveobuhvatnije je pružila Zorica Mršević⁶⁴.

MIT	ČINJENICA
Incestnici su problematične osobe, nemoralnog seksualnog nagona.	Muškarci koji seksualno zloupotrebljavaju decu, nisu "bolesni". To su u očima okoline, dobri supruzi i očevi porodica, potpuno "normalne" i uvažavane osobe.
Majke su odgovorne.	Većina majki nije svesna da je seksualno zlostavljanje u toku. Od majki se, u njihovoj poziciji (ne)moći, ne može očekivati da budu savesnije, dovitljivije i odvažnije od lekara, nastavnika, socijalnih radnika i svih ostalih koji, time što negiraju da incest uopšte postoji, saučestvuju u zlostavljanju dece.
Vreme leči posledice, deca brzo zaborave neprijatne događaje.	One koje su preživele incest, osećaju se kao da su zarobljene u klopci, zbunjene, iracionalne, bolesne i slabe. To se naziva post-incestnim sindromom. On je mešavina straha, konfuzije, besa, sramote, depresije, niskog samovrednovanja, osećaja krivice. On predstavlja ozbiljan, doživotni problem onih koje su preživele incest.

⁶⁴ Mršević, Z. (1997): Incest između mita i stvarnosti, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Jugoslovenski Centar za prava deteta. Str. 24-26

Incestni slučajevi nisu toliko česti.	Postoje procene na osnovu poznatih tj otkrivenih slučajeva da je zapravo više od polovine svih odraslih žena preživelo seksualne traume u detinjstvu, ili konzervativnije procenjivano, dve od pet žena, doživele su kao deca seksualnu zloupotrebu od strane oca, očuha, brata, ujaka ili porodičnog prijatelja. To je najozbiljniji i najuobičajeniji oblik seksualne zloupotrebe dece.
Incest je odnos između najbližih krvnih srodnika.	Incest se može shvatiti kao seksualno nasilje na osnovu odnosa zavisnosti, izlaganje seksualno neodgovarajućim radnjama, ili seksualno prenaglašenim radnjama upotrebom deteta radi zadovoljenja seksualnih ili seksualno-emotivnih potreba, jednog ili više lica, koji osnivaju svoj autoritet kroz postojeću emotivnu povezanost sa tim detetom. Incest je seksualna zloupotreba odnosa poverenja i zavisnosti, uz korišćenje pozicije moći učinioca nad žrtvom. Incestnici, dakle, mogu da budu i osobe bliske deci a ne obavezno i krvni srodnici.
Incest je u stvari vrsta silovanja.	Incest, kao seksualna zloupotreba i zloupotreba moći je nasilje kojem ne treba upotreba sile. Fizička sila nije neophodna za incest, i retko se koristi. Što je odnos bliži, manje je sile potrebno da se incestne radnje učine, i manje je verovatno da će učinilac koristiti fizičku silu. Izvršiocima incesta nisu neophodne ni pretnje da bi ostvarili svoje namere, jer im dovoljno pomaže prirodno stanje zavisnosti i nemoći dece. Pretnje su potrebnije, i zapravo se češće i primenjuju, za nametanje tajnosti.
Incest podrazumeva seksualni odnos.	Incest nije obavezno seksualni odnos. Kada god je dete prinuđeno na bilo koji način, na razne seksualne aktivnosti sa nekim ko je na pozicijama veće moći, ta radnja je zloupotreba.
Deca koja ne prihvataju učešće u seksualnim aktivnostima sa odraslima, odmah će to nekome prijaviti.	Mali je broj dece koja prijave seksualnu zloupotrebu koja je u toku a onoj deci koja to kažu, uglavnom se ne veruje. O slučajevima incesta saznaje se uglavnom od odraslih osoba koje su ga preživele u detinjstvu.

Seksualno zlostavljanje dešava se uglavnom starijoj deci, za vreme puberteta ili u periodu koji mu neposredno prethodi.	To je samo jedan od mnogih načina umanjivanja značaja incesta, jer ako bi on bio zaista samo to, onda bi bili u pravu oni koji ga tretiraju kao sticanje ranog seksualnog iskustva. Radnje seksualnog zlostavljanja počinju najčešće kada je žrtva mlađa od 10 godina, a nisu retki slučajevi da su žrtve mlađe od 5 godina ili čak bebe.
Feminističkom terapijom onih koje su preživele incest rešavaju se sva pitanja post-incestnog sindroma.	Feministička terapija pomaže onima koje su preživele da se "otvore" ali ne može u potpunosti da zameni profesionalnu terapiju, pogotovo ne u najtežim slučajevima.
Seksualna zloupotreba dece uzrok je kasnije pojave homoseksualnosti.	Žena koja mrzi muškarce, jer je bila incestuirana od muškarca, ne može nikako samo na osnovu te mržnje da doživi uzbuđenje sa drugom ženom. Za heteroseksualne žene, seksualna ili romantična veza sa ženama izgleda isto tako prazno i neuzbudljivo, kao i sećanja koje bi imala lezbejka prema heteroseksualnom odnosu.
Najčešći učinioci seksualne zloupotebe prema deci su homoseksualci.	Takve tvrdnje nisu ničim potkrepljene i deo su homofobije.
Deca koja govore da su bila incestuirana, ili svesno lažu ili imaju poremećenu percepciju stvarnosti usled incestuoznih fantazija.	Deca zamišljaju bolji, a ne gori svet i kada govore o onome što roditelji nazivaju fantazijama, onda to sigurno nisu prizori užasa kakav nosi seksualna zloupotreba.
Incest je karakteristika pretkulturnog i predcivilizacijskog haosa.	Organizacija patrijarhalne porodice omogućava višegodišnje incestuiranje dece, štiteći učinioce porodičnom i društvenom zaverom ćutanja od intervencija koje bi došle spolja. Iako se u većini porodica toga tipa incest ipak ne dešava, sama mogućnost višegodišnjeg neotkrivenog i nekažnjenog incestuiranja dece predstavlja argument koji incest definiše kao deo svakodnevnog kulturnog ustrojstva patrijarhalne porodice i kulture.

Incest je opasan i društveno nepoželjan zbog mogućnosti začeća nenormalnog potomstva. Incest je opasan i društveno nepoželjan zbog toga što je to nasilje koje ostavlja doživotne posledice na žrtvama. Incest je mnogo opasniji i štetniji za žive osobe, no za nerođena bića do čijeg začeća, u većini slučajeva, i ne dolazi.

GOVORE LI DECA DA SU ŽRTVE SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA ILI INCESTA?

Deca koja su preživela seksualno zlostavljanje ili incest imaju kontinuiranu potrebu da o tome obaveste roditelje ili osobu/e od podrške. Oni to zapravo i čine, ali na veoma diskretan način, jer vole počinioca, vole i nezlostavljajuću osobu (osobu od podrške), ali žele da se prestane sa ovakvim ponašanjem. Istovremeno se plaše posledica izrečenog, budući da su na različite načine ucenjivani od strane počinioca -To je naša tajna; Ako kažeš šta smo radili mama će umreti, a ti ćeš biti kriv/a; Ako kažeš šta smo radili mama i tata neće više biti zajedno i to zbog tebe; Ne budi lud/a, ko će ti poverovati da sam te ja iskoristio; To će ti se svakako desiti, ja te samo uvodim u svet odraslih... Godinama kasnije, kada se otkrije i potvrdi da je bilo zlostavljanja dece, te kada se pogleda šta su deca u međuvremenu govorila, shvati se da su uporno, na način na koji su mogla, davala do znanja da ne žele da idu kod konkretne osobe, da je ne vole... Zbog brojnih drugih aktivnosti koje se uporedo dešavaju, roditelj, odnosno osoba od podrške ne stigne da pomisli da su u pitanju rečenice koje ukazuju na ozbiljnost situacije u kojoj se nalazi dete. Pored toga, roditelj koji sa ljubavlju neguje svoje dete, skoro nikada ne pomisli da se u konkretnom slučaju radi o seksualnom zlostavljanju i/ili incestu kojem je dete izloženo.

Zbog toga ne treba da nas čudi zatvaranje deteta u sebe i njegovo suočavanje sa nužnošću vođenja paralelnog života. Kada dete reši da do kraja izloži svoju patnju, to obično čini nakon nekoliko godina, neretko u ljutnji, tražeći kroz nju pažnju, podršku i ljubav. Nažalost, u tim trenucima ništa od potrebnog ne dobija. Odrasla osoba kojoj je to predočeno oseća šok i nevericu i odbija da prihvati tu informaciju. Tek kasnije poneka od njih izražava spremnost da se suoči sa stvarnošću i uđe u višegodišnju borbu za očuvanje dečje ličnosti i njegovog/njenog integriteta.

Upravo ta činjenica treba da nas vodi u traženje pravaca delovanja, sa ciljem pružanja podrške i pomoći detetu-žrtvi, kao i sa ciljem uviđanja potrebe o uvođenju primarnih preventivnih aktivnosti. Zbog svesti o tome da osobe koje su u periodu detinjstva doživele iskustvo seksualnog kontakta, iskustvo kojem nisu dorasle i koje

ne razumeju, koje čini osoba koju vole i koja im je emotivno bliska, treba znati da nikada neće moći da kažu da je detinjstvo najlepše doba njihovog života. Naprotiv, sećaće ga se sa gnušanjem i prezirom prema svim osobama koje su postojale oko njih, a nisu im pružile pomoć.

Stideći se sopstvenog iskustva i nemajući hrabrosti da ga iznese na videlo, dete će i dalje čuvati tajnu, pokušavajući sebi da racionalizuje doživljenu situaciju, istovremeno se optužujući da je samo krivo jer se ponašalo na način na koji nije trebalo da se ponaša. Formiranje doživljaja sebe kao nedovoljno vredne i dobre osobe, kao osobe koja zaslužuje da bude kažnjena, koja se sama kažnjava jer je stvarnost i ovako ružna, fragmenti su na kojima počiva doživljaj sopstva kod dece žrtava porodičnog seksualnog zlostavljanja.

PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE

Senzibilizacija odraslih i jasno upućivanje dece u prepoznavanje seksualnog zlostavljanja, predstavljaju put za dosezanje značajnih aspekata ostvarivanja zdravog odrastanja.

U tom smislu je opravdano preduzeti aktivnosti sa ciljem primarne prevencije. **Primarna prevencija** podrazumeva programe usmerene opštoj populaciji sa ciljem stvaranja povoljnih uslova za zdrav život i razvoj dece, odnosno predupređenja stanja i situacija koje mogu pogodovati nastanku zlostavljanja bilo kojeg vida. U obrazovanju primarna prevencija predstavlja stvaranje ili ojačavanje onih elemenata sistema koji mogu podsticati decu da odrastu kao slobodne, zrele, odgovorne i samosvojne ličnosti.

Stoga je komunikacija između porodice i škole, bez obzira na područje rada obrazovnih radionica, od izuzetnog značaja i može u velikoj meri uticati na kvalitet pedagoškog rada. Zbog prirode problema koji se rasvetljava ovom vrstom radioničarskog rada, mora se voditi računa o kvalitetnoj i kontinuiranoj komunikaciji sa roditeljima, jer su pedagoške implikacije na relaciji nastavnik/ca – roditelj izuzetno kompleksne i iziskuju ne samo profesionalan već i human pristup od strane nastavnika/ce, budući da zadiru u porodičnu intimu.

Priprema roditelja bi se mogla ostvariti kroz tri faze koje bi mogle, ali ne moraju nužno voditi sigurnoj realizaciji predloženog radioničarskog rada, međutim svakako mogu uticati na transparentnost ovog oblika zlostavljanja kao i na njegovo opojmljivanje.

Prvu fazu bi činila distribucija brošura koje bi u kratkoj formi uz pogodnu ilustraciju govorile o svim oblicima zlostavljanja u porodici, pa i o ovom, ukazujući na potrebu njihove transparentnosti.

Drugu fazu predstavljala bi realizacija tematskog roditeljskog sastanka sa svakim pojedinačnim odeljenjem, na kojem bi se roditelji detaljnije upoznali kako sa fizičkim, tako i sa emocionalnim, odnosno porodičnim seksualnim zlostavljanjem dece. Ovu fazu bi trebalo realizovati vrlo brzo po distribuciji brošura, zbog primirivanja roditelja koji su jednako zbunjeni i ljuti zbog pročitanog. Tematskim sastankom bi se proširile informacije namenjene roditeljima sa kojima bi se vrlo obazrivo i profesionalno razgovaralo o odabranoj temi. Ovim se ne završava druga faza. Ona se nastavlja u vidu individualnih razgovora roditelja sa nastavnikom/com i/ili sa osobom iz škole koja bi bila zadužena za implementaciju radioničarskog rada. Ista osoba bi zapravo bila osoba od poverenja i podrške u školi koja bi učestvovala u stvaranju i kreiranju živog dijaloga sa okruženjem, podstičući i omogućavajući transparentnost i opojmljivanje ovog oblika zlostavljanja dece, što bi posredno dovelo do veće senzibilizacije samih roditelja i građana.

Početak *treće faze* predstavljalo bi distribuisanje upitnika roditeljima sa pitanjem da li se slažu da njihovo dete kod svog učitelja pohađa četiri obrazovne radionice koje za temu imaju zaštitu dece od porodičnog seksualnog zlostavljanja. Na osnovu njihovih odgovora dobila bi se prava slika prethodno preduzetih aktivnosti i ostvario bi se određeni stepen očekivanja. Bez obzira na sve preduzete aktivnosti u cilju preventivnog delovanja i na roditelje, postoji rizik da ne pokažu dovoljno razumevanja za dati problem. Ukoliko bi se to dogodilo, otvorio bi se prostor za korekciju pristupa i nadogradnju prethodno preduzetih aktivnosti i njihovu kvalitativnu promenu. S druge strane, postoji mogućnost da realizacija informativnih i upućujućih razgovora sa roditeljima da pozitivan ishod, koji bi se ogledao u njihovom pristanku na realizaciju predloženih aktivnosti.

Radioničarski rad sa decom sa ciljem primarnog preventivnog delovanja trebalo bi realizovati sa učenicima mlađeg uzrasta osnovne škole, jer svest o postojanju zlostavljanja dece uopšte, pa i seksualnog, za posledicu ima obazriviji i svesniji odnos prema izvesnim ponašanjima koja se procenjuju, u najmanjoj meri, kao neobična. Ovakve aktivnosti bi se školskim kalendarom mogle realizovati tokom drugog polugodišta tekuće školske godine.

Takozvana konstruktivistička učionica omogućava realizovanje radioničarskog rada čija bi svrha bila preventivno delovanje na učenike u području zaštite od porodičnog seksualnog zlostavljanja dece u kojima nastavnici zajedno sa učenicima čine sistem koji egzistuje po pravilima koja sami postavljaju. U skladu sa tim su postavljena i očekivanja od seta radioničarskog rada. Ona su:

- (1) razumevanje i prihvatanje različitosti u području koje se ne poznaje (incest, seksualno zlostavljanje u porodici, seksualna zloupotreba...);
- (2) razumevanje i prihvatanje u području o kojem se ne priča (koje se događa, ali sa pogrešnim promišljanjem da se to događa samo drugima);

- (3) prihvatanje potrebe za aktivnim radom i sticanje znanja, te nazivanje stvari pravim imenom;
- (4) prihvatanje osoba sa iskustvom incesta ili seksualnog zlostavljanja u porodici kao kvalitetnih i celovitih osoba sa potencijalima ostvarenja punoće postojanja;
- (5) senzibilisanje sistema obrazovanja i javnosti.

Centralne aktivnosti radionica su: pričanje priče; rolplej; upitnik; upućivanje na osobe i institucije. Kompleksnost **aktivnosti**, pripremne radnje, definisane obaveze i specifičnost školskog kalendara impliciraju drugo polugodište kao pogodno za realizaciju radioničarskog rada, za koje se predlaže vremenski period od ukupno dve nedelje, sa po dve radionice nedeljno.

ZAKLJUČAK

Predlog ovakvog radioničarskog rada i pratećih aktivnosti predstavljaju jedan od mogućih oblika delovanja na učenike mlađeg školskog uzrasta, ali se veruje da bi se uz pomoć njih ostvario značajan uvid u stepen rizika kojem su deca izložena u matičnim porodicama, što bi posledično dovelo do rada na njegovom rešavanju.

S druge strane, informisanost učenika o sadržajima iz oblasti porodičnog seksualnog zlostavljanja u kojima oni mogu biti žrtve predstavljaju značajne aktivnosti za same učenike kojima se ne uskraćuje pravo na informisanje iz oblasti njihovih prava.

U tom kontekstu se naglašava da je u cilju obezbeđivanja kvalitetnog obrazovanja za sve, vaspitno-obrazovni sistem u obavezi da obezbedi demokratičnost i poštovanje ljudskih prava, ne samo na papiru, već na nivou realnog života (tzv. obrazovanje **za** ljudska prava). Takođe, neophodne su različite vrste aktivnosti (nastavnih i vannastavnih) usmerenih na usvajanje osnovnih znanja o ljudskim pravima, kao i razvijanje veština neophodnih za njihovo ostvarivanje i zaštitu (tzv. obrazovanje **o** ljudskim pravima). Ipak, dublji smisao svi ovi procesi dobijaju tek kada se svakodnevni život i rad u školi zasnivaju na poštovanju demokratskih vrednosti i ljudskih prava (tzv. obrazovanje **u** ljudskim pravima)⁶⁵. Kao najznačajniji ishod učenja koji bi se ovakvom strategijom i aktivnostima unutar nje ostvario, implicira uspešniju zaštitu sopstvene ličnosti, razvoj kulture ljudskih prava i odgovornosti, u sklopu koje je moguće ostvarenje načela kulturnog i subjektivnog pluralizma i društvene kohezije.

Klemenović, J., Lazić, S. (2007): Obrazovanje za ljudska prava u našoj školi, u : *Evropske dimenzije* promena obrazovnog sistema u Srbiji Vol 3. str.39-53

Aleksandra Marin – Diklić

Šef Odjeljenja za praćenje prava djece u Instituciji ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine

DJECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠTAVANJA

Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?

UVOD

Godine 1980. u USA definiran je "sindrom pretučenog djeteta"⁶⁶. Proširivanjem definicije danas se pod *seksualnim nasiljem nad djecom* podrazumijeva "bilo koji vid eksploatacije djeteta mlađeg od 16 godina u cilju seksualnog zadovoljenja i uživanja odrasle osobe i obuhvata: opscene telefonske pozive, opscene razgovore i aluzije na seks i seksualnost, pokazivanje djetetu svojih genitalija i uobičajeno pokrivenih dijelova tijela, milovanje koje ne odgovara ili je protiv volje djeteta, snimanje pornografskih slika ili filmova sa djecom, pokušaji seksualnog odnosa i seksualni odnosi, pokušaj silovanja i silovanje, incest i dječija prostitucija", prema Priručniku za pomagače i pomagačice koji rade sa žrtvama i preživjelim nasilja.

Seksualno zlostavljanje poznato je kao "tihi problem" zato što se djeca često boje pričati o tome. Seksualno zlostavljanje najčešće počinje između 4. i 8. godine. Ona zbog toga trpe teške psihološke traume, zatvaraju se u sebe, pate od depresije, gube samopouzdanje i osjećaj za povjerenje. Kada se zatvore u sebe, mogli bi se početi osjećati bespomoćno, što može imati dugoročne posljedice na njihove buduće veze, emocionalno zdravlje i onemogućiti ih u ostvarivanju edukativnih i karijernih ciljeva.

Nasilnici su ne samo nepoznate osobe, nego i vršnjaci, komšije, nastavnici, roditelji i rodbina svih nivoa obrazovanja. Zlostavljači najčešće ne koriste silu, nego nagovaranje, prijetnje i potkupljivanje. Osamdeset posto seksualnih zlostavljača su osobe koje djeca poznaju. Zlostavljač im je zaprijetio da ne pričaju o tome, ubijedio ih da je to "njihova tajna", ili su premala ili presramežljiva da bi riječima mogla opisati ono što se dogodilo.

Neka bi djeca mogla osjećati krivnju zato što se u početku nisu odupirala. Kada bi htjela prestati s tim, osjećaju se nemoćnima, jer u samom početku nisu rekla "ne".

⁶⁶ Gill 1991

Dijete se, isto tako, može bojati da će zlostavljaču stvoriti probleme ili naštetiti vezi koju s njim ima, ako nekome otkrije "tajnu" ili to odbije raditi i dalje.

Najčešće žrtve su djevojčice, ali sve više je u porastu i nasilje nad dječacima za koje se, prema najnovijim istraživanjima, smatra da pokazuju ozbiljnije probleme i razvijaju teže oblike psihopatologije.

Prema podacima UNICEF-a, svaka treća djevojčica i svaki treći dječak prežive određeni vid seksualnog nasilja do svoje osamnaeste godine.

Seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece u BiH je već odavno alarmantna pojava. Iako u našem društvu postoji mišljenje da se to ne dešava kod nas, svjedoci smo da nismo pošteđeni od takvih pojava prema najosjetljivijoj kategoriji. Najčešće, umjesto konkretne akcije sprječavanja, društvo zatvara oči.

I PRAVNI OKVIR ZA ZAŠTITU OD ZLOSTAVLJNJA I REINTEGRIRANJE DJETETA ŽRTVE

Međunarodni standardi

BiH je potpisnica niza međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava: Univerzalne deklaracija o ljudskim pravima, Europske konvencije o ljudskih pravima i osnovnim slobodama koja je inkorporirana u Ustav BiH i ima nadustavnu snagu, Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavnja (CAT), a za zaštitu Konvencija UN protiv transnacionalnog organziranog kriminala, Protokol za sprječavanje, zaustavljanje, kažnjavanje trgovine ljudima, osobito ženama i djecom⁶⁷, Konvencija o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece br-C182⁶⁸, Europska konvencija o obeštećenju žrtava kaznenih djela nasilja,⁶⁹ Konvencije o zabrani diskriminacije žena i Konvencija o pravima djeteta sa Opcionim protokolom o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji.

Strategije

Bosna i Hercegovina, kao i entiteti, su donijeli: Državni akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima 2008-2012, Strategiju za prevenciju i borbu protiv nasilja u

148

⁶⁷ "Sl.glasnik BiH" - međunardoni ugovori 3/02

⁶⁸ "Sl. glasnik BiH" – međunarodni ugovori 3/01

^{69 &}quot;Sl.glasnik BiH" – međunarodni ugovori 4/05

obitelji u BIH 2009-2011, Državnu strategiju za borbu protiv nasilja nad djecom 2007-2010, Strategiju za borbu protiv HIV/AIDS-a, Etički kodeks istraživanja o djeci, Kodeks o štampi, Kodeks za emitiranje TV i radio programa, Gender akcioni plan BiH (GAP), Plan akcije za djecu RS 2001-2010, Strateški plan za prevenciju nasilja u porodici za FBIH 2009-2010.

Ustav i zakonodavstvo na razini BiH, entiteta i BD BiH

Ustavni okvir u BiH garantira primjenu najviših standarda zaštite ljudskih prava bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

U toku 2009. godine donesen je **Zakon o zabrani diskriminacije**⁷⁰, a ranije **i Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH**⁷¹. Još uvijek nema realnih pokazatelja o implementaciji Zakona o sprečavanju diskriminacije, ali postoji visoki stepen zabrinutosti jer prvi registrirani slučajevi žalbi u Instituciji ombudsmena BiH ukazuju da je donošenje ovog zakona shvaćeno suviše formalno i da nije započela primjena mjera u cilju harmonizacije ostalog zakonodavstva sa ovim zakonom u roku od godinu dana od usvajanja zakona (član 24). **Posebna zabrinutost je vezana za nespremnost sudskog sistema da primijeni odredbu o teretu dokazivanja jer je, shodno Zakonu o sprečavanju diskriminacije, obaveza dokazivanja na osobi za koju se tvrdi da je izvršila diskriminaciju**.

Krivično zakonodavstvo u BiH sadrži odredbe kojima se sankcioniraju krivična djela učinjena protiv slobode i prava čovjeka i građanina, a kao poseban oblik takvog djela povredu prava *ravnopravnosti čovjeka*.

Kao krivična djela definiraju se i **otmica, oduzimanje djeteta i maloljetnika i djelo osobe koja promijeni porodično stanje djeteta**.

Zabrana prodaje djece, dječije prostitucije i dječije pornografije je u krivičnom zakonodavstvu BiH definirana kao krivično djelo.

Krivični zakon BiH sankcioniše krivična djela zasnivanja ropskog odnosa i prevoz osoba u tom odnosu, trgovinu ljudima, međunarodno vrbovanje radi prostitucije, krijumčarenje osoba i uzimanje talaca⁷².

Krivični zakon FBiH, Krivični zakon RS i Krivični zakon BDBiH sankcioniraju krivična djela protiv spolne slobode i morala, a među njima spolni odnos s djetetom,

⁷⁰ Član 1 Zakona o zabrani diskriminacije, "Sl. glasnik BiH", broj 59/09.

⁷¹ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, "Sl. glasnik BiH", broj 16/03, 102/9 prečišćeni tekst broj 32/10.

⁷² Članovi 185, 186, 187, 189, 191 Krivičnog zakona BiH.

bludne radnje, navođenje na prostituciju, iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, upoznavanje djeteta sa pornografijom, rodoskrvnuće.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH je donijelo **Pravila o zaštiti žrtve i** svjedoka trgovine ljudima državljanima **BiH**⁷³ kojima su usvojeni obvezujući standardi zaštite ljudskih prava žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana BiH. Pravila definiraju pojmove : trgovina ljudima; svjedok žrtva, žrtva, dijete, krug institucija svih nivoa čija je nadležnost kooridnacija ili provedba aktivnosti na prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima, ovlaštene organizacije (udruge ili fondacije) s kapacitetom za zaštitu i pomoći žrtvama i svjedocima žrtava koje su sklopile protokol sa nadležnim institucijama u BiH. Osnovna načela Pravila su i zaštita najboljeg interesa djeteta, zaštita privatnosti, tajnost podataka.

Ministarstvo sigurnosti BiH je donijelo *Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima*⁷⁴ koje definira dijete kao osobu mlađu od 18 godina, te pravo djece na "posebnu zaštitu" - specijalan tretman i hitnost postupka.

Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka⁷⁵ ne definira pojam djeteta i njegovu zaštitu, ali definira pojam porodice koju čine osobe kojima je dozvoljeno odbiti svjedočenje u skladu sa odredbama Zakona o kaznenom postupku (BiH, FBiH, RS i BD BiH), i u tom smislu može imati značaj za zaštitu u postupcima zaštite djeteta.

Porodično zakonodavstvo u BiH⁷⁶ nalaže da roditelji i ostali članovi porodice ne smiju dijete podvrgavati ponižavajućim postupcima među kojima su svi oblici seksualnog zlostavljanja, kao i da će se roditelju koji seksualno iskorištava dijete oduzeti roditeljsko pravo, odnosno odredbe da zloupotreba prava postoji naročito u slučaju tjelesnog i duševnog nasilja nad djetetom, spolnog iskorištavanja, navođenja na društveno neprihvatljivo ponašanje što su razlozi za oduzimanje roditeljskog staranja.

Zakonodavstvo u oblasti zaštite od nasilja u obitelji⁷⁷ definira pojam nasilja u porodici kao djelo kojim se nanosi fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili

⁷³ "Sl.glasnik BiH", broj 66/07- Pravila i Odluka Vijeća ministara o usvajanju Pravila

⁷⁴ "Sl.glasnik BiH", broj 90/08

U BiH "Sl.glasnik", broj 3/03, 61/04, 55/05; FBiH objavljen u "Sl.listu", broj 36/03,17/01; RS "Sl.glasnik" 48/03 i BD BiH "Sl.glasnik BD BiH", broj 10/03 i 8/07

⁷⁶ Član 97 Porodičnog zakona RS ("Sl. glasnik RS", broj: 54/02, 41/08); član 154 stav 1 i 2 Porodičnog zakona FBiH (Sl.novine FBiH broj 35/05 i 41/05); Član 136. Porodičnog zakona Brčko Distrikta BiH ("Sl. glasnik BDBiH", broj 23/07)

[&]quot;Sl.glasnik RS", broj 118/05, 17/08; Sl.novine FBiH broj 22/05; odredbe zaštite od nasilja u BD sadržane su u Porodičnom zakonu Distrikta. Novi tekst Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji FBiH je u proceduri usvajanja

patnja, kao i prijetnje takvim djelima ili propuštanje dužnog činjenja i pažnje koje ozbiljno sputavaju članove porodice da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti u javnoj i privatnoj sferi života. Kao radnje nasilja, zakoni navode seksualno uznemiravanje i uznemiravanje drugog člana porodice u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH. Zakonodavstvo entiteta nejednako kvalificira nasilje, federalni propis kao kazneno djelo, a u RS i kao prekršaj i kao kazneno djelo.

Reintegriranje djeteta žrtve

Konvencija o pravu djeteta⁷⁸ propisuje obavezu Države potpisnice na poduzimanje odgovarajućih mjera za unaprijeđenje fizičkog i psihičkog oporavka djeteta žrtve bilo kojeg oblika zanemarivanja, eksploatacije ili zlostavljanja, mučenja ili bilo kojeg drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupka ili kazne, ili oružanih sukoba. Takav oporavak i reintegracija treba da se odvijaju u okruženju koje daje potporu zdravlju, samopoštovanju i dostojanstvu djeteta.

U BiH ne postoji zakon kojim bi se definirale mjere pomoći, zaštite i prevencije u vezi sa djecom kao žrtvama, a uzimajući u obzir najbolje interese djeteta.

Za razliku od propisa u entitetima, samo **Zakon o socijalnoj zaštiti BD BiH**⁷⁹ definira pojam zlostavljanog djeteta kao osobe kojoj je nanešena fizička ili psihička bol ili oštećenje, a koje je prouzrokovalo ugrožavanje zdravlja, fizičkog i psihičkog integriteta osobnosti ili onemogućilo normalan razvoj osobe, dok zakoni entiteta definiraju isključivo zanemarenu i zapuštenu djecu, a ne i djecu žrtve nasilja.

U oblasti socijalne zaštite, u ostvarivanju prava na reintegraciju žrtve treba naglasiti da centri za socijalni rad problem trgovine djecom unutar BiH ne prepoznaju kao takav i da u BiH nije osigurana zaštita i pomoć žrtvama trgovine ljudima na principima uspostavljenim međunarodnim standardima.

Moguće, ipak, da se u određenoj mjeri može primijeniti i entitetsko zakonodavstvo u oblasti socijalne zaštite, jer **Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom FBiH** kao uslugu socijalnog i drugog stručnog rada smatra savjetodavni rad koji obavljaju ustanove u rješavanju porodičnih problema, a to pravo mogu ostvariti pojedinci i porodice radi zaštite svojih prava i interesa i sprečavanja pojava i ublažavanja posljedica socijalnih problema.

Zakon o socijalnoj zaštiti RS definiše socijalnu zaštitu kao organizovanu djelatnost usmjerenu na suzbijanje i otklanjanje uzroka i posljedica stanja socijalne

⁷⁸ Član 39 KPD

⁷⁹ "Sl.glasnik BD BiH", broj 1/03, 4/04, 19/07

potrebe i pružanje pomoći građanima i njihovim porodicama kada se nađu u takvom stanju. Stoga su prava djeteta ovisna o kvalificiranosti i kapacitetima centara za socijalni rad, što znači da njihova primjena nije zagarantirana svoj djeci u BiH.

Prava djeteta žrtve trgovine ljudima u BiH se uređuju isključivo podzakonskim aktom - *Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana BiH*⁸⁰. Ova Pravila su usvojena kao obavezujući standard zaštite ljudskih prava žrtava i svjedoka trgovine ljudima, državljana BiH i utvrđuju načela i zajedničke standarde rada koji se odnose na postupak identifikacije, organizaciju zaštite i pomoći, primarnu i sekundarnu prevenciju i ostale aktivnosti u vezi sa zaštitom i pružanjem pomoći žrtvama trgovine ljudima i svjedocima iz Bosne i Hercegovine. Pitanje zaštite djece Pravila uređuju članom 15, ali odredba nije usklađena sa odredbama Porodičnog zakona. Naime, zaštita najboljeg interesa djeteta obavezujući je standard za nadležne institucije u BiH i ovlaštene organizacije, a ima za cilj da u slučaju povrede prava djeteta osigura njegovo automatsko stavljanje pod zaštitu, odgovarajuću pomoć, reintegraciju i rehabilitaciju, odnosno konačan oporavak i trajno zbrinjavanje djeteta žrtve ili žrtve svjedoka. U Pravilima ne postoji jasna razlika između zaštite djeteta žrtve i zaštite odrasle žrtve. Također, ne postoji jasna definicija najboljeg interesa djeteta i slučajevi kada se koristi ovaj princip.

Dublja analiza Pravila kojima je regulirana zaštita žrtava trgovine ljudima državljana BiH pokazuje da Pravila i Odluka o usvajanju Pravila ne proizlaze iz zakona ili nekog drugog hijerarhijski višeg akta, niti iz usklađenosti zakonodavstva Bosne i Hercegovine sa Konvencijom o pravima djeteta, što dovodi u pitanje pravnu efikasnost ovih akata i mogućnost njihove primjene na konkretne slučajeve.

Posebno je problematično što Pravila uređuju i određena pitanja koja su već ranije uređena posebnim zakonom. Konkretno se misli na pitanje zaštite svjedoka, koje je uređeno Zakonom o krivičnom postupku i Zakonom o zaštiti svjedoka.

Položaj djeteta stranca - žrtve trgovine ljudima i njegova prava reguliraju se **Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima**. U članu 7 Pravilnika propisan je specijalni tretman i zaštita djece, ali je nejasno šta se podrazumijeva pod tim specijalnim tretmanom i zaštitom i sve ostaje na deklaratornosti ovog prava, jer se daljnjim odredbama ne razrađuje na koji se način to pravo osigurava.⁸¹

Postoji visoki stepen nesklada između zakonodavnog okvira, uspostavljenih procedura i postojećih kapaciteta institucija koje su dužne da osiguraju zaštitu žrtava. Posebno je zabrinjavajuće postojanje razjedinjenog sistema zaštite domaćih i stranih žrtava trgovine ljudima.

^{80 &}quot;Sl.glasnik BiH", broj 66/07

⁸¹ Član 7. Pravilnika o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima

Zaključna razmatranja Komiteta

U 2006. godini Komitet o pravima djeteta⁸² i Komitet za eliminaciju diskriminacije žena⁸³ dostavili su **Zaključna razmatranja na** državne izvještaje o stanju prava djeteta i diskriminaciji žena, a u vezi sa seksualnim zlostavljanjem i iskorištavanjem. Državi je preporučeno da:

- 1. dodatno ojača napore u pravcu pune implementacije i ugrađivanja Opcionog protokola o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji u sisteme krivičnog pravosuđa, kao i da identificira, spriječi i eliminira trgovinu djecom u seksualne i druge izrabljivačke svrhe;
- 2. da sprovede temeljne, nezavisne i efikasne istrage u vezi sa navodnom uključenošću pripadnika policije u aktivnosti povezane sa trgovinom ljudima;
- 3. da harmonizira zakone o zaštiti od nasilja u porodici oba entiteta u pogledu kvalifikacije djela nasilja u obitelji, ubrza donošenje podzakonskih akata i uspostavi relevantnu strukturu i institucije potrebne za impelmentiranje⁸⁴;
- da izradi sveobuhvatnu studiju o nasilju nad djecom, naročito seksualnom zlostavljanju, kako bi se procijenili obim, uzroci, raširenost i priroda ovog problema;
- 5. da se sama djeca uključe u kampanju podizanja svijesti i edukacije u cilju sprečavanja i eliminiranja nasilja nad djecom;
- 6. da se ojačaju mjere u cilju prijavljivanja slučajeva nasilja nad djecom, naročito mjere za krivično gonjenje počinitelja;
- 7. da se djeci osigura staranje i puni fizički i psihološki oporavak i reintegracija žrtava nasilja;
- 8. da poduzme konkretne mjere za ohrabrivanje žena da prijave slučajeve nasilja u porodici i osigura da zvaničnici/e javnih institucija, naročito oni koji/e provode zakone, sudstvo, zdravstveni i socijalni radnici, nastavno osoblje u potpunosti budu upoznati sa primjenjivim pravnim odredbama, kao i svim oblicima nasilja nad ženama i da reagiraju na adekvatan način;
- 9. da država prikuplja podatke o slučajevima porodičnog nasilja i da na temelju takvih podataka, nastavi sa izradom strategija za borbu protiv ovakvog kršenja ljudskih prava;

⁸² CRC/C15/Add.260 tačke 43, 53, 70 i 72

⁸³ CEDAW/C/BIH/CO/3 tačke 25, 26 i 36

⁸⁴ U međuvremenu su doneseni podzakonski akti, a novi tekst Zakona o zaštiti od nasilja u FBiH je u proceduri usvajanja

- 10. da se poduzmu mjere koje će garantirati uspješan pristup žena i djevojčica informacijama i uslugama koje se odnose na seksualno i reproduktivno zdravlje, kontraceptivnim sredstvima i planiranju porodice, kako bi se spriječilo pribjegavanje abortusu i zaštitilo zdravlje;
- 11. da se ojačaju napori u oblasti sprječavanja širenja HIV/AIDS-a među adolescentima, naročito među onima koji spadaju u ugrožene grupe, kao i među širom populacijom u cilju smanjivanja diskriminacije djece zaražene i pogođene HIV/AIDS-om.

II INSTITUCIJE ZA POSTUPANJE

Institucije nadležne za zaštitu djeteta u slučajevima seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja su u prvom redu policija, tužilaštva, sudovi, centri za socijalni rad, institucije i organizacije za zaštitu ljudskih prava, svaka u skladu sa svojim nadležnostima.

Uloga Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH

Imenovanjem novih ombudsmena BiH u decembru 2008. godine i promjenom politike djelovanja ove institucije došlo je do značajnog napretka u oblasti zaštite prava djece, jer je reforma podrazumijevala i uspostavu Odjela za praćenje prava djeteta sa veoma širokim mandatom koji definiše Zakon o ombudsmenu BiH. Podrška "Save the Children" Norway Instituciji ombudsmena BiH posebno je značajna u jačanju kapaciteta Odjela, čime su se stvorile pretpostavke da ovaj Odjel ima kapacitet da odgovori na sve izazove vezane za zaštitu prava djece.

Institucija ombudsmana BiH u okviru svojih nadležnosti osiguranja zaštite prava djeteta postupa po individualnim i grupnim žalbama, i/ili ex officio, na temelju saznanja iz medija, obilaska terena, škola, ustanova i dr, analiziranjem zakona i iniciranjem novih zakonskih rješenja koja su u najboljem interesu djeteta.

Ombudsmani BiH posebno ukazuju na značaj općeg principa Konvencije o pravima djeteta, relevantan za osiguranje zaštite - osiguranje primjene definicije pojma djeteta. Nažalost, u zakonodavstvu BiH postoje različiti pristupi definiranju djeteta, što se direktno odražava i na primjenu instrumenata za njihovu zaštitu, posebno u slučajevima kada su djeca žrtve.

Do sada su u Instituciji ombudsmena BiH evidentirana dva predmeta po žalbi za zaštitu od seksualnog zlostavljanja djeteta, isključivo radi praćenja postupaka pred nadležnim organima, jer su u fazi istrage kod nadležnih tužilaštava.

Ombudsmani BiH su tokom obilaska ustanova za izdržavanje kazni zatvora evidentirali slučaj izdavanja dozvole osuđeniku za korištenje godišnjeg odmora na adresi na kojoj živi žrtva – dijete njegovog seksualnog zlostavljanja.

Ombudsmeni su ukazali na navedeni propust, koji se ne smije dešavati ubuduće, o čemu će se posebno upozoriti ustanove za izdržavanje kazni i resorna ministarstva pravde.

Ombudsmani BiH su također razmatrali stav Tužiteljstva BiH, koje je postupajući po prijavi krivičnog djela, prema odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova, zauzeli stav da dijete od 14 godina nije pod zaštitom ovoga Zakona, jer nije "žena". Ombudsmeni BiH ističu:

- 1. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH ne govori o djeci, mlađim ili starijim maloljetnicima, nego bez ograničenja promovira i štiti ravnopravnost spolova i zaštitu od diskriminacije na osnovu spola;
- 2. da se u Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici, kao radnja nasilja, seksualno uznemiravanje veže za Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH;
- 3. da se već se po rođenju djeteta spol, muški ili ženski, upisuje u MKR na osnovu kojeg upisa se izdaje temeljni dokument za identificiranje osobe izvod iz matične knjige rođenih;
- da oznaku spola sadrži i JMB osobe koji se dodjeljuje odmah po upisu u MKR;
- 5. da u konkretnom slučaju, u interesu zaštite djeteta/djevojčice, je važna primjena Zakona o ravnopravnosti spolova u BIH, jer se u slučaju povrede prava osobe od 14 godina nalaze obilježja krivičnog djela seksualnog uznemiravanja na osnovu spola kojim se ugrožava mir, duševno zdravlje i fizički integritet osobe, ali ne i drugog kaznenog djela propisanog KZ FBIH i KZ RS. To je imalo za posljedicu nemogućnost korištenja sudske zaštite te osobe i nastavak kršenja njenih ljudskih prava, dovođenjem u pitanje jednakopravnog pristupa svih pravdi i zaštiti osnovnih prava i sloboda zagarantiranih Europskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda koja u BiH ima snagu ustavne norme⁸⁵.

Ombudsmani BiH su podnijeli *Izveštaj o primjeni Opcionog protokola o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji*.

U Izveštaju o primjeni Protokola ukazano je na nedostatke i propuste, te da isti sadrži detaljan (nekada i predetaljan) opis pravnog uređenja, bez primjera iz prakse, koji bi dali realan prikaz moguće primjene propisanih normi, kao i da državni izveštaji nisu bili dostupni široj javnosti.

⁸⁵ Član II 2. Ustava BiH

Ombudsmani BiH su tokom 2009. godine izradili **Analizu usklađenosti BiH zakonodavstva sa Konvencijom o pravima djeteta** koju je Institucija ombudsmena BiH objavila u decembru 2009. godine⁸⁶ i u okviru koje treba posmatrati i primjenu Opcionog protokola o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji.

Sumirano, primjedbe su sljedeće:

- Revidirani Akcioni plan za djecu 2002-2010 u BiH još nije usvojen; nalazi se u formi nacrta, iako je njegovo usvajanje bilo utvrđeno i kao preporuka UN ovog Komiteta o pravima djeteta. Također, u Vijeću za djecu nakon isteka mandata prethodnih članova nisu izabrani novi članovi, tako da se može reći da to vijeće i ne postoji.
- 2. *U BiH nije uspostavljen efikasan sistemski mehanizam za zaštitu prava djece*, tako da se prava djece uglavnom razmatraju kao dodatna nadležnost u tijelima ili institucijama koje Ustavom i zakonom imaju utvrđen osnovni mandat za neku drugu oblast, zbog čega se prava djece tretiraju kao dodatna, a često i nametnuta obaveza. Dakle, *prava djece nisu primarni fokus interesovanja i djelovanja institucija*.
- 3. Određeni pozitivni pomaci u BiH vidljivi su kod kreiranja strateških dokumenata, jer ovi dokumenti u značajnijoj mjeri uključuju prava djece, nego što to čini zakonodavstvo.
- 4. **Primjetno je da su izostale mjere na usklađivanju zakonodavstva u BiH kojima se uređuju prava djece**, kao i osiguranje izdvajanja ujednačenih resursa, što u praksi rezultira različitim tretmanom djece, čime je izostala i primjena člana 4 Konvencije, kojim se države članice obavezuju na poduzimanje svih mjera u cilju osiguranja prava utvrđenih Konvencijom, a imajući u vidu da su ekonomsko-socijalna prava progresivnog karaktera.
- 5. *U BiH je i dalje prisutan problem nedostatka baze podataka na osnovu koje bi bilo moguće praćenje stanja prava djece i lakše utvrđivanje problema*. Popis stanovništva još nije izvršen i faktički se ne zna ni broj djece, broj djece sa posebnim potrebama, broj djece bez roditeljskog staranja i sl.
- 6. U okviru građanske kampanje zagovaranja, a u cilju uspostave zajedničkih aktivnosti bh. vlasti, nevladinih i drugih organizacija civilnog društva u BiH, na promociji i jačanju institucionalnog dijaloga i saradnje, u maju 2007. godine potpisan je Sporazum o saradnji između Vijeća ministara BiH i nevladinog sektora u BiH. Time je stvorena osnova za zvaničnu saradnju ova dva sektora i demokratizaciju društva u cjelini. Realna očekivanja su da

Analiza o usklađenosti zakonodavstva sa Konvencijom o pravima djeteta, Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, www.ombudsmen.gov.ba

- ubuduće dođe i do ozbiljnijeg profilisanja civilnog sektora u različitim oblastima djelovanja.
- 7. Primjetan je značajan napredak u promovisanju Konvencije i njenih Protokola, te Zaključnih razmatranja i preporuka Komiteta od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH u saradnji sa UNICEF-om. Nažalost, izostao je adekvatan angažman nižih nivoa vlasti na promovisanju prava utvrđenih Konvencijom.
- 8. Sistem komunikacije, razmjene informacija i saradnje između različitih nivoa vlasti na vertikalnom i horizontalnom nivou nije uspostavljen na zadovoljavajući način i uglavnom je rezultat pojedinačnih napora.

Zbog svega iznesenog **Ombudsmani BiH** ukazuju da je nužno raditi na prepoznavanju drugih oblika radnji zabranjenih Protokolom i na razvijanju svijesti o njihovoj opasnosti po razvoj djeteta, što je posebno karakteristično za obrazovne ustanove, ustanove socijalne zaštite i institucije za sprovođenje relevantnih zakona.

U BiH društvu nije kreirana svijest o dimenziji problema dječije pornografije, te samim tim nisu poduzete efikasne mjere za sprečavanje ove po djecu društveno štetne pojave.

U BiH je i dalje posebno izražen problem nepostojanja direktne primjene međunarodnih standarda, iako je Ustavom BiH ovo utvrđeno kao obaveza za sve institucije, posebno ako nacionalno zakondavstvo nije usklađeno sa međunarodnim standardima. U BiH se u kreiranju određenih mjera još uvijek pristupa parcijalno i bez sistematskog pristupa, tako da se određene negativne pojave posmatraju izolirano u odnosu na druge čime se stvara prostor da neki problemi ne budu sveobuhvatno riješeni. Upravo pitanja obuhvaćena Protokolom su jedan od primjera takve prakse, jer i pored niza strateških dokumenata (Nacionalni akcioni plan za suzbijanje trgovine ljudima, Akcioni plan za djecu i sl), djeca se sve češće pojavljuju kao žrtve radnji zabranjenih Protokolom.

Posebnu zabrinutost Ombudsmani iskazuju vezano za zakonodavstvo u oblasti sprečavanja zabranjenih radnji utvrđenih Protokolom, vezanim za neosiguranje implementacije člana 7 Protokola, a u dijelu koji se odnosi na poduzimanje mjera kojima će se osigurati pljenidba i konfiskacija finansijske dobiti nastale izvršenjem tih krivičnih djela, te poduzeti mjere s ciljem zatvaranja, na privremenoj ili konačnoj osnovi, objekata korištenih za izvršenje tih djela.

III ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U BiH je prisutan niz problema vezanih za sistem zaštite djece i prevenciju od seksualne ekspolatacije, iskorišćavanja dece u pornografiji i prostituciji i drugih

sličnih radnji. Iako su u proteklim godinama učinjeni određeni napori na zaštiti žrtava trgovine ljudima⁸⁷, taj proces je bio okarakterisan nizom slabosti, tako da se osigurala prvenstveno zaštita stranih državljana, a tek onda zaštita državljanki BiH.

Uočeni problemi u sistemu zaštite djece od prodaje i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji su:

- 1. Krivično zakonodavstvo u BiH nije osiguralo definiciju svih zabranjenih radnji utvrđenih u Opcionom protokolu o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji, što praktičarima stvara problem i dileme u primjeni, istovremeno podižući pitanje primjene člana 3 i 7 Protokola. Ovo ima za posljedicu teško prepoznavanje obilježja kaznenih djela, a time i procesuiranja od strane nadležnih organa;
- Nepostojanje sveobuhvatne strategije za sprečavanje trgovine djecom i iskorišćavanja djece u pornografiji i prostituciji, te nizak nivo svijesti javnosti o problemu trgovine djecom i njihovom iskorišćavanju u pornografiji i prostituciji;
- Nedovoljno razvijen nacionalni sistem zaštite djece od trgovine i iskorišćavanja djece u pornografiji i prostituciji, te neuspostavljen informacioni sistem za prikupljanje podataka o trgovini djecom i iskorišćavanju djece u pornografiji i prostituciji;
- 4. **Nedovoljna zastupljenost tematike trgovine djecom iskorišćavanja** djece u pornografiji i prostituciji **u redovnom školskom programu osnovnih i srednjih škola**;
- 5. Nedovoljna zastupljenost sistematičnih i dugoročnih programa prevencije za djecu posebno ugroženih grupa (djeca sa smetnjama u razvoju, djeca sa invaliditetom, djeca bez roditeljskog staranja, djeca pripadnici nacionalnih manjina, djeca ilegalni migranti, djeca koja žive i rade na ulici, djeca bez regulisanog pravnog subjektiviteta);
- 6. **Nedovoljno definisane procedure za identifikaciju djece žrtava** i proaktivnih pristupa za pronalaženje potencijalnih žrtava, te **nepostojanje skloništa i alternativnih rješenja za smještaj djece žrtava, osim za žrtve trgovine**;
- 7. **Nepostojanje specijalizovanih programa zaštite i reintegracije** namijenjenih djeci žrtvama i **nepostojanje procedura za dugoročno praćenje oporavka** i resocijalizacije djece žrtava;

Ratificirana UN Konvencija o transnacionalno organiziranom kriminalu i Protokol o sprečavanju, zaustavljanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, Sl.glasnik BiH-Međunarodni ugovori 3/02

8. Nepostojanje programa podrške i osnaživanja porodica djece žrtava.

Sve navedene slabosti sistema u zaštiti žrtava su zasnovane na nedostacima u zakonodavstvu u oblasti zdravstvene, socijalne i obrazovne sfere, ali i u nedostatku procedura, te međusobnoj nekoordiniranosti i nedovoljnoj saradnji organa nadležnih za postupanje.

BiH treba nastaviti aktivnosti na poboljšanju zaštite žrtava, ali i prevenciji kroz širenje informacija o pravima djeteta utvrđenih Konvencijom i njenim protokolima. Posebno trebaju biti poduzete mjere na otklanjanju slabosti sistema koje rezultiraju neujednačenim pravima u oblasti zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite.

Uz već rečeno Institucija ombudsmana BiH podiže i pitanja:

- zastare gonjenja počinitelja seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece;
- brisanja osude počiniteljima ovakvih djela;
- da nadležni organi socijalne zaštite i policija radi stalne kontrole ponašanja počinitelja krivičnih djela moraju razmjenjivati informacije o njegovom prebivalištu;
- kontrole kretanja i smještaja počinitelja ovih djela, kada se u toku izdržavanja kazne zatvora puštaju na dopust

Na pitanje, koje je otvorio ovaj skup, u Bosni i Hercegovini će se moći pozitivno odgovoriti tek kada se uspostavi stalno, kvalitetno i bez teritorijalnog ograničenja, zajedničko djelovanje – policije, tužiteljstva, pravosuđa, socijalne i zdravstvene zaštite, obrazovanja, institucija za zaštitu ljudskih /prava djeteta uz potporu civilnog društva i medija.

Carmen Loredana Antoanela Iliescu

Savjetnik ombudsmana Rumunije

ZAŠTITA OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA DJECE U RUMUNIJI

KRATAK REZIME RUMUNSKOG ZAKONODAVSTVA

Pravni okvir za poštovanje, unapređenje i obezbjeđivanje prava djeteta je Zakon br. 272/2004 o zaštiti i promociji prava djeteta i Krivični zakon. Zakon br. 272/2004 o zaštiti i promociji prava djeteta stvorio je novi pravni okvir u pogledu poštovanja, unapređenja i garantovanja prava djeteta. Sprovođenje ovog zakona je dozvolio novi moderni evropski sistem koji će biti izrađen za zaštitu prava djeteta u skladu sa međunarodnim ugovorima čiji je dio Rumunija i sa Konvencijom o pravima djeteta od 20. novembra 1989. kao i sa Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

U tom kontekstu, cilj institucije Ombudsmana je garantovanje prava djeteta, poštovanje njegove ličnosti i individualnosti, najbolje zdravstveno stanje, obrazovanje koje omogućava razvoj pod uslovima nediskriminacije, njihovih sposobnosti i ličnosti, zaštićenosti od svakog oblika nasilja, zlostavljanja, lošeg postupanja ili zanemarivanja i od bilo kojeg oblika eksploatacije.

Djeca imaju pravo na zaštitu od svih oblika nasilja, zlostavljanja, lošeg postupanja ili zanemarivanja.

Zlostavljanje djece je bilo koje namjerno djelovanja osobe koja je odgovorna za dijete, osobe od povjerenja ili osobe koja ima autoritet nad njim/njom, koje ugrožava život (fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni), fizički integritet ili njihovo fizičko ili mentalno zdravlje.

Odgovornost za obezbjeđivanje rasta i razvoja leži prije svega na roditeljima djece koji imaju obavezu da ostvaruju prava i ispunjavaju obaveze prema djetetu uzimajući u obzir u najbolji interes djece.

Alternativno, odgovornost leži na lokalnoj zajednici koja uključuje dijete i porodicu.

Lokalna zajednica ima obavezu da pomogne roditeljima ili, gdje je to slučaj, pravnom zastupniku djeteta u obavljanju njihovih obaveza prema djetetu, u razvijanju i pružanju različitih usluga za ovu svrhu, pristupačnih, kvalitetnih i odgovarajućih djetetovim potrebama.

Intervencija države je dodatna; država štiti djecu i osigurava da se ostvare sva njihova prava preko posebnih aktivnosti koje obavljaju institucije i javni organi vlasti nadležni za tu oblast. Ovi organi su: Nacionalna uprava za dječiju zaštitu, Komisija za zaštitu djeteta, Generalna direkcija socijalne pomoći i dječije zaštite, Javni socijalni servis, Rumunska kancelarija za usvajanje.

Slučajevi zlostavljanja ili zanemarivanja ili bilo kakve sumnje na zlostavljanja ili zanemarivanja se razmatraju u svakoj Generalnoj direkciji za socijalnu pomoć i dječiju zaštitu.

Generalni direktorat za socijalnu pomoć i dječiju zaštitu treba da ispita i riješi sve žalbe o zlostavljanju i zanemarivanju, uključujući i one koje dolaze od porodične podrške.

Sud je jedini nadležni organ koji odlučuje, uzimajući u obzir prioritetne interese djeteta, o osobi koja obavlja roditeljsko pravo i ispunjava obaveze u slučaju da je dijete oduzeto, privremeno ili trajno, od svojih roditelja, kako da ostvare prava i ispune roditeljske obaveze.

Rumunski Ombudsman radi na unapređenju i poboljšanju prava i sloboda djeteta i unapređuje odnose sa javnim vlastima.

STATISTIKA I PRIJAVLJENI SLUČAJEVI

Što se tiče primljenih žalbi koje se odnose na slučajeva seksualnog zlostavljanja djece, naša Institucija je imala takve slučajeve, ali predstavićemo sljedeće slučajeve nasilja ili seksualnog zlostavljanja zabilježene u Generalnoj direkciji za socijalnu pomoć i zaštitu djece i relevantne statističke podatke.

Preko 3000 djece je bilo zlostavljano, zanemarivano i eksploatisano u prva tri mjeseca 2009. godine što znači da je svaki dan, u prosjeku, skoro 35 djece doživjelo takve traume.

Od 3000 registrovanih slučajeva preko 300 slučajeva bilo je fizičko zlostavljanje i 290 slučajeva emocionalnog zlostavljanja, prema podacima Generalnog direktorata za socijalnu pomoć i dječiju zaštitu.

U međuvremenu, skoro 130 ih je bilo seksualno zlostavljano, a više od 2200 djece je bilo zanemareno. Većina fizički zlostavljane djece, njih 32 u Prahova kantonu, a u Bukureštu i Ilfov kantonu ukupno 26.

Većina slučajeva seksualnog zlostavljanja je bila u gradu Buzau. Statistika pokazuje da je 130 djece eksploatisano za rad, najčešće u Satu Mare (35) i 19 djece u Hunedoara. U skoro 450 slučajeva su bila zlostavljana djeca.

U prvoj polovini 2009. godine oko 12 000 djece su zvala SOS broj za maloljetnike. Nadležni kažu da je to udvostručen broj poziva u odnosu na isti period 2008. godine.

Gotovo polovina poziva je došla od zlostavljane djece, mnogi od poziva su bili o zloupotrebi roditeljskih prava. U takvim slučajevima djeci je bilo potrebno psihološko i pravno savjetovanje.

Nacionalni organi za dječiju zaštitu su objavili da je 148 maloljetnika seksualno zlostavljano ili iskorišćavano u prvom kvartalu 2008. godine.

U ovim slučajevima, tužioci su pokrenuli krivični postupak protiv počinioca u 36 slučajeva zlostavljanja ili seksualne eksploatacije djece.

Od 148 žalbi, 103 su potvrđene. Nakon prikupljanja informacija organ je objavio da su 12 dječaka i 91 djevojčica bili zlostavljani ili seksualno eksploatisani.

Dvanaestero djece koja su bila seksualno zlostavljana su maloljetnici mlađi od 7 godina, 44 djece su između 7 i 14 godina starosti i 47 djece je preko 14 godina starosti.

Za 21, od tih 103 zlostavljane ili seksualno eksploatisane djece, do sada, Generalni direktor socijalne pomoći i zaštite djece je predložio, a sud je naredio hitno zbrinjavanje te djece.

Studije pokazuju da se zloupotrebe dešavaju i u gradovima i u selima. Dakle, 47 slučajeva seksualno zlostavljane ili eksploatisane djece je iz gradskih i 56 djece iz ruralnih područja.

Nacionalni organ za zaštitu djece je izjavio da je od svih slučajeva zabilježenih 2008. godine u prvom kvartalu bilo 2910 slučajeva zanemarivanja ili zlostavljanja djece, 1721 je prošlo psihološko savjetovanje, 1143 je primilo pravni savjet, 188 je reintegrisano u škole, a 163 je dobilo zdravstvene usluge.

Prema zakonu, svako lice koje zbog svog zanimanja ili profesije ima kontakte ili radi direktno sa djetetom, a sumnja da postoji zlostavljanje ili zanemarivanje je obavezno da obavijesti Javni centar za socijalni rad ili Generalni direktorat za socijalna pitanja.

Međutim, građani, iako imaju odgovornost da prijave nadležnim organima slučajeve zlostavljanja djece, samo u 13% takvih slučajeva su prijavili nadležnim organima.

Nakon ispitivanja populacije došlo se do zaključka da postoji redukcionistički izraz "ponižavajuće tretiranje djeteta" i treba da se formira izraz fizičko zlostavljanje (premlaćivanje, okrutno kažnjavanje, fizičko maltretiranje). Samo 3% građana edukativno zanemarivanje ili seksualno zlostavljanje stavlja u kategoriju ponižavajućeg tretiranja.

163

Stotine djece proživljavaju košmare, jer ih roditelji seksualno zlostavljaju. Na primjer, osmogodišnja djevojčica je bila izložena seksualnim perverzijama od strane oca. Trenutno, dijete je primljeno na psihijatriju, zajedno sa majkom, a otac je slobodan i kod kuće. Kao što vlasti priznaju, počinioci nisu procesuirani u svim potvrđenim slučajevima seksualnog zlostavljanje djece.

Na žalost, prema statistici, većinu od nekoliko stotina slučajeva seksualnog zlostavljanja djece vlasti ne uspijevaju pravilno zaštititi, jer zlostavljanje ne ostavlja tragove.

Zakoni, u takvim slučajevima, su vrlo blagi, a posljedice su katastrofalne za normalan razvoj djeteta. Zakonodavstvo ne daje prioritet najboljem interesu djeteta. Terapijsko udruženje za krizne intervencije, u slučajevima kad roditelji zlostavljaju svoju djecu, treba da upozori na loše zakone koji se ne bave surovom realošću u kojoj žive te žrtve.

Ono što je važno dodati je da se psihološka procjena ne uzima u obzir.

MP, uzrasta 8 godina, je imala neprikladno ponašanje za svoj uzrast, što je primijetila i njena majka koja je odlučila da je odvede kod psihologa. Nakon pregleda i psihološkog testiranja otkriveno je da je maloljetnica seksualno zlostavljana od strane svog oca. Majka je posavjetovana i preporučeno joj je da policiji podnese tužbu protiv čovjeka koji je zlostavljao devojčicu. Nakon podnesene prijave forenzička istraga je utvrdila da, medicinski gledano, postoje znaci zlostavljanja. Maloljetnica je primljena u psihijatrijsku bolnicu i ponovo pregledana i seksualno zlostavljanje je ponovo potvrđeno. Nakon prijave podnesene od strane majke pokrenuta je policijska istraga, gdje je otac djevojčice jednom saslušan, i postojala je njegova riječ protiv riječi njegove kćerke. Drugih dokaza, osim psihološkog izvještaja nije bilo. Tokom istrage otac nije bio u pritvoru i nastavio je sa pritiscima i prijetnjama djevojčici i ženi.

U mnogim slučajevima počinioci nisu kažnjeni.

2008. godine osnovano je Terapijsko udruženje za krizne intervencije (AITC), nevladino i neprofitno udruženje, koje ima za cilj da pronađe ljude u nevolji, da uđe u njihove živote i da predloži da se odobri pomoć za svaku pojedinačnu situaciju. Udruženje teži da ostvari nekoliko ciljeva: izgradnja stambenih centra za žrtve seksualnog zlostavljanja i nasilja u porodici, psihološka podrška za post krizni period, pružanje pomoći i psihološko savjetovanje, stvaranje mobilnih timova za medicinske i psihosocijalne intervencije u vanrednim situacijama (prvi te vrste u Rumuniji), uspostavljanje specijalnih telefonskih linija za hitne pozive, obuka i specijalizacija mladih studenata i diplomaca fakulteta psihologije i socijalnog rada kroz sopstvene aktivnosti i kroz saradnju sa sličnim domaćim i međunarodnim institucijama.

ZAKLJUČCI

Peta redovna Godišnja konferencija Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope (CRONSEE) u organizaciji Ombudsmana za djecu Republike Srpske i Save the Children Norway Banja Luka, 19 -21.5.2010. godine

"DJECA IMAJU PRAVO NA ZAŠTITU OD SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA I ZLOSTAVLJANJA Jesmo li učinili dovoljno da ih zaštitimo?"

Učesnici Konferencije, predstavnici institucija Ombudsmana iz: Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Republike Srpske, Rumunije, Slovenije, Srbije i AP Vojvodine saglasni su da:

Za jačanje sistema zaštite djece i njihovih prava i interesa preduslov su kvalitetni zakoni koji će prepoznati međunarodne standarde i učiniti odgovornim sve subjekte zaštite, u svim resorima, i koji će, naravno, u praksi biti doslovno primijenjeni.

Neodložno treba pristupiti potpisivanju, a potom ratifikovanju od strane svih zemalja članica CRONSEE, koje to dosad nisu učinile, Konvencije VE iz 2007. godine o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe jer ona zahtijeva dodatnu zaštitu djece, odnosno dogradnju zakonodavnog okvira koji će prepoznati sve rizike i sve posljedice ovih djela.

Dodatna zaštita djece zahtijeva da se:

- 1. Zastara za krivično gonjenje za krivična djela učinjena na štetu djeteta zakonom uredi na način da se ista računa od sticanja punoljetstva djeteta. Na taj način djeci će se dati mogućnost da sticanjem punoljetstva, kada su savladali strah i stid i nezavisno od stava njihovih roditelja sami odluče o pokretanju postupka protiv onih koji su im uništili djetinjstvo i ostavili trajne posljedice za cijeli život.
- 2. Uspostavi evidencija počinilaca ovih krivičnih djela, baza podataka, kako bi se eliminisala svaka mogućnost da ova lica poslije izdržane kazne, po bilo kojem osnovu budu angažovana u radu sa djecom.
- 3. Pomoć djeci žrtvama, kratkoročna i dugoročna, u fizičkom i psihosocijalnom pravcu obezbijedi na način da nadležne službe, organi i organizacije, uzimajući u obzir potrebe i želje djeteta, preuzmu svoju obavezu i odgovornost u preduzimanju svih potrebnih mjera za ublažavanje posljedica učinjenog, odnosno za oporavak i reintegraciju djeteta.

Usvajanje minimalnih standarda za skloništa za djecu žrtve seksualnog iskorišćavanja (ili nasilja generalno) sa ciljem pružanja cjelovite zaštite i osiguranja multidisciplinarne podrške djeci žrtvama što bi trebalo doprinijeti ubrzavanju procesa njihove resocijalizacije i reintegracije u zajednicu.

Potreba redovne procjene smještaja djece žrtava seksualnog iskorišćavanja (ili nasilja generalno) kako bi se osiguralo da smještaj i tretman djeteta žrtve bude u njihovom najboljem interesu.

- 4. Informisanje i edukacija djece o rizicima seksualnog iskorišćavanja, o načinu prepoznavanja, o pravu djece na pomoć i podršku započne još u predškolskom obrazovanju, a potom nastavi kontinuirano kroz redovno osnovno i srednje obrazovanje, na način prilagođen njihovom uzrastu. Informisanje i edukacija svih profesionalaca koji rade s djecom o rizicima seksualnog iskorišćavanja, o načinu prepoznavanja, o pravu djece na pomoć i podršku.
- 5. Dobna granica djeteta, za dobrovoljni pristanak na polni odnos, zakonom definiše sa 15 ili 16 godina života djeteta, s obzirom da se djeca do 14. godine života nalaze u specifičnoj fazi svoga odrastanja i da nisu u mogućnosti u potpunosti shvatiti ozbiljnost i sve posljedice svojih odluka.
- 6. Kaznena politika mora uvažavati svu težinu i sve posljedice ovih djela na način da sankcije za počinioce budu efikasne, adekvatne i srazmjerne počinjenom djelu i da su u funkciji prevencije.
- 7. Koordinacija između različitih organizacija i službi nadležnih za zaštitu, sprečavanje i borbu protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe djece obrazovanje, zdravstveni sektor, socijalne službe, policijski i pravosudni organi uspostavi na partnerskim osnovama stalne i stvarne saradnje u cilju zaštite djece od svih oblika seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja.

Učesnici skupa posebno naglašavaju potrebu da roditelji i svi profesionalci koji rade sa djecom sa povećanom pažnjom i posebnom ozbiljnošću shvate sve poruke djece koje se mogu dovesti u vezu sa bilo kojim oblikom nasilja nad njima.

FOTOGRAFIJE SA 5. REDOVNE GODIŠNJE KONFERENCIJE OMBUDSMANA ZA DJECU JUGOISTOČNE EVROPE, BANJA LUKA, 19 - 21 MAJ 2010. GODINE

